

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Germaani, romaani ja slaavi filoloogia instituut
Klassikalise filoloogia õppetool

Neeme Näripä

**Hermogenese *stasise*-teooria Aristotelese kategooriate
rakendusena**

Magistritöö

Juhendaja: magister Janika Päll

Tartu 2007

Sisukord

Kasutatud kirjanduse lühendid	4
Sissejuhatus	6
1. Stasise-teooria retoorika kontekstis	9
1.1. Üldtutvustus ja põhimõisted	9
1.2. Isik ja tegu (πρόσωπον, πράγμα)	11
1.2.1. Isik (πρόσωπον, ld <i>persona</i>)	11
1.2.2. Tegu (πράγμα, ld <i>res, factum</i>)	13
1.3. Küsimus (ζήτημα, ld <i>quaestio</i>) ja meneteldav asi (κρινόμενον, ld <i>iudicatio</i>)	15
1.3.1. Küsimuse ja meneteldava asja positsioon arutluses	17
1.4. <i>Stasis</i> (στάσις, ld <i>status, constitutio</i>)	23
1.4.1. <i>Stasise</i> positsioon arutluses	24
1.5. Põhilause (κεφάλαιον, ld <i>caput</i>)	27
1.6. Koosseisuta küsimus (ἀσύστατον)	30
2. Stasiste süsteemid Hermagorasel ja Hermogenesel	34
2.1. <i>Stasise</i> -teooria enne Hermagorast	35
2.2. Hermagorase <i>stasise</i> -teooria	37
2.2.1. Oletus (στοχασμός, ld <i>coniectura</i>)	38
2.2.2. Määratlus (ὄρος, ld <i>definitio</i>)	39
2.2.3. Kvaliteet (κατὰ συμβεβηκός, ποιότης, ld <i>qualitas</i>)	39
2.2.4. Vastulause (μετάληψις, ld <i>translatio</i>)	42
2.2.5. Seadusküsimused (ζητήματα νομικά)	43
2.3. Hermogenese <i>stasise</i> -teooria	44
2.3.1. Oletus	48
2.3.2. Määratlus	49
2.3.3. Vastulause	50
2.4. Hermogenese <i>stasiste</i> süsteemi kokkuvõte ja võrdlus Hermagorasega	51
3. Stasiste analüüs ja seos kategooriatega Aristotelese teoses Κατηγόρια	53
3.1. Aristotelese kategooriad	54
3.2. Analüüsi meetod	57
3.3. <i>Stasiste</i> tasand	59
3.3.1. Oletus	60
3.3.2. Määratlus	60
3.3.3. Teostatavus	61
3.3.4. Vastulause	61
3.3.5. Vastuseis	61
3.3.6. Vastusüüdistus	62

3.3.7. Teisaldus	63
3.3.8. Vabandamine	63
3.3.9. Lepe ja tahtlus	63
3.3.10. Kokkuviimine	64
3.3.11. Mitmetähenduslikkus	64
3.3.12. Antinoomia	64
3.3.13. Vastuväide	64
3.4. Põhilausete tasand	65
3.4.1. Oletus	66
3.4.2. Määratlus	71
3.4.3. Vastulause	74
3.4.4. Vastandused: vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine	77
3.4.5. Teostatavus	78
3.4.6. Vastuväide	81
3.4.7. Lepe ja tahtlus	82
3.4.8. Antinoomia	83
3.4.9. Kokkuviimine	83
3.4.10. Mitmetähenduslikkus	84
3.5. Analüüsi kokkuvõte	84
3.5.1. <i>Stasiste</i> tasand ja kategooriad	85
3.5.2. Põhilausete tasand ja kategooriad	87
Kokkuvõte	89
Kasutatud kirjandus	94
<i>Zusammenfassung</i>	99
Lisa 1: tabelid ja skeemid	105
Tabel 1: Hermogenese põhilausete seos väitlusmõistetega	105
Tabel 2: Hermogenese <i>stasised</i> ja nende jaotumine põhilausetesse	105
Tabel 3: Hermogenese <i>stasiste</i> seos Aristotelese kategooriatega	107
Tabel 4: Põhilausete seos Aristotelese kategooriatega	107
Skeem 1: Hermagorase küsimuste jaotus ja <i>stasised</i>	110
Skeem 2: Kvaliteedi alajaotus Hermagorasel	111
Skeem 3: Hermogenese <i>stasised</i>	112
Lisa 2: Hermogenese biograafia	114
Lisa 3: Hermogenes <i>Seisudest</i>	117
Lisa 4: Sõnastik	149
Kreeka-eesti Hermogenese stasise-teooria sõnastik	149
Eesti-kreeka Hermogenese stasise-teooria sõnastik	153

Kasutatud kirjanduse lühendid

- Aeschin. Martin, V., de Budé, G. (1928) *Eschine. Discours, tome 2, Contre Ctésiphon, Lettres*. Paris: Les Belles Lettres.
- Aris. *Anim.* Ross, W. D., ed. (1961) *Aristotle. De anima*. Oxford: Clarendon Press. (*Thesaurus Linguae Graecae CD ROM #E*. University of California, Irvine)
- Arist. *Cat.*
Arist. *Int.* Minio-Paluello, L., ed. (1966) *Aristotelis categoriae et liber de interpretatione*. Oxford: Clarendon Press.
- Arist. *Rhet.* Ross, W. D., ed. (1964) *Aristotelis ars rhetorica*. Oxford: Clarendon Press.
- Arist. *Top.* Ross, W. D., ed. (1970) *Aristotelis topica et sophisticus elenchi*. Oxford: Clarendon Press. (*Thesaurus Linguae Graecae CD ROM #E*. University of California, Irvine)
- Cic. *Inv.* Stroebel, E., ed. (1915) *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia*, Fasc. 2. Leipzig: Teubner.
- Cic. *Or.*
Cic. *Part.*
Cic. *Top.* Wilkins, A. S., ed. (1955) *M. Tulli Ciceronis rhetorica: Brutus, Orator, De optimo genere oratorum, Partitiones oratoriae, Topica*, Tomus II. Oxford: Clarendon Press.
- [Cic.] *Her.* Marx, Fr., ed. (1964) *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia: incerti auctoris de ratione dicendi ad. c. Herennium lib. IV*. Leipzig: Teubner.
- Diog. L. *Vit. phil.* Marcovich, Miroslav, ed. (1999) *Diogenis Laertii vitae philosophorum*, Vol I. Leipzig: Teubner.
- EKS Karelson, Rudolf, toim. (1998) *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*, kd. V, vihik 2: rädiseema-sentimeetirihm. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Eust. *Comm. II.* Valk, van der, M., ed. (1971) *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, vol. 1. Leiden: Brill.
- Hermog. *Stat.* Rabe, Hugo, ed. (1913) *Περὶ τῶν στάσεων, Hermogenis opera*. Leipzig: Teubner. (Rhetores Graeci, volumen VI.)
- II.* Dinorf, Wilhelm, ed. (1901) *Homeri Ilias*, Pars I. Leipzig: Teubner.
- Is. *Etym.* Lindsay, W. M., ed. (1911) *Isidori Hispalensis episcopi etymologiarvm sive orgnvm libri XX*, tomus I. Oxford: Clarendon Press.
- LSJ Liddell, Henry George, Scott, Robert, comp. (1996) *A Greek-English Lexicon: With a revise supplement*. Oxford: Clarendon Press.
- Plat. *Phaedr.* Robin, Léon, et., trad. (1933) *Platon: Oeuvres complètes, Tome*

- IV, Phèdre*. Paris: Les Belles Lettres.
- PS Rabe, Hugo, ed. (1931, 1995) *Prolegomenon Sylloge (Rhetores Graeci, Volumen XIV)*. Stuttgart ja Leipzig: Teubner.
- Quint. *Inst.* Winterbottom, M., ed. (1970) *M. Fabii Quintiliani institutionis oratoriae libri duodecim*, tomi I-II. Oxford: Clarendon Press.
- RG Walz, Christian, ed. (1833, 1834) *Rhetores Graeci* IV, VII, Ps I. London, Stuttgart, Tübingen: Teubner.
- Rhet. ad Alex.* Fuhrmann, M. (1966) *Anaximenis ars rhetorica*. Leipzig: Teubner.
- RLM Halm, Karl, ed. (1863) *Rhetores Latini minores: ex codicibus maximam partem primum adhibitis*. Leipzig: Teubner.
- Schol.* Erbse, Hartmut, ed. (1969) *Scholia Graeca in Homeri Iliadem*, vol. 1. Berlin: de Gruyter.
- Suda Adler, Ada, ed. (1931) *Suidae lexicon pars II*. Leipzig: Teubner.
- Syr. Rabe, Hugo, ed. (1893) *Syriani in Hermogenem commentaria*, Vol. 2. Leipzig: Teubner.

Sissejuhatus

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on analüüsida, kas Tarsose Hermogenese¹ (2.-3. saj. pKr) teoses *Περὶ στάσεων* toodud *stasise*-teooriat saab seostada Aristotelese (384-322 eKr) kategooriatega teoses *Κατηγορίαι*. Kui selliste seoste loomine on võimalik, uurin järgnevalt, mil määral on need kaks teooriat seostatavad ning kas Hermogenese *stasiste* süsteemis võib leida Aristotelese kategooriate mõjusid.

Stasise-teooria on klassikalise retoorikateooria osa ning kuulub mõtteleidmise (εὔρεσις) protsessi juurde. *Stasise*-teooria aitab kõne koostajal kõne aluseks olevate asjaolude põhjal leida tõhusaima põhiväite liigi (*stasis*) ning võib pakkuda ka põhiväite juures kasutatavaid lisaväiteid.

Hilisemad uurijad on seostanud erinevate autorite *stasise*-teooriaid sageli stoitsistlike kategooriatega (Nadeau 1959: 67; Jäneke 1904: 62-78; Thiele 1893: 47-48), ses suhtes on üllatav lugeda M. Fabius Quintilianuse väidet *Institutio oratoria*'s, et *stasistega* on otseselt seotud neli esimest Aristotelese kategooriat (Quint. *Inst.* III 6.24). Need Quintilianuse sõnad andis tõuke käesolevas töös esinevaks probleemiasetuseks.

Stasise-teooria esimeseks mõjukaks teoseks võib pidada Temnose Hermagorase² *Τέχνη ῥητορικὴ*'d, mis pole meieni säilinud. Hermagorase teooriale toetus ja arendas seda edasi Cicero, kes käsitleb *stasiseid* teoseis *De inventione*, *De partitione oratoria*, *Orator* ja *Topica*. Quintilianus refereerib erinevate autorite *stasise*-teooriaid *Institutio oratoria* III raamatus. Järgmiste mõjukate *stasise*-teoreetikutena võib nimetada kaasaegseid Minukianost³ ja Hermogenest. Minukianose ja Hermogenese tööde loomisele järgnenud kahe sajandi jooksul oli uusplatoonikute autoriteediks kõnekunsti vallas Minukianos, viiendast viieteistkümnenda sajandini⁴ täitis retoorikateoreetilise põhiteksti rolli aga Hermogenese teos *Περὶ στάσεων* (Kennedy 1983:73-79). Dialektika⁵ vallas oli uusplatoonikute huvi keskmes Aristotelese *Organon*, mille esimeseks tekstiks oli *Κατηγορίαι* (Kennedy 1983: 73).

- 1 Peamine pidepunkt, mille järgi Hermogenest dateeritakse, on Rooma keisri Marcus Aureliuse eluaeg ning ta retk idapoolseisse provintssidesse aastail 175/176 pKr, sest mitme autori andmeil käis Marcus Aurelius kuulamas 15-aastase Hermogenese esinemist (Suda *E* 3046). Hermogenese biograafia koht vt Lisa 2 lk 114.
- 2 Eluaeg u 2. saj. eKr (Matthes 1958: 70-71), vt ka märkus 1 lk 34.
- 3 Minukianose teosed pole säilinud (Nadeau 1959: 65).
- 4 Mõjukas oli ka Hermogenese kõnestiilide käsitus *Περὶ ἰδεῶν λόγου*. Hermogenese stiiliteooria kohta vt Patillon 1988, stiiliteooria mõjudest renessansiajal: Patterson 1970.
- 5 Aristoteles alusatab oma *Retoorika*'t mõttega, et retoorika on dialektika vastaspool (Arist. *Rhet.* 1354a1).

Oma analüüsi aluseks valisin Hermogenese teose seetõttu, et *Περὶ στάσεων* on terviklikult säilinud kreeka traditsiooni kuuluv *stasise*-teooria käsitus, järgnevail sajandeil oli see mõjukamaid retoorikateoreetilisi teoseid ning kuulus uusplatoonikute huviorbiiti koos Aristotelese *Organon*'iga.

Magistritöös esineva analüüsi eelduseks on seisukoht, et Aristotelese kategooriad kujutavad endast predikaadi muutujate väärtuste liike (Garver 1974: 29.12). *Stasise*-teooria on teatud mõttes väiteid liigitav süsteem – kuna väiteid on võimalik avaldada predikaadi kujul, peaks olema võimalik liigitada *stasise*-teooria predikaatide muutujad kategooriate järgi. Analüüsi meetodina olen niisiis kasutanud väidete preditseerimist, lähtudes Hermogenese toodud näidetest ning juhtnööridest. Seejärel olen üritanud seostada tekkinud predikaadid Aristotelese kategooriatega.

Töö on jaotatud kolme suurde ossa. Töö esimeses osas käsitlen *stasise*-teooria põhimõisteid, milleks on isik (πρόσωπον), tegu (πράγμα), küsimus (ζήτημα) ja meneteldav asi (κρινόμενον), *stasis* (στάσις), põhilause (κεφάλαιον) ja koosseisuta küsimus (ἀσύστατον). Kõigi nende mõistete juures annan esmalt üldise ülevaate ja seejärel kirjeldan nende kasutust Hermogenese teoses *Περὶ στάσεων*. Küsimust ja meneteldavat asja käsitlevas peatükis (ptk 1.3.) analüüsin pikemalt küsimuse ja meneteldava asja positsiooni arutluses (ptk 1.3.1.), samuti on *stasise* käsitluse all toodud eraldi välja *stasise* võimalikud positsioonid (ptk 1.4.1.). Neis peatükkides konstrueeritud arutlused peaksid aitama kõne koostajal jõuda oma põhiväite liigi ehk *stasiseni*. Peatükis 1.4. puudutan ka *stasise* mõiste päritolu ning selle tõlkevõimalusi. Oma töös olen kasutanud στάσις'e mõistet ladina transliteratsioonis (*stasis*), töö lisas 3 toodud Hermogenese *Περὶ στάσεων*'i tõlkes aga eestikeelset vastet *seis*.

Töö teine osa käsitleb Hermagorase (ptk 2.2.) ja Hermogenese (ptk 2.3.) *stasiste* süsteeme. Hermagorase ja Hermogenese *stasise*-teooriaid kirjeldavaile peatükkidele eelneb sissejuhatav peatükk (2.1.), mis kajastab *stasise*-teooria juuri enne Hermagorast nii praktikas kui ka teoorias. Hermagorase *stasise*-teooria kaasamine aitab näha Hermogenese *stasise*-teooriat teatavas kontekstis, tutvustab *stasise*-teooria põhiolemust ning on põhjendatud veel selle poolest, et Hermogenesele eelnenud ajal oli mõjukaimaks Hermagorase *stasiste* käsitus. Hermogenese teooriat võib pidada ka Hermagorase *stasise*-teooria edasiarenduseks (*revised edition*, Nadeau 1959: 66), seega kujutab Hermagorase süsteem Hermogenese *stasise*-teooria üht arenguetappi. Töö teise osa lõpetab peatükk 2.4., mis võtab kokku Hermogenese *stasiste* süsteemi ja võrdleb

seda Hermagorase omaga.

Töö kolmandas osas analüüsin Hermogenese *stasiseid* ja põhilauseid Aristotelese kategooriate põhjal. Analüüsi osa algul tutvustan Aristotelese kategooriaid (ptk 3.1.) ning esitan üksikasjalikult oma analüüsi meetodi (ptk 3.2.). Analüüsi meetodit käsitlevas peatükis kirjeldan ka antud meetodi puhul esinevaid raskusi. Järgnevad peatükid analüüsivad Hermogenese *stasise*-teooriat kahel tasandil: *stasiste* tasandil (ptk 3.3.) ja põhilauseste tasandil (ptk 3.4.). Peatükis 3.5. võtan kokku analüüsi tulemused ning tõlgendan neid.

Töö esimeses lisas (Lisa 1) asuvad tabelid ja skeemid, millele on töös viidatud. Lisa 2 käsitleb Hermogenese biograafiat ja bibliograafiat, Lisas 2 esitan ka tõlge Tarsose Hermogenest puudutavast *Suda* leksikoni sissekandest (*Suda E* 3046). Lisas 3 on toodud Hermogenese teose *Περὶ στάσεων* tõlge eesti keelde. Tõlke aluseks võtsin Hugo Rabe editsiooni⁶, tõlge on varustatud kommentaaride ja Rabe väljaandes kasutatud paginatsiooniga, nii et seda saab kasutada töös esinevate viidete järgi vaatamiseks. Lisas 4 asub kreeka-eesti ja eesti-kreeka Hermogenese *stasise*-teooria mõistete sõnastik, kus on võimalik näha töös ja tõlkes kasutatud eesti vasteid ning leida vajadusel samuti kreeka originaale.

Sissejuhatuse lõpetuseks võib öelda, et kuigi käesoleva magistritöö eesmärgiks on näidata Aristotelese kategooriaile toetudes pisut uue nurga alt *stasise*-teooriat, annavad seosed *stasise*-teoriaga ehk ühe lisanüansi ka Aristotelese kategooriate käsitlusele.

6 Rabe, Hugo, ed. (1913) *Περὶ τῶν στάσεων, Hermogenis opera*. Leipzig: Teubner. (Rhetores Graeci, volumen VI.)

1. Stasise-teooria retoorika kontekstis

1.1. Üldtutvustus ja põhimõisted

Stasise-teooria ja selle rakendamine kuuluvad kõne koostamise esimese etapi juurde, milleks on mõtteleidmine (εὔρεσις, inventio) (Calboli Montefusco 1986: 1; Volkmann 1885: 33), täpsemalt võib seda pidada aga νόησις'e ehk *intellectio* osaks (Martin 1974: 28; Volkmann 1885: 33). Ka Hermogenes liigitab *stasise*-teooria mõtteleidmise alla, kõneldes jaotamisest, küsimustest ja põhilausest (*stasiseid* selles kohas küll otsesõnu nimetamata).

/.../ λέγω δὲ /.../ περὶ δὲ τῆς τῶν πολιτικῶν ζητημάτων διαιρέσεως εἰς τὰ λεγόμενα κεφάλαια ὁ λόγος γινέσθω· ἔστι δὲ σχεδὸν ὁ αὐτὸς τῷ περὶ εὐρέσεως, πλὴν ὅσον οὐ πάντα ἔχει τὰ περὶ εὐρέσεως. (Hermog. *Stat.* 1 1-2)¹

Ülaltoodud Hermogenese tsitaadis esinevad kolm olulist *stasise*-teooria mõistet: (poliitiline) küsimus (ζήτημα (πολιτικόν)), jaotamine (διαίρεσις) ja põhilause (κεφάλαιον). Kõigist neist tuleb põhjalikumalt juttu hiljem. Enne konkreetse *stasise* leidmist tuleb määratleda küsimus – leida, kas küsimus on üldse sobiv, kas ta põhineb seadustel või arutlusel ning on ta piiritletud või piiritlemata. Esmalt üritan defineerida *stasise*-teooria enda, seejärel käsitlen alapeatükkides teooria üldmõisteid, milleks on isik ja tegu (πρόσωπον, πράγμα), küsimus ja meneteldav asi, *stasis*, põhilause ja koosseisuta küsimus (ἀσύστατον). Mõistete selline järjekord tugineb osalt Hermogenese teose Περὶ στάσεως sissejuhatava peatüki (Hermog. *Stat.* 1) ülesehitusel, aga on ka loogiline, sest isiku ja teo põhjal leitakse küsimus ja meneteldav asi, neist sõltuvad omakorda *stasised*, mis jagunevad põhilauseteks.

Arutlusjärkude seisukohast lähtudes peaks kõnemees isiku (isikute) ja/või teo (tegude) põhjal esmalt otsustama, kas küsimus on koosseisuta või ei, ja kui küsimusel on koosseis, siis uurima edasi, kas tegu on oletusliku küsimusega. Selle põhjal võiks koosseisuta küsimust lugeda ka *stasiste* süsteemi esimeseks *stasiseks*, mis on n-ö mitte-

¹ Ma räägin /.../ poliitiliste küsimuste jaotamine niinimetatud põhilausestesse; see on peaaegu sama, mis mõtteleidmine, ainult ei kätke kõike seda, mis mõtteleidmine.

stasis. Kuna aga minu töö jaoks on *stasised* olulised tegude või meneteldavate asjade liigitajate ja kirjeldajatena ning ka antiikautorid käsitlevad koosseisuta küsimusi lahus *stasistest*², siis on koosseisuta küsimusi puudutava alapeatüki paigutamine *stasiste* käsitlusest eraldi põhjendatud.

Stasise-teooriat tervikuna määratleda ja anda lühidalt edasi selle olemus on keeruline ning tihti on jätnud nii antiiksed kui moodsad autorid selle tegemata. Hea ülevaate saab anda ehk Malcolm Heath'i sõnu kasutades: "*Stasise*-teooria püüab klassifitseerida retoorilisi probleeme (deklamatsioonide teemasid või tegelikke juriidilisi ja poliitilisi olukordi) vastavalt teatud väitluse aluseks olevale struktuurile, mida need endas kätkevad. See klassifikatsioon pakub huvi tegevale kõnemehele, sest aitab tal leida sobiva argumentatsioonistrateegia /.../ (Heath 1994: 114)." *Stasise*-teooria võiks jagada kahte ossa, esimene oleks küsimuse ja meneteldava asja kindlaks tegemine, teine aga neile vastava *stasise* määramine ja põhilause kasutamine selle järgi. Siin võib näha paralleele platonistliku ühitamise ja jaotamisega (συναγωγή, διαίρεσις, nt Platon *Phaedr.* 266b)³.

Enim seostatakse *stasise*-teooriat kohtukõnedega, kuid oma koht on tal ka poliitilistes kõnedes, Athenaiose⁴ süsteemis kannab esimene *stasis* nime προτροπική või παρορμητική στάσις (ld *exhortativum*), mis on omane *suasoria*'le (Quint. *Inst.* III 6.47), ka Hermogenes toob näiteks poliitilisi küsimusi (nt Hermog. *Stat.* 5 41, 7 48, 7 50). Poliitilised teemad võivad aeg-ajalt esineda ka kohtukõnedes, kui on tegu poliitiliste protsessidega. Epideiktilise kõnega on *stasise*-teooria seotud peamiselt isiku kujutamise kaudu (Nadeau 1959: 57-58), Hermogenes nimetab kiidukõne *toposeid* (Hermog. *Stat.* 1 3) ja isikuga seotud kiiduväärseid asju (Hermog. *Stat.* 3 20, 4 34). Niisiis jääb epideiktiline kõne *stasise*-teooriast kõrvale, kuid viidete tasandil on ta *stasise*-teoorias siiski esindatud (Kennedy 1994: 209).

2 Hermogenes kirjutab koosseisuta küsimustest sissejuhatavas peatükis (*Stat.* 1), *stasiste* juurde läheb aga järgmistes.

3 *Illud Hermagoras perfecit, ut iam vidimus, cum multiplicem materiam oratoriam uni notioni* τοῦ πολιτικοῦ ζητήματος *subiecit, hoc, cum eam notionem universalem in genera, species, partes, particulasque acuta continuatione serieque digessit idque tam enucleate secundum Platonis praeceptum* "κατ' εἶδη μέχρι τοῦ ἀτμήτου τέμνειν" (*Phaedr.* p. 277 B) /.../. (Jäneke 1904: 33-34)

4 2. saj. eKr elanud kõnemees ja teoreetik. Ta teostest on säilinud vaid fragmendid, kuid sekundaarsete allikate põhjal on teada, et Athenaios tegeles samuti *stasise*-teooriaga ning teda on võrreldud Hermagorasega. Athenaios eristas 3 *stasist*: προτροπική või παρορμητική, συντελική (cf στοχασμός) ja ὑπαλλακτική (cf ὄρος). Veel on teada, et Athenaios liigitas teesid hüpoteeside alla (Brzoska 1896: 2025-2026).

1.2. Isik ja tegu (πρόσωπον, πρᾶγμα)

1.2.1. Isik (πρόσωπον, *Id persona*)

Isikut võib defineerida indiviidina, keda kogetakse sotsiaalses kontekstis. Retoorikas on isik entiteet, keda kõnes mainitakse või kes on kõne või tekstiga otseselt seotud. Isik võib suhestuda kõnega kolmel viisil: 1) isik kõnes või teoses; 2) adressaat (vastane, kuulaja, lugeja, kohtunik, publik); 3) kõne esitaja või teose autor. Isik ja tegu on olulised komponendid kõneharjutustes (προγυμνάσματα) ja *stasise*-teoorias (Schouler, Boriaud 2003: 789). Isikuga on retoorikas tihedalt seotud eetose mõiste, mida käsitlesin oma bakalaureusetöös (Näripa 2005).

Isik ja tegu kuuluvad kohtuasja asjaolude (περίστασις) hulka, kokku on neid 6: isik, tegu, koht, aeg, viis ja põhjus (kes?, mis?, kus?, millal?, kuidas?, miks?) (Schouler, Boriaud 2003: 789). Samu asjaolusid nimetab ka Hermogenes peatükis oletusest (Hermog. *Stat.* 3 20-21). Isik on eriti olulisel kohal kiidukõnedes.

Juriidilises kõnepruugis mõistetakse isiku all tänapäeval õigussubjekti, kes saab olla õiguste ja kohustuste kandja (Montasser 1991: 377). Isikud jaotuvad juriidilisteks ja füüsilisteks isikuteks. *Ladina-eesti õigussõnastik* defineerib ladina *persona*'t järgmiselt: isik; isiksus; täieliku õigusvõimega isik Roomas (Adomit, Ristikivi, Siimets-Gross 2005: 201). *Stasise*-teoorias esinevat isikut ei saa aga täielikult samastada antiikaegse juriidilise isikuga, sest teooriates toodud näitlikud protsessid ja seadused on fiktiivsed ning ei vasta täielikult Kreekas ega Roomas realselt eksisteerinud seadustele (Beard 1993: 52-55). Järgnevalt tutvustan isiku käsitlusi Hermagorasel ja Hermogenesel.

Hermagoras⁵ jaotab isikud esmalt kaheks – kindlaksmääratud (ὀρισμένα) ja kindlaksmääramata ἀόριστα) isikud. Edasi jaotab ta isikud nime (ὄνομα) või kvaliteedi (ποιότης) põhjal määratletavaiks. Kindlaksmääratud isikud saab jaotada veel kuulsaiks (ἔνδοξα) ja kuulsusetuiks (ἄδοξα) (Schouler, Boriaud 2003: 789-790). Hermagoras eristab teese hüpoteesidest peamiselt just isiku põhjal, hüpoteesis esineb kindlaksmääratud isik, teesis aga kindlaksmääratud isik puudub (Jäneke 1904: 105-107; Matthes 1958: 125-126).

Hermogenese sõnul on poliitilise küsimuse puhul vajalik, et vaidlus puudutaks

5 Hermagorase teooria pole originaalis säilinud ning on teada ainult teiste autorite vahendusel, vt ptk 2.2.

isikuid ja tegusid⁶, nende erisusi tundes on aga võimalik mõista küsimuste jaotamist põhilauseitesse ja seda, kui palju saab jaotada (Hermog. *Stat.* 1 2). Hermogenes jaotab isikud kaheks, ühed on sellised, keda saab võrrelda ehk keda saab kasutada argumentatsioonis, ja teised sellised, keda ei saa. Võrreldavad isikud saab järjestada väitejõu järgi (tugevaimast alates):

- 1) kindlad pärisnimed (ὠρισμένα καὶ κύρια), nt Perikles, Demosthenes jne,
- 2) suhted (πρὸς τι⁷), nt isa, poeg, ori, valitseja,
- 3) sõimunimed (διαβεβλημένα), nt prassijad, abielurikkujad, meelitajad,
- 4) nn eetosemõisted (ἠθικά), nt maakad, õgardid jne,
- 5) kahe nimetuse ühendid (κατὰ συμπλοκὴν δύο προσηγοριῶν), nt rikas nooruk,
- 6) isiku ja teo ühendid (κατὰ συμπλοκὴν προσώπου καὶ πράγματος), nt prostitutsioonis süüdistatav jumeostatud noormees,
- 7) lihtsad üldnimed (ἀπλᾶ προσηγορικά), nt strateeg, kõnemees. (Hermog. *Stat* 1 2-3)

Need nimetused võivad esineda nii üksikult kui ka kombineeritult, nt Demosthenes oli korraka isa, kõnemees, saadik ja sõdur (Hermog. *Stat.* 1 3). Võrreldavaid isikuid peab Hermogenese sõnul kõnes kasutama vastavalt kiidukõne *toposte*le (Hermog. *Stat.* 1 3).

Isikud, keda ei saa võrrelda ja kelle põhjal argumenteerida, on Hermogenese järgi:

- a) piiritlemata mõisted (ἀόριστα), nt "keegi",
- b) üksteisega täiesti võrdsed isikud (ἰσάζοντα διόλου), nt kaks rikast noormeest, kes süüdistavad milleski teineteist vastatastikku (Hermog. *Stat.* 1 3).

Malcolm Heath eristab Hermogenese *stasise*-teoorias isiku 3 funktsiooni (Heath 1995: 257):

1. Üks kuuest asjaolust (περίστασις) (Hermog. *Stat.* 3 20-21);
2. Hüpothesis esinev isik, kelle põhjal saab argumenteerida (teine element oleks tegu). Sel juhul tuleb kasutada temaga kaasnevat (παρακολουθοῦντα) ja lähtuda

6 Τὴν δὲ ἀμφισβήτησιν ταύτην ἀνάγκη περὶ τε πρόσωπα γίνεσθαι καὶ πράγματα /.../.

7 Sama nime kannab ka üks põhilauseist.

kiidukõne *topostest* (nt Hermog. *Stat.* 1 3);

3. Isik vastulause ühe põhilause, mille puhul väidetakse, et käesolevat süüdistust ei saa rakendada antud isiku puhul, näiteks ei saa üksikisikut süüdistada ühiskondliku kahju tekitamises, seda saavad teha ainult kõnemehed, saadikud ja väejuhid (Hermog. *Stat.* 5 38).

1.2.2. Tegu (πράγμα, *Id res, factum*)

On raske defineerida laiemalt kreeka sõna πράγμα, nii et see täiendaks teo mõistet retoorilises ja juriidilises kontekstis. Ühelt poolt tähistab sõna πράγμα asja (sks *Ding*) ning sarnaneb tähenduselt sõnadele χρήμα ja ὑποκείμενον⁸, vastates seega ladina sõnale *res* ja *subiectum*. See tõlgendus juhatab platonistliku πράγμα ja οὐσία'ni ning nende vahekorra ideega (Flasch 1972: 249). Aristoteles teeb olulise eristuse ὑποκείμενον'i ja συμβεβηκός'i vahel (Flasch 1972: 250), viimane sõna kajastub ka *stasise*-teoorias, kui räägitakse isikute ja tegudega kaasnevast. Teisalt võib πράγμα't seostada tõsiasjaga (*Id factum, res facti*, sks *Tatsache*). Ladina partitsiipi *factum* hakati juba varakult kasutama substantiivina tähendusega "tegu", aga ka "kuritegu" (sks *Tat, Delikt*) või "sündmus" (sks *Ereignis*) (Halbfass 1998: 910-911). Asja ja tõsiasja viis kokku analüütiline filosoofia, tsiteerin siin Ludwig Wittgensteini *Tractatus logico-philosophicus*'st: "*Die Welt ist die Gesamtheit der Tatsachen, nicht der Dinge,*" ja "*Denn die Gesamtheit der Tatsachen bestimmt, was der Fall ist und auch, was alles nicht der Fall ist*" (Wittgenstein 1996: [14] 1.1 ja 1.12).

Retoorikas võib πράγμα tähendada ka n-õ kõne ainek ehk kõnealust asja (*pr sujet*), millega on seotud mõtte või sõnalise väljenduse mõiste διάνοια¹⁰, mõlemat saab seostada ka stiiliga (Chiron 2001: 136, n 260, 178). Ainesena kujutab πράγμα endast vastandit eetosele ja paatosele (Chiron 2001: 144).

Hermogenese teoses *Seisudest* olen kasutanud πράγμα tõlkevastena tegu, eelistades viidet tegija olemasolule, mis sündmuse või asjaolude puhul puudub.

8 Aluseksolev on oluline mõiste ka Aristotelese *Kategoriates*, vt ptk 3.1.

9 Hermogenes soovib mitmel pool kasutada seda, mis on asjassepuutuv või asjakohane, kasutades kreeka verbi ἐπίπτειν (nt Hermog. *Stat.* 3 20 5 41, 10 60, 11 60 jm).

10 Võivad esineda osaliselt samas tähenduses.

Hermogenese põhjal võiks defineerida $\pi\rho\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha\tau\alpha$ 't tegudena, mis on seotud meneteldava asjaga (nt Hermog. *Stat.* 1 4). Gert Ueding'i väljaantavas leksikonis *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* on kasutatud ariklis isiku kohta $\pi\rho\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha$ vastena *Sachverhalt*'i (Schouler, Boriaud 2003: 789), kuid leksikon pole selle märksõnani veel ilmunud.

Teod jaotab Hermogenes meneteldavaiks ja meneteldamatuiks ($\text{o}\acute{\upsilon}\ \kappa\rho\acute{\iota}\nu\epsilon\tau\alpha\iota$) (Hermog. *Stat.* 1 4-5). Meneteldavaid tegusid saab väitejõu järgi järjestada nagu isikuidki (tugevaimast alates) (Hermog. *Stat.* 1 4):

1) keegi on ise millegi tegijana kohtu all (nt avastatakse keegi äsjatapetu laipa matmas),

2) meneteldavale asjale viitab otseselt kellegi teise sooritatud tegu (nt püstitasid vaenlased kolmekorse vallutaja kuju ja menetletakse reetmist),

3) asjad, mis jäävad vahepeale (nt kirjutas Perikles „vajaminevate kulude“ alla 50 talenti ja Archidamos on kohtu all pistise võtmise eest).

Tegu ei saa Hermogenese järgi menetleda ainult siis, kui see on täiesti võrdne, nt nägid vaene ja rikas mees väljumas oma naisi teise majast ja süüdistavad vastastikku teineteist abielurikkumises. Selles asjas saab võrrelda aga isikuid (Hermog. *Stat.* 1 5).

Üksikoletuste jaoks on tegu hädavajalik, mittetäielikku ainult isikul põhinevat üksikoletust Hermogenese järgi eksisteerida ei saa (Hermog. *Stat.* 3 27-28), ta toob küll näiteks juhtumi, kus prassija isa on kadunuks jäänud ning prassijat süüdistatakse mõrvas, ja ütleb, et mõned teoreerikud on pidanud seda ainult isikul põhinevaks üksikoletuseks, kuid arvab, et siin on olemas siiski tegu, mille põhjal saab väidelda. Üksikoletus saab põhineda aga ainult teol (Hermog. *Stat.* 3 27).

Täieliku kaksikoletuse puhul on olemas kaks isikut ja kaks tegu.

Mittetäielik kaksikoletus võib põhineda ainult tegudel, sel juhul on teod erinevad, aga isikud võrdsed (Hermog. *Stat.* 1 29). Mittetäielik kaksikoletus võib aga põhineda ka ainult isikuil, näiteks toob Hermogenes juhtumi, kus kangelane sureb ja kahtlustatakse mürgitamist, kasuema ja sõjasaagiks saadud konkubiin süüdistavad teineteist (Hermog. *Stat.* 3 29). Kui poleks isikute erinevust, oleks võrdumise tõttu tegu koosseisuta asjaga (Hermog. *Stat.* 1 6). Muudki *stasised* peale oletuse võivad jaotuda täielikeks ja mittetäielikeks ning üksikuiks ja kaksikuiks, kuid oletuse all eritleb

Hermogenes neid kõige põhjalikumalt, sest seal räägitu on rakendatav ka mujal (Hermog. *Stat.* 2 17).

1.3. Küsimus (ζήτημα, *Id quaestio*) ja meneteldav asi (κρινόμενον, *Id iudicatio*)

Lucia Calboli Montefusco järgi kujuneb küsimus läbi esmase süüdistuse ja kostja vastuväite nende kokkuviiamise tulemusena (Calboli Montefusco 1986: 2-3)¹¹. Küsimuse mõistega on lähedalt seotud meneteldava asja¹² (κρινόμενον, *Id iudicatio*) mõiste, erinevad autorid kasutavad seda aga erinevalt, sageli tähistab meneteldav asi süüdistaja ja kostja dispuudi lõppküsimust, mille üle peavad kohtunikud otsustama (Calboli Montefusco 1986: 3, Heath 1994: 114-129)¹³. Lisaks on tihedalt seotud veel küsimuse ja *stasise* mõisted. Quintilianus ütleb, et *stasist* (*Id status*) nimetatakse ka küsimuseks, küsimusest järelduvaks (*quod ex quaestione appareat*) (Quint. *Inst.* III 6.2) ja koondküsimuseks (*summa quaestio*) (Quint. *Inst.* III 11.27). Kui autor kasutab küsimuse ja *stasise* tähistamisel erinevaid mõisteid, on eristus siiski vajalik.

Küsimuse (ἔρώτημα, πρότασις) määratlemine ja selle erinevus probleemist (πρόβλημα) on oluline teema ka Aristotelese *Topica*'s (Arist. *Top.* 104a-b), kus uuritakse tingimusi, mil on võimalik mingis küsimuses väidelda (Veit 1996: 424).

Stasise määratlemisele eelnevat küsimuste liigitamist tutvustades toetun Quintilianuse teosele *Institutio oratoria*, sest Quintilianus refereerib erinevate kõneteoreetikute seisukohti ning toob ära paralleelselt käibinud terminid nii kreeka kui ladina keeles. Enne *stasise* määramist peab kõne koostaja oskama leida ja liigitada kõne all oleva teema küsimuse (Volkman 1885: 34). Küsimusi ja nende liigitamist käsitleb Quintilianuse oma teose *Institutio oratoria* III raamatu 5. peatükis (Quint. *Inst.* III 5) ja alles pärast selle teema ammendamist asub ta kirjeldama *stasiseid* (Quint. *Inst.* III 6). Quintilianus jaotab esmalt küsimused arutlus- (*rationale genus*) ja seadusküsimusteks (*genus legale*). Seadusküsimused puudutavat kirjasolevat (*in scripto*) ning tulenevad

11 *Il primo momento consisteva nella formulazione dell'accusa (κατάφασις, intentio, accusatio), nella replica del reo (ἀπόφασις, depulsio, defensio) e in quanto risultava dal loro insieme, lo ζήτημα, quaestio.*

12 Selle tõlkevaste olen valinud funktsiooni järgi, milles ta esineb Hermogenesel.

13 Küsimuse ja meneteldava asja täpsest määratlemisest ja erinevaist positsioonidest arutluses tuleb juttu alapunktis 1.3.1.

seadustest (*de iure*), arutlusküsimused puudutavad aga kirjas mitte olevat (*in non scripto*) ja puudutavad „asju“ (*de re*), Hermagoras tähistas esimesi sõnaga νομικόν ja teisi sõnaga λογικόν (Quint. *Inst.* III 5.4). See küsimuste kaksikjaotus arutus- ja seadusseisuks esineb ka Hermogenesel, Hermagorase ja Hermogenese jaotuste erinevusest tuleb juttu vastavais alapeatükkides Hermagorase ja Hermogenese süsteemidest (ptk 2.2-2.4).

Järgmisena jaotab Quintilianus küsimused piiritlematuteks (*infinitae*) ja piiritletuteks (*finitae*).

1. Piiritletud küsimused

Piiritletud küsimused hõlmavad aga asju, isikuid ja aega, kreeka keeles nimetatakse neid hüpoteesideks (ὑπόθεσις), ladina keeles aga *causa*'ks¹⁴ (Quint. *Inst.* III 5.7). Piiritletud küsimusi võib nimetada veel eriküsimusteks (*quaestiones speciales*) (Quint. *Inst.* III 5.9). Cicero (Cic. *Inv.* I 8.1-9) seostab just *causa*'ga kõneliigid (deliberatiivne, epideiktiline ja kohtukõne), seega tegeleb retoorika ennekõike piiritletud küsimustega.

2. Piiritlemata küsimused

Piiritlemata küsimuste puhul puuduvad isik, aeg ja koht ning kreeka keeles nimetatakse neid teesideks (θέσις), ladina keeles tähistatakse piiritlemata küsimusi veel sõnadega *propositum* (Cicero), *quaestiones universales*, *quaestiones philosopho convenientes*, *partes causae* (Athenaios) (Quint. *Inst.* III 5.5), *quaestiones generales* (Quint. *Inst.* III 5.9). Cicero jaotab piiritletamata küsimused edasi kaheks, ühed puudutavad teadmist (*scientia*), teised aga tegevust (*actio*). Teadmist puudutavad küsimused jagunevad kolmeks: kas on (*an sit*), mis on (*quid sit*) ja missugune on (*quale sit*)¹⁵; tegusid puudutavad küsimused jagunevad aga kaheks: kuidas saavutame (*quo modo adipiscamur*) ja kuidas kasutame (*quo modo utamur*) (Quint. *Inst.* III 5.6; Cic. *Top.* 81; Cic. *Part. or.* 62).

Järgnevalt käsitleb Quintilianus probleemi, kas piiritlemata küsimustest (teesid)

14 Ajend, põhjus, olukord, asjaolu, vaidlusteema, kohtuasi, teema.

15 Esimene neist on oletus (*coniectura*), teine määratlus (*definitio*) ja kolmas õiglase ja ebaõiglase eristus (*distinctio iuris et iniuriae*) (Cic. *Top.* 81).

on kõnemehele kasu¹⁶ (Quint *Inst.* III 5.12-16). Ta ise on seisukohal, et teatud küsimustes ei saa jõuda üksiku punktini ilma universaalset küsimust arutamata, kuigi sellest üksi on vähe, näiteks toob Quintilianus juhtumi, kus Cato arutleb, kas ta peaks naise võtma, seda ei saa teha aga arutlemata, kas (üldse) peab naist võtma (Quint. *Inst.* III 5.13).

Cicero vaated üldiste küsimuste kasulikkusest retoorikapraktikas on erinevais teoseis erinevad, *De inventione*'s kirjutab ta, et teesid jäävad kõnemehe tööst eemale ja kuuluvad filosoofia valda (Cic. *Inv.* I 6), *Orator*'is peab ta aga teese kasulikeks, sest miski, mis on tõendatud üldiselt, kehtib ka konkreetse puhul¹⁷.

Teesid ja hüpoteesid mängisid olulist osa retoorikaharjutustes, teeside põhjal õpiti kõnelema varem kui hüpoteeside põhjal, mis olid mõeldud edasijõudnud õppurile (Heath 1995: 16-18). *Hermogenese* korpus koosnes harjutustest lühikeste näidetega, mis olid kombineeritud Hermogenese käsitlustega *stasise*-teooriast ja stiilist (Kennedy 2003: xii).

Hermogenese vaated üldistele küsimustele teoses *stasistest* on pisut vastuolulised. Περὶ στάσεων'i esimeses peatükis (1 2) ütleb ta, et retoorika ei otsi tõeliselt ja üldiselt ilusat, kasulikku vms¹⁸. Teisalt on tees Hermogenes *stasise*-teoorias üks põhilauseist, mida kasutatakse oletuse (Hermog. *Stat.* 3 23), vastulause (Hermog. *Stat.* 5 38, 40), vastanduste (Hermog. *Stat.* 6 44, 45), vastuväite (Hermog. *Stat.* 8 53, 54), leppe ja tahtluse (Hermog. *Stat.* 9 54), vastulause (Hermog. *Stat.* 10 56, 60) ja mitmetähenduslikkuse (Hermog. *Stat.* 12 62) puhul.

1.3.1. Küsimuse ja meneteldava asja positsioon arutluses

Antiikautorite teostes esineb erinevaid variante küsimuse ja meneteldava asja

16 *Quamquam inutiles quidam orationi putant uniuersales quaestiones /.../.* (Quint. *Inst.* III 5.12)

17 *latius enim de genere quam de parte disceptare licet, ut quod in universo sit probatum id in parte sit probari necesse – haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur* θέσις. (Cic. *Orator* 45.8)

18 τὸ γὰρ ὡς ἀληθῶς τε καὶ καθόλου καλὸν ἢ συμφέρον ἢ τὰ τοιαῦτα ζητεῖν οὐ ῥητορικῆς. (Hermog. *Stat.* 1 2)

paigutuse kohta arutluses¹⁹, sellest tulenevalt erineb ka *stasise* asukoht (Heath 1994: 115). Malcolm Heathi artiklis *The substructure of stasis-theory from Hermagoras to Hermogenes* on kirjeldatud erinevaid skeeme (Heath 1994: 114-129). Ma ei ürita siin anda ammendavat ülevaadet kõigist arutlusskeemidest, mida võib leida antiikseist primaar- ja sekundaarallikaist, vaid tuua välja erinevaid lahendusi.

Esmalt tuleks aga selgitada skeemides esinevaid mõisteid²⁰: *κατάφασις*, *ἀπόφασις*, *αἴτιον* ja *συνέχον*. *Κατάφασις* (ld *intentio*, *affirmatio*, *insimulatio*) on süüdistus, *ἀπόφασις* (ld *infinitio*, *negatio*, *depulsio*, *deprecatio*) aga kostjapoolne eituse. *Αἴτιον* (Quintilianuse järgi *ratio*, Quint. *Inst.* III 11.4-5)) tähendab põhjendust. Terminid on kasutatud erinevalt, see võib olla sama, mis *κατάφασις*, aga võib olla ka süüdistaja või kostja põhjendus, mis järgneb süüdistusele või eitusele (Matthes 1958: 167-170). *Συνέχον* (ld *firmamentum*²¹, *continens*) tähendab juriidilises kontekstis samuti (peamist) põhjendust, *firmamentum* oleks "kinnitus". Arutluses võib *συνέχον* olla niisiis tugevaim kostja argument (vt allmärkus 21), aga ka samas tähenduses eitusega (*ἀπόφασις*) (Matthes 1958: 170-174).

Juba Hermagorasel esineb kolmik *αἴτιον-συνέχον-κρινόμενον*, kus on 2 võimalust: (1) *αἴτιον* on süüdistaja poolel, *συνέχον* aga kostja poolel, (2) *αἴτιον* on kostja põhjendus ning *συνέχον* kostja järgnev erakordselt tugev põhjendus (Matthes 1958: 174-175).

Järgnevalt on punktis 1 ära toodud nn lihtne skeem, mis on rakendatav ainult oletuslike küsimuste puhul, keerulisemate küsimuste jaoks läheb vaja laiendatud skeeme, mis on toodud punktis 2, alates punktist 4 on tegu nn ühendatud skeemidega, mis üritavad lahendada laiendatud skeemide puhul esinevaid raskusi *stasise* leidmisel. Hermogenes (punkt 6) ei käsitle otseselt *stasise* leidmisele eelnevat arutlust aga enam üldse.

1. Lihtne skeem (oletuslik küsimus)

Oletusliku küsimuse puhul esinev lihtne skeem koosneb 3 osast – süüdistaja

19 Ühel meelel ollakse vaid kõige lihtsamal skeemis, mis puudutab oletuslikku küsimust. Oletusliku küsimuse skeemi peeti aga pigem erandiks nn komplekssete skeemide kõrval (Heath 1994: 115).

20 Nende mõistete kohta vt ka Martin 1974: 28.

21 *Συνέχον autem, quod, ut dixi, continens alii, firmamentum alii putant, Cicero firmissimam argumentationem defensoris et adpositissimam ad iudicationem, quibusdam id uidetur esse post quod nihil quaeritur, quibusdam id quod ad iudicationem firmissimum adfertur.* (Quint. *Inst.* III 11.9)

väide: „Sa tegid seda,“ kostja vastuväide: „Ma ei teinud seda,“ kohtunike otsustada olev küsimus: „Kas ta tegi seda?“. Ladina keeles oleks kolmik järgmine: *fecisti, non feci, an fecerit* (Quint. *Inst.* III 6.5). Skeemis tähistavad süüdistaja ja kostja väiteid tähed S ja K, kohtunike otsustatavat asja Ko, neile järgnevad numbrid näitavad väite järjekorda (esimene, teine jne).

S1 κατάφασις Sa tegid seda.

K1 απόφασις Ma ei teinud seda.

Ko1 κρινόμενον Kas ta tegi seda?

Lihtsa skeemi puuduseks on asjaolu, et see sobib vaid küsimusele teo toimumise kohta.

2. Cicero skeemid

Kui kostja ei eita teo toimumist, vaid väidab vastu midagi muud (nt „Ma ei teinud seda.“ asemel „Mul oli õigus seda teha.“), läheb vaja keerulisemat skeemi (Heath 1994: 117-121). Malcolm Heath on Cicero teostes toodud näidete põhjal konstrueerinud 3 skeemi.

a) Interpretatsioon Cicero *De inventione* 1.18-19:

S1 Sa tapsid oma ema.

K1 Ma käitusin õiglaselt.

Ko1 ζήτημα Kas see, et ta tappis, oli õiglane?

K2 αἴτιον Sest ta tappis mu isa.

S2 Sa ei oleks pidanud pojana oma ema tapma, teda oleks saanud karistada ilma, et sa oleks sooritanud kuriteo.

Ko2 κρινόμενον Kas Orestes toimis õigesti, tappes oma ema, sest see oli tapnud ta isa?

K3 συνέχων Ema suhtumine isasse, minusse, õdedesse, riiki ja perekonna ausse oli selline, et ta lapsed olid enim võimelised nõudma karistust.

Kostja vastuväitele K1 peab järgnema põhjendus K2, mis loob uue küsimuse

Ko2. Kui Ko2 on teada, esitab kostja tugevaima põhjenduse K3.

b) Interpretatsioon Cicero *De partitione oratoria* 101-106:

S1		Opimius tappis Gracchuse.
K1		Tapmine oli seaduslik.
Ko1	ζήτημα	Kas Opimius tappis Gracchuse seaduslikult?
K2	αἴτιον	Käitusin seaduslikult avalikkuse heaolu ja riigi turvalisuse huvides.
S2	συνέχον ²²	Sul polnud õigus tappa ilma kohtuotsuseta, ükskõik kui suur kurjategija ta oli.
Ko2	κρινόμενον	Kas tal oli õigus tappa riigi heaolu huvides kahjulik kodanik, kes polnud süüdi mõistetud?

Selles skeemis on αἴτιον kostja põhjendus, συνέχον aga süüdistaja vastuväide kostja põhjendusele (K2). Eristatud on Ko1 ζήτημα ja Ko2 κρινόμενον. Puudub kostja kolmas tugevaim argument.

c) Kolmanda skeemi esitab Cicero *Topica's* 93-95. Cicero ei too näidet, kuid teksti põhjal võib aru saada, et συνέχον kuulub siin kostjale, ent ei saa olla positsioonil K3. Malcolm Heath'i rekonstruktsiooni järgi näeks skeem välja järmiselt:

S1		Orestes tappis oma ema.
K1		Mul oli õigus ta tappa.
K2	συνέχον	Sest ta tappis mu isa.
Ko2	κρινόμενον	Kas Orestesel oli õigus tappa oma ema, sest ta tappis ta isa?

Sellest skeemist on välja jäänud αἴτιον, mis võib olla süüdistaja poolel (S2), kui toetuda Pseudo-Augustinuse toodud skeemile, kus süüdistaja esitab oma põhjenduse (S2) enne kostja põhjendust (K2, συνέχον) (Heath 1994: 118-119).

22 Siin pole συνέχον enam kostja argument, kuna see käsitlus erineb Hermagorase omast, võib selle leiutajaks pidada Cicerot või hilisemat traditsiooni.

3. Hermagoras

Quintilianus omistas Hermagorasele Cicero skeemi a. Seda seisukohta toetab ka Malcolm Heath (Heath 1994: 120-121) põhjendades, et skeem a lähtub kostjast ning seda ühepoolsust heitsid hiljem ette Hermagorase kritiseerijad, skeem c, kus αἴτιον on süüdistaja poolel, sai valdavaks hilisemal ajal, lihtsam on mõista arengut skeemilt a skeemidele b ja c, skeemi a üks nõrkusi praktikas on K3 ning keeruline oleks põhjendada, miks keegi oleks pidanud hiljem K3 lisama.

Skeemide areng a-st c-ni võis toimuda järgmiselt: algne skeem a oli liiga ühepoolne, jättes tähelepanuta süüdistaja osa, skeemis b jäeti välja K3, sest sellest polnud praktikas abi, ning συνέχων omistati S2-le. Sellest tekkis aga probleem, kuna arutluse struktuuri (ja ka *stasis*) määrab ikkagi kostja väide, niisiis loodi skeem c, kus συνέχων on K2, millele kohe järgneb κρινόμενον (Heath 1994: 121).

4. Quintilianus

Quintilianus esitab *Institutio oratoria*'s III 11.1-10 kõigepealt skeemi a (nn Hermagorase skeemi), III 11.10 ütleb ta, et oletuslikes küsimustes puudub αἴτιον, III 11.10-17 väidab Quintilianus, et ζήτημα ja κρινόμενον on alati üks ja sama, heites sellega skeemi a nüüd kõrvale. Lõpuks kirjeldab ta III 11.19-20 ja 11.23-24 ühendatud skeemi, kus väide ja vastuväide määratlevad küsimuse ja meneteldava asja (Heath 1994: 123):

S1+2, K1+2 συνέχων Orestes tappis oma ema, aga ema tappis ta isa.

Ko1+2 ζήτημα = κρινόμενον Kas Orestesel oli õigus tappa oma ema, kuna see tappis ta isa?

5. Lollianos, Minukianos ja Zenon

Lollianos võrdleb ζήτημα't keha aine, συνέχων'i vormi ja στάσις'st²³ vormile kuuluva värvi ja välimusega (σχῆμα) (PS (22) 330.14-331.3). Συνέχων ja *stasis* võivad olla erinevad.

Minukianost refereerib Syrianos, kirjeldades kohtuasja, kus rikas mees näitab

23 *Stasis*est ja ta positsioonist tulenev juttu peatükkides 1.4 ja 1.4.1.

pidvalt oma vaesele vaenlasele rusikat ja teda süüdistatakse ülbuses (ὑβρις)²⁴ (Syr. II 50.13-23). Selle põhjal annab koostada järgmise skeemi (Heath 1994: 126):

S1+2 αἴτιον Sa olid ülbe, kui näitasid mulle rusikat, nagu oleksin ori.

K1+2 συνέχον Ma ei olnud ülbe, sest ma ei löönud.

Ko1+2 κρινόμενον Kas ta oli ülbe?

Zenoni seisukohti teame tänu Sulpicius Victorile, kelle peamiseks autoriteediks oli Zenon. Enamasti on ζήτημα ja κρινόμενον *Zenoni* jaoks üks ja sama, nad erinevad ainult juhul, mida nimetatakse ἐγκρινόμενον, näiteks varastab mees hauamonumendi ja teda süüdistatakse hauarüüstamises, κρινόμενον on siin, kas mees on hauarüüstaja, ζήτημα aga, kas hauamonument on haud (RLM 338.19-24; Heath 1994: 127). Ἐγκρινόμενον on *Zenoni*l üks liitmääratluse liik. Liidetud skeemides (nagu siintoodud Quintilianuse ja Minukianose skeemid) kaotavad αἴτιον ja συνέχον oma funktsiooni, näidates vaid seda, et arutluses on 2 poolt, *Zenon* ongi arvatavasti neist mõisteist loobunud (Heath 1994: 127). *Stasise* defineerib *Zenon* kui *summa quaestio, ad quam referenda est omnis oratio* (RLM 325.5-6), seega samastab ta *stasise* ja ζήτημα.

6. *Hermogenes*

Poliitilise küsimuse kohta kirjutab *Hermogenes*:

Καὶ πρῶτόν γε, ὃ τι ἔστι πολιτικὸν ζήτημα, ῥητέον· ἔστι τοίνυν ἀμφισβήτησις λογικὴ ἐπὶ μέρους ἐκ τῶν παρ' ἐκάστοις κειμένων νόμων ἢ ἐθῶν περὶ τοῦ νομισθέντος δικαίου ἢ τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ συμφέροντος ἢ καὶ πάντων ἅμα ἢ τινῶν /.../ (*Hermog. Stat. 1 2*)²⁵

Seega peab *Hermogenes* poliitiliste küsimuste all silmas hüpoteese (Volkman 1885: 54-55). *Κρινόμενον* on *Hermogenese* jaoks see, mida uurides saab kindlaks teha *stasise* (*Hermog. Stat. 2 10*), niisiis võib *κρινόμενον*'i siin pidada kohtuasja üksikasjadeks, mis ei ole esitatud küsimusena. Sellega kaasneb aga probleem, kuidas

24 /.../ οἷον πλούσιος ἐχθρῷ πένητι συνεχῶς ἐπανατείνεται τὰς χεῖρας καὶ κρίνεται ὑπ' αὐτοῦ ὑβρεως, ἐνταῦθα αἴτιον μὲν ἔστι τὸ παρὰ τοῦ κατηγοροῦ ἐγκαλούμενον 'ἀδικεῖς ὑβρίζων καὶ τὰς χεῖρας ὡσπερ οἰκέτη προσάγων'· συνέχον δὲ ἡ τοῦ φεύγοντος ἀπολογία 'οὐχ ὑβρισα, οὐ γὰρ πληγὰς ἐπήνεκα'· κρινόμενον δὲ τὸ ἐν τῇ τῶν δικαστῶν κρίσει καταλιμπανόμενον, πότερον ὑβριστὴς ὁ δεῖνα ἢ οὐ. (Syr. II 50.13-23)

25 Ja esmalt tuleb kõnelda sellest, mis on poliitiline küsimus: see on niisiis igauhe puhul kehtivaist seadustest või tavadest lähtuv loogiline vaidlus osade kaupa selle kohta, mida peetakse õiglaseks, ilusaks, kasulikuks või ka kõigiks või mõneks neist korraga /.../.

teha kindlaks, millised üksikasjad on antud retoorilise probleemi juures olulisimad. Hermogenes seda probleemi ei lahenda ning arutlusskeem on Malcolm Heathi sõnul praktiliselt kadunud (Heath 1994: 128). Sellele seisukohale võib vastu vaielda, sest Walther Jäneke seadis arutluskäigu moodustava neliku κατάφασις, ἀπόφασις, συνέχων, αἴτιον vastavusse *stasiste* juurde kuuluvate põhilausetega (Jäneke 1904: 130-131; vt Lisa 1, Tabel 1). Ἐγκρινόμενον'i kontseptsiooni Hermogenesel Malcolm Heathi arvates ei esine, Walther Jäneke samastab selle aga neljanda kaksikmääratluse liigi kokkusattumusega (Jäneke 1904: 145-146).

1.4. *Stasis* (στάσις, *Id status, constitutio*)

Kirjutades *stasise*st, alustan kõigepealt *stasise* nimetusest. Liddell & Scotti kreeka-inglise leksikon grupeerib στάσις'e vasted 4 tähendusrühma: (1) asukoht, paigutus, tugisammas, positsioon, seisund, seisukoht (ka ülekantud tähenduses), seisukord, seis; (2) selts, ühendus, ühing, liit; (3) võimuvastane ühing, fraktsioon, klikk, rahutused, mäss, võistlus, meeleavaldus, erimeelsus; (4) seadlus, määrus, statuut (LSJ 1996: 1634).

Antiikautorid pole kindlad, millest on tuletatud *stasise* mõiste *stasise*-teoorias (Martin 1974: 29). Quintilianus tsiteerib erinevaid nimetusi selle jaoks, mida ta ise tähistab sõnaga *status: constitutio, quaestio, quod ex quaestione appareat, caput* (Theodorosel κεφάλαιον γενικώτατον) (Quint. *Inst.* III 6.2). Quintilianus lisab, et need kõik tähendavad ühte ja sama asja ning kreeklased nimetasid *status*'t *stasise*ks (*Statum Graeci* στάσιν *uocant* /.../) (Quint. *Inst.* III 6.2-3). Siin on oluline tähele panna, et *stasise* mõiste on seotud nii küsimuse (*quaestio*) mõistega, mida käsitlesin alapeatükis 1.3, kui ka põhilause (κεφάλαιον) mõistega, millest tuleb juttu järgmises alapeatükis (1.5). Quintilianuse arvates on *stasise* nimi tuletatud kas esmasest kokkupõrkest (või ühinemisest) kohtuasjas või sellest, millele kohtuasi toetub²⁶. See tõlgendus pakub välja niisiis 2 varianti, millest esimene on kokkupõrke tähendus (LSJ'i tähendusrühm 3) ja teine toetuspunkti tähendus (LSJ'i tähendusrühm 1). *Stasise* nimetuse esmakasutajaks pole Quintilianus kindel, selleks võis olla Hermagoras, teistel andmetel aga Isokratese

²⁶ *Quae appellatio dicitur ducta uel ex eo quod ibi sit primus causae congressus, uel quod in hoc causa consistat.* (Quint. *Stat.* III 6.4)

õpilane Naukrates või Zopyros Klazomenaist (Quint. *Inst.* III 6.3; Martin 1974: 29).
Sõna *stasis* kasutas aga juba Aischines kõnes Ktesiphoni vastu (Quint. *Inst.* III 6.3):

Ὡσπερ οὖν ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν ὁρᾶτε τοὺς πύκτας περὶ τῆς στάσεως ἀλλήλοις διαγωνιζομένους, οὕτω καὶ ὑμεῖς ὅλην τὴν ἡμέραν ὑπὲρ τῆς πόλεως περὶ τῆς τάξεως αὐτῶ τοῦ λόγου μάχεσθε /.../. (Aeschin. III 206)²⁷

Ka Hermogenes ei tea õelda, kust pärineb *stasis* nimetus, ainsa variandina pakub ta välja vastaspoolte seisukohavõttud, päritolu täpse väljauurimise jätab ta aga teiste hooleks (Hermog. *Stat.* 1 10)²⁸.

Oma tõlkes olen kasutanud *stasis* vastena sõna "seis", kasutades ära selliseid konnotatsioone nagu hoiak, asend, asetus, positsioon, hetke olukord milleski (EKS 1998: 378).

1.4.1. *Stasis* positsioon arutluses

Stasis asukoha täpse määratlemise raskusi mainib juba Quintilianus. Ta kirjutab, et mõned peavad *stasis*eks esimest konflikti kohtuasjas (*statum quidam dixerunt primam causarum conflictionem*), nende mõtet peab ta õigeks, kuid mitte piisavalt hästi väljendatuks (Quint. *Inst.* III 6.4). Esimene konflikt oleks *fecisti – non feci*²⁹, kuid *stasis* ilmneb Quintilianuse arvates sellest konfliktist sündiva küsimuse näol (*quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quaestionis*³⁰): *fecisti – non feci – an fecerit?*³¹ või *hoc fecisti – non hoc feci – quid fecerit?*³² (Quint. *Inst.* III 6.5).

Malcolm Heath (Heath 1994: 116-117) konstrueerib Cicero teose *De inventione* põhjal 3 varianti, mis võib olla *stasis*, Cicero ise sellist liigitust ei tee:

A) *Stasis* on kostja esimene vastuväide (K1),

B) *Stasis* on süüdistaja esimese väite ja kostja esimese vastuväite konflikt (S1+K1),

27 Niisiis, nagu te näete, et rusikavõitlejad võistlevad gümnaastilistel võistlustel teineteisega positsiooni (*stasis*) pärast, nõnda võitlete ka teie temaga linna huvides argumentide paigutuse pärast.

28 ὅθεν μὲν γὰρ εἴρηται στάσις, εἴτε ἀπὸ τοῦ στασιάζειν τοὺς ἀγωνιζομένους εἴτε ὀθενοῦν, ἑτέροις ἐξετάζειν παρήμι /.../.

29 Sa tegid – ma ei teinud.

30 See on küsimuse liik, mis sünnib esimesest konfliktist.

31 Sa tegid – ei teinud – kas ta tegi?

32 Sa tegid seda – ma ei teinud seda – mida ta tegi?

C) *Stasis* on küsimus, mis sünnib süüdistaja ja kostja esimeste väidete konfliktist (K01)

A: *placet autem ipsi constitutionem intentionis esse depulsionem* (Cic. *Inv.* 1.13.17-18)³³. Sellele vastab ka oletatav Hermagorase seisukoht, mida mainib Hermogenese teose *Περὶ στάσεως* eessõna anonüümne autor: “Ὅτι Ἑρμαγόρας φησὶ ‘στάσις ἐστὶ φάσις, καθ’ ἣν ἀντιλαμβάνομεθα τοῦ ὑποκειμένου πράγματος, ἐν ᾧ ἐστὶ τὸ ζήτημα, καθ’ ὃ ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις’ (PS (22) 329.10-12)³⁴. Siinne φάσις on kaitsja esimene vastuväide (Heath 1994: 116). Aristotelesele toetudes võib φάσις’eks nimetada esiteks lihtsalt ütlust³⁵, *De Interpretatione* 16b 27 eristab seda kinnitusest (κατάφασις). Samas võib mõnikord φάσις tähistada ka kinnitust ja eitust, retseptsioonina vastab Aristotelesel sellele νόησις³⁶ (Arist. *Anim.* 430a 26-27) (Ross 1971: 24-25, m 3).

B: *constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profecta* (Cic. *Inv.* 1.10.5-6)³⁷. Sama vaadet esindab ka anonüümse autori *Rhetorica ad Herennium: constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta* ([Cic.] *Her.* 1.18.14-15)³⁸.

C: *eam igitur quaestionem ex qua causa nascitur constitutionem appellamus* (Cic. *Inv.* 1.10.4-5)³⁹.

Need, kellele Quintilianus heidab ette ebatäpset väljendusviisi, paistavad pooldavat varianti B, Quintilianuse enda seisukoht vastab aga variandile C. Variandi A puuduseks võib pidada ühepoolsust, kostja eitus „Ma ei teinud seda“ on üksikuna tähenduseta või ütleb väga vähe, seepärast on oluline kaasata ka süüdistus, nagu see toimub variantide B ja C puhul (Heath 1994: 116).

Kõik ülaltoodud variandid A-C seostavad *stasise* arutluse esimese järguga (K1, S1, K01), praktikas saab rakendada sellist *stasise* määratlust aga ainult oletuslike küsimuste puhul, kus meneteldav asi selgubki arutluse 1. etapis ning tema komponentideks on süüdistus mingis teos ja selle teo eitus. Malcolm Heath väidab, et põhimõtteliselt on seisukoht, et *stasis* kuulub arutluse 1. järku, õige, sest kostja peab

33 Võib arvata, et *stasis* on süüdistuse enda kummutamine.

34 Nagu ütles Hermagoras: "*Stasis* on väide, mille järgi me ründame kõnealust tegu, milles on mingi küsimus, mille üle käib vaidlus.“

35 τὸ μὲν οὖν ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα φάσις ἔστω μόνον /.../. (Arist. *Int.* 17a 17)

36 Νόησις retoorikas vt ptk 1.1.

37 *Stasis* on esimene asjaolude konflikt süüdistuse kummutamisest lähtudes.

38 *Stasis* on kostja esimene koste ühendatud süüdistaja süüdistusega.

39 Seega nimetame *stasiseks* küsimust, millest sünnib kohtuasi.

juba seal otsustama, kas tegu on oletusliku küsimusega või ei, sellest sõltub, kas minna edasi või ei (Heath 1994: 121). Kui Cicero skeeme põhjalikumalt vaadata (ptk 1.3.1. punkt 2), siis täpsustub arutluse teises järgus ainult olukord, meneteldav küsimus põhineb aga ikkagi kostja esimesel vastuväitel (K1). Quintilianus toob ära mõnede teoreetikute seisukoha, mille järgi võivad erineda ζήτημα *stasis* ja κρινόμενον'i *stasis*⁴⁰ (Quint. *Inst.* III 11.15). See seisukoht on aga vastuolus arvamusel, et probleemil saab olla ainult üks *stasis* (Quint. *Inst.* III 6.9 ja 11.8). Raskused *stasise* omistamisel ainult ühele arutluse järgule sundisid Malcolm Heath'i sõnul looma ühendatud skeeme, mis on toodud alapeatüki 1.3 punktides 3-8 (Heath 1994: 122). Ühendatud skeemide puudus on aga selles, et seal on arutluskäiku niivõrd lihtsustatud, et sellest pole enam kuigivõrd abi *stasise* määratlemisel ega täpsustamisel, tuleb n.ö otsekohe õigesse kohta välja jõuda. See puudus esineb tegelikult juba Cicero skeemides (ptk 1.3 punkt 2 a-c), kus – nagu mainisin – jõuab juba K1 olulise punktini.

Näen selle probleemi ühe põhjusena asjaolu, et esimene süüdistus (S1) hõlmab tihti juba kõiki *stasiseid*, enamasti süüdistatakse mingis teos, eeldatakse, et tegu vastab nimetusele, et see oli sooritatud ebaõiglaselt ning selle üle saab kohut mõista⁴¹. Seetõttu peab kostja leidma kohe sobiva *stasise* ja selleni viivat arutluskäiku luua on keeruline. Tuleb muidugi meeles pidada, et mõnel juhul võib *stasise* määratleda ka süüdistaja, kes midagi eitab, näiteks võib kostja väita, et ta tappis abielurikkuja ning süüdistaja eitab abielurikkumist (Quint. *Inst.* III 6.17). Siin on oluline just eitamine, sest eitus peatab arutluse ning peatumise kohale vastabki *stasis*. Selles mõttes võiks *stasiseni* viivat arutluskäiku kujutada binaarsete vastustega tingimuslausetest koosneva arvutiprogrammina, mis teatud juhul peatub (inglise keeles *halt*, seda sõna kasutab *stasise*-teooria puhul ka Ray Nadeau (Nadeau 1959: 54)). Mainides etteruttavalt 4 põhilist *stasist*⁴², milleks on oletus (στοχασμός), määratlus (ῥοος), kvaliteet (ποιότης) ja vastuväide (μετάληψις), võiks neile toetudes konstrueerida n.ö ideaalse skeemi:

S1: Sa tegid seda.

K1: Jah/Ei.

S2: See oli kuritegu⁴³.

40 *Alterius etiam status quaestionem, alterius iudicationem putant.* (Quint. *Inst.* III 11.15.1-2)

41 Sa sooritasid mõrva = sa panid toime teo, mis on mõrv, mis on seadusvastane, mistõttu sind tuleb süüdi mõista.

42 Need esinevad juba Hermagorasel (Thiele 1893: 51-62), aga ka Hermogenesil, kes annab oma süsteemist ülevaate peatükis *stasiste* meetodist (Hermog. *Stat.* 3).

43 Täpsemalt: see tegu oli see, milleks ma seda nimetasin.

K2: Jah/Ei.

S3: Sa ei oleks tohtinud seda teha.

K3: Jah, ei oleks tohtinud./Ei, ma tohtisin.

S4: Sind tuleb süüdi mõista.

K4: Ei (, sest seadus ei ütle nii, sest kuritegu on aegunud vms)/Jah.

Selles skeemis on arutlusel 4 järku ning arutlus peatub eitava vastuse korral. Kuni 4. järguni olen lähtunud kostja jaatusest, et skeem oleks terviklik, kui ka K4 puhul ei ole eitust, jääb üle ehk ainult vabandamine (συγγνώμη). Väitlust alustab süüdistaja ning antud juhul ei kätke S1 kohe kõike korraga („Sa tegid seda, mis on kuritegu, mida sa poleks tohtinud teha ja seepärast oled sa süüdi.“), vaid süüdistaja esitab oma väited ühekaupa, juhindudes kostja vastustest. Olen jätnud välja kohtunike otsustatavad küsimused (Ko1-4), mille saab lihtsa vaevaga skeemi sisestada. Sellist neljaastmelist skeemi muidugi antiikautorite teostes ei esine ning see ei vasta ühelegi ülaltoodud *stasise* määratlemise variantidest A-C, olles vasutolus levinud seisukohaga seostada *stasist* arutluse esimese järguga.

Hermogenese järgi saab *stasise* kindlaks teha, uurides meneteldavaid asju (κρινόμενα) (Hermog. *Stat.* 2 10), seejuures tuleks aga meeles pidada, et meneteldavad asjad ei ole Hermogenesel esitatud küsimusena ning *stasiseni* viivat arutluskäiku ta ei käsitle. Teatud mõttes kajastavad võimalikku dispuuti aga *stasiste* all esinevad põhilaused.

1.5. Põhilause (κεφάλαιον, *Id caput*)

Stasise-teoorias kasutatava mõiste põhilause (κεφάλαιον, *caput*) selgitamiseks tsiteerin esmalt Quintilianust.

*Theodori schola, ut dixi, omnia refert ad capita. His plura intelleguntur, uno modo summa quaestio item ut status, altero ceterae quae ad summam referuntur, tertio propositio cum adfirmatione, ut dicimus 'caput rei est' et apud Menandrum κεφάλαιόν ἐστιν. In uniuersum autem quidquid probandum est erit caput, sed id maius aut minus.*⁴⁴

⁴⁴ Nagu ütlesin, taandab Theodorose koolkond kõik põhilausetele (*caput*). Selle all mõeldakse paljusid

(Quint. *Inst.* III 11.27)

Quintilianus nimetab niisiis kolme põhilause tähendust, mis esinevad Theodorose koolkonnas, esimene neist on põhilause koondküsimumusena, mis on samastatav *stasis*ega (cf. ptk 1.3.). Teiseks nimetab Theodorose koolkond põhilauseiks kohtuasjas esinevaid muid küsimusi, mis ei ole *stasis*eks (kui *stasist* määratleda üldse küsimusena, nagu Quintilianus seda ülaltoodud tsitaadis teeb). Nende muude küsimuste määratlemisel võiks appi võtta mõisted ζήτημα ja κρινόμενον, mis võivad olla samuti küsimused, kuid erineda *stasis*est. Kolmandaks põhilause tähenduseks nimetab Quintilianus Theodorose seisukohti eritledes juhtlauset koos kinnitusega. *Propositio*'t võib tõlkida ka eeldusena, kuid võrdlus väljendiga "see on pea-asi" räägib rohkem juhtlause kasuks.

Platon kasutab sõna κεφάλαιον retoorika kontekstis näiteks dialoogis *Phaidros*, kus Phaidros lubab kuulnud Lysiase kõne Sokratesele edasi anda põhilause kaupa, sest see ei ole tal sõna-sõnalt meeles (*Phaedr.* 228d).

Aristoteles kasutab sõna κεφάλαιον samuti peamise või põhilause tähenduses, *Retoorika* II raamatus ütleb ta, et süllogismides kõneldes on kasulik nimetada põhilauseina olemasolevaid süllogisme (Arist. *Rhet.* 1401a 9-11), III raamatus soovitab Aristoteles kõne sissejuhatuses kirjeldada asja põhilauseiselt, nii et kehal oleks olemas ka pea (Arist. *Rhet.* 1415b 11-13)⁴⁵.

Hermogenes nimetab oma teose Περί στάσεως sissejuhatuses teose põhiteemaks poliitiliste küsimuste jaotamise põhilauseisse (Hermog. *Stat.* 1 1). *Stat.* 1 9 mainib Hermogenes küsimuste jaotamist põhilauseitesse ja probleemide seisusid (*stasiseid*). Selle põhjal saab niisiis öelda, et (poliitilised) küsimused jaotuvad Hermogenese järgi põhilauseitesse, *stasised* kuuluvad aga probleemide juurde. Poliitilisi küsimusi võib Hermogenesel aga samastada hüpoteesidega (Volkman 1885: 54-55), st kohtuasjaga, kus esinevad konkreetset üksikasjad. Siin tekib küsimus, missugune on põhilause ja *stasiste* vahetõrje ja kas ülalviidatud tekstikohtade puhul võib põhilauseid teatud tasandil *stasistega* samastada. Vastukaaluks *Stat.* 1 1 ja *Stat.* 1 9, kus Hermogenes on põhilausetega seostanud küsimused, saab tuua vastandusi käsitleva 6. peatüki alguse

asju, ühes mõttes koondküsimumust, mis on sama kui *status*, teises mõttes muid küsimusi, mis taanduvad koondküsimumusele, kolmandas juhtlauset (eeldust, väidet) koos kinnitusega, nagu meie ütleme: "see on pea-asi," ning Menandrosel on κεφάλαιόν ἐστιν. Üldiselt on põhilause aga ükskõik mis, mida peab tõendama, ent see on kas tähtsam või tühisem.

45 Cf Hermog. *Stat.* 3 26.

(*Stat.* 6 44), kus, kirjeldades vastanduste jagunemist, nimetab Hermogenes ühe jaotusena vastandust ennast ning selgitab, et peab silmas vastanduse nelja liiki, mis kuuluvad küsimuse selle *stasise* nime alla⁴⁶. Selles kohas näib küsimuse juurde kuuluvat *stasis*, mitte põhilause.

Kui võtta aluseks seisukoht, et Hermogenese *stasiste* süsteem koosneb 13 *stasise*st (Heath 1994a: 17), mida ta käsitles ühekaupa *Περὶ στάσεως*⁴⁷ i peatükkides 3-12, siis on üsna selge, et Hermogenes jaotas *stasised* omakorda põhilauseisse, lähestikku esinevad need mõisted näiteks *Stat.* 10 56⁴⁷. Sama probleem esineb ka *Stat.* 1. peatüki lõpus, kus Hermogenes lubab algust teha põhilauseste jaotamisega alates oletusest⁴⁸, küsimus on siin selles, kas põhilauseid on need, mida jaotatakse (*stasised*, siin konkreetsetelt oletus), või need, milleks jaotatakse. Näen siin kaht võimalust: 1) põhilauseid põhinevad poliitilistel küsimustel (st hüpoteesidel) ja jaotuvad *stasiste* alla või 2) kasutatakse põhilause mõistet peale *stasiste* alajaotuse veel funktsioonis, mis vastab konkreetsetes asjades (poliitilistes küsimustes) *stasistele*, mis kuuluvad probleemide juurde abstraktsel tasandil. Segadust lisab asjaolu, et mõned *stasiste* alajotuses olevad põhilauseid kannavad sama nime, mis *stasis*. See viitab mitte väga rangele hierarhiale *stasiste* ja põhilauseste vahel.

Peale selle mainib Hermogenes kahes kohas põhilauseid veel põhilauseste kui *stasiste* alajaotuste elementidena, *Stat.* 3 20 on juttu oletuse põhilausest *tahe ja võimalus*, mille puhul tuleb uurida isikuid ning nende puhul päritolu, kasvatust, haridust, hinge ja keha loomust, eluviisi, tegusid ja saatust. Neist tugevaimaks põhilauseks nimetab Hermogenes tegusid⁴⁹. *Stat.* 3 25-27 kirjutab Hermogenes oletuse põhilausest *ühiskvaliteet*, milleks ta nimetab epilooge ja teiseseid kõnesid, nendes kasutatavad sihipärased põhilauseid⁵⁰ (τελικά κεφάλαια) on: seaduslik, õiglane, kasulik, võimalik ja auväärne⁵¹. Mõlema tekstikoha puhul on põhilauseid seotud *topostega*,

46 Αἱ ἀντιθετικά πᾶσαι διαιροῦνται /.../ αὐτῇ τῇ ἀντιθέσει, ἣ ἐστὶν ὁμώνυμος τῇ στάσει αὐτῇ τοῦ ζητήματος, ἀντιστατικῇ ἢ ἀντεγκληματικῇ ἢ μεταστατικῇ ἢ συγγνωμονικῇ /.../. (Hermog. *Stat.* 6 44)

47 Ἡ ἀντινομία ἔστι μὲν οἷον διπλοῦν τι ῥητόν καὶ διάνοια, ὡς κἀν τῇ μεθόδῳ, καθ' ἣν ἐπέγνωμεν τὰς στάσεις, ὠρισάμην· καὶ τοῖς γε πλείστοις κεφαλαίοις κοινωνεῖ τῇ στάσει αὐτῇ διπλοῖς δηλαδὴ γινομένοις, ἔχει δὲ τι καὶ ἴδιον, ὡς φανεῖται.

48 /.../ τὴν μέθοδον ἐνταυθοῖ προθεῖς ποιήσομαι τὴν ἀρχὴν τῆς διαίρέσεως τῶν κεφαλαίων ἀπὸ στοχασμοῦ /.../. (Hermog. *Stat.* 1 10).

49 τὰ δὲ ἐγκωμιαστικά δηλονότι ἐστὶ τάδε· γένος, ἀγωγή, παιδείυσις, ἡλικία, φύσις ψυχῆς καὶ σώματος, ἐπιτηδεύματα, πράξεις, ὃ καὶ ἰσχυρότατον κεφάλαιον, τύχη οἷον πλούσιος ἢ πένης καὶ τὰ τοιαῦτα.

50 Sihipärased põhilauseid viitavad ülimate hüvedega (ἀγαθὰ τελικά) seotud *toposte*le. Nad esinevad ka teostatavuse *stasise* põhilausestena, vt ptk 2.3.5.

51 κοινὰ δὲ ἀμφοῖν τὰ τελικά λεγόμενα κεφάλαια ἐνταῦθα, τὸ νόμιμον, τὸ δίκαιον, τὸ συμφέρον, τὸ δυνατὸν καὶ ἔνδοξον. (Hermog. *Stat.* 3 26)

esimeses kiidukõne *topostega*, teises hüve-*topostega*.

Hermogenesel võib seega eristada kindlalt kahte põhilause määratlust: (1) põhilaised *stasiste* alajaotustena, (2) põhilaised *stasiste* alajaotusena esinevate põhilause elementidena. Lahtiseks jääb küsimus, kas Hermogenes on teoses *Περὶ στάσεως* kasutanud põhilause mõistet ka tähistamaks *stasist*.

Stasised koos neile vastavate põhilauseetega Hermogenese teoses *Περὶ στάσεως* on tabeli kujul esitatud Lisas 1 Tabel 2. Põhilaused võivad Hermogenese järgi kuuluda ainult kostjale või süüdistajale või mõlemale korraga, sageli sõltub sellest, kumb pool mingit põhilause kasutab, järgnevate põhilause kuulumus (nt oletuse puhul Hermog. *Stat.* 3 21). Seega esineb ka Hermogenesel teatud mõttes arutlusskeem, kuid ta ei käsitle arutlust, millega jõuda *stasiseni*, vaid näitab, kuidas mingi *stasise* puhul väidelda. Walther Jäneke rühmitas *stasistele* vastavad põhilaused väitluse liikmete *κατάφασις*, *ἀπόφασις*, *συνέχων* ja *αἴτιον* järgi (Jäneke 1904: 30-31), tabel on toodud ära ka magistriritöö lisas (Lisa 1, Tabel 1).

1.6. Koosseisuta küsimus (ἀσύστατον)

Kreekakeelne vastandite paar *συνεστηκότα* (*συνεστῶτα*) – *ἀσύστατα* viitab võimalusele või võimatusele jõuda otsuseni (Matthes 1958: 179, m 1). Nagu esineb dialektikas juhtumeid, mille puhul ei saa probleemi üldse tekkida, on ka retoorikas olukordi, mil *κατάφασις* ja *ἀπόφασις* ei vii *stasiseni* (Thiele 1893: 62). Mõisted võib pärineda stoa filosoofiast, mille järgi on olemas *λόγοι συστακοί* ja *ἀσύννακτοι* (Thiele 1893: 62). Diogenes Laertios kirjutab *Filosoofide elulugudes*:

Λόγος δέ ἐστιν, ὡς οἱ περὶ τὸν Κρῖνίν φασι, τὸ συνεστηκὸς ἐκ λήμματος [ἢ λημμάτων] καὶ προσλήψεως καὶ ἐπιφορᾶς, οἷον ὁ τοιοῦτος, “εἰ ἡμέρα ἐστὶ, φῶς ἐστὶ· ἡμέρα δέ ἐστὶ· φῶς ἄρα ἐστὶ.” (Diog. Laert. *Vit. phil.* VII 76)⁵²

Stoitsistliku loogika mõisteid *λήμμα*, *πρόσληψις* ja *ἐπιφορά* saab analoogia põhjal siduda retoorilise arutluse mõistetega *κατάφασις* (*αἴτιον*), *ἀπόφασις* (*συνέχων*) ja *ζήτημα* (*κρινόμενον*) (Matthes 1958: 179, m 1). Oma tõlkes olen *ἀσύστατον*’i vasteks

52 Nagu ütlesid Krinise õpilased, on arutlus see, mis koosneb eeldusest [või eeldustest], lisaeldusest ja järeldusest nagu see: "Kui on päev, on valgus; on päev, järelikult on valgus."

valinud koosseisuta asja või küsimuse.

Cicero ja Quintilianus oma teostes koosseisuta asju otseselt ei käsitle⁵³ (Matthes 1958: 179-180, m 1).

Hermagoras jaotab koosseisuta küsimused nelja liiki (Thiele 1893: 62-67; Matthes 1958: 178-182; Nadeau 1859: 61).

1) Κατ' ἔλλιπές (ka ἐλλείπουσα), puudulikud asjad, mille puhul puuduvad otsustamiseks vajalikud asjaolud (περιστάσεις). Dieter Matthes toob näiteks juhtumi, kus isa jätab ilma igasuguse põhjendusega oma poja pärandusest ilma, sama näide esineb Hermogenesel, kes nimetab seda juhtumit alusetuks (ἀπερίστατον) (Hermog. *Stat.* 1 7).

2) Κατ' ἰσότητα (ka ἰσάζουσα, ἰσάζον), s.o võrdsed asjad. Sel juhul kostja ei eita süüdistust ega ürita ennast õigustada, vaid süüdistab vastast täpselt samas asjas vastu (Matthes 1958: 180). Seda liiki tunti ka nime πρώων all (Thiele 1893: 64).

3) Καθ' ἑτερομερίαν (ka ἑτερομερής, μονομερής), s.o ühepoolsed asjad. Sel juhul viitavad kõik asjaolud otseselt süüdistatava süüle, nii et ta ei saa midagi eitada ega vastu väita, ta ei saa kasutada põhjuse vahetamist (μετάθεσις τῆς αἰτίας) ega värvingut (χρῶμα) (Matthes 1958: 180). Georg Thiele toob siin näiteks mõrvari, kes tabatakse teolt (Thiele 1893: 65).

4) Ἄπορον ehk väljapääsmatud asjad. Siin viivad väited süllogismi (συλλογισμός) asemel sofismini (σόφισμα) ning küsimus, mille üle kohtunikud peavad otsustama, sünnitab apooria (Matthes 1958: 181-182). Sofismi tõttu apooriasse viivat küsimust nimetatakse ka κροκοδειλίτης'eks. Krokodilliga seotud Egiptuse müüdi edastab näiteks Hermogenese Περί στάσεως'i anonüümne kommentaator: krokodill röövis isaga koos jõe ääres olnud lapse ja lubas ta tagasi anda, kui isa vastab õigesti küsimusele, kas ta annab lapse tagasi või ei anna, isa ütles, et ei anna (RG VII 163). Apooriaga on tihedalt seotud nn ümberpööratav asi (ἀντιστρέφον), kuid need ei põhine sofismil⁵⁴ (Matthes 1958: 182).

Hermogenes juhatab koosseisuga ja koosseisuta asjade teema sisse järgmiselt:

Μετὰ ταῦτα τοίνυν ἔστιν ἕξ αὐτῶν ἐπιγνῶναι τὰ τε συνεστῶτα καὶ διαιρεῖσθαι

53 Vihjet koosseisuta asjadele võib näha Cic. *Inv.* 1.10: *Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem.* Kasutades eitusi, võiks sama mõtte ümberpööratult sõnastada: *Res, quae non habet jne... non continet quaestionem.* (Matthes 1958: 179-180, m 1)

54 Hermogenesil koosseisuta asjade tüüp 3, vt allpool.

δυνάμενα τῶν ζητημάτων καὶ ὅσα μὴ συνέστηκε. τὰ μὲν γὰρ ἦτοι ἄμφω καὶ πρόσωπον ἔχοντα καὶ πρᾶγμα κρινόμενον ἢ τὸ ἕτερόν γε πάντως καὶ τοὺς ἐξ ἑκατέρου μέρους λόγους σὺν τῷ πιθανῷ διαφόρους τε καὶ ταῖς πίστεσιν ἰσχυρούς, ἔτι τε - ὅπερ ἐστὶ παρὰ τοῖς δικασταῖς - τὸ τῆς κρίσεως ἀφανὲς καὶ μὴ προειλημμένον δυνάμενόν τε πέρασ λαβεῖν συνέστηκε· τὰ δ' οὐτινοσοῦν τούτων ἐνδεᾶ ταῦτα ἀσύστατά ἐστιν. (Hermog. *Stat.* 1 5)⁵⁵

Hermogenes toob ära kaheksa koosseisuta asjade tüüpi.

1) Ühepoolne asi (μονομερής), nt lõbumaja peremees kaevas püünise, püüdis kinni pidutsevad noormehed ja tappis nad.

See tüüp vastab Hermagorase καθ' ἑτερομερίαν'ile, peremees ei saa end kuidagi kaitsta.

2) Täiesti võrduvad asjad (ἰσάζον διόλου), nt kaks rikast noormeest nägid väljumis oma naise teisest majast ja süüdistavad teineteist vastatastikku abielurikkumises.

Hermagorase järgi oleks see juhtum κατ' ἰσότητα.

3) Ümberpööratavad asjad (ἀντιστρέφον), nt nõuab üks mees teiselt tagasi laenu koos intressidega, teine väidab, et see oli hoius ja ta ei võlgne intresse, rahvakoosolek kustutab vahepeal laenud ja esimene mees nõuab raha tagasi, väites nüüd, et see oli hoius, teine ei taha aga üldse maksta, öeldes, et oli laen, mis kustutati. Selle juhtumi puhul hakkavad pooled iseenda varasematele väidetele vastu rääkima, olles muutnud seisukohti.

Hermagorase liigituse järgi oleksid ka ümberpööratavad asjad arvatavasti apooriad (Matthes 1958: 182).

4) Väljapääsmatud asjad ehk apooriad (ἄπορον), nt näeb Aleksander unes, et unenägusid ei tohi usaldada, küsimus on, mida ta peaks tegema. See juhtum sarnaneb krokodailitser'ega ja on sisuliselt kuulsa valetaja paradoksi modifikatsioon.

5) Ebausutatavad asjad (ἀπίθανον), nt süüdistatakse Sokratest lõbumaja pidamises või Aristeidest ebaõigluses.

55 Järgmisena tuleb käsitleda neid küsimusi, mis on koosseisulised ja mida saab jaotada, ning niisugusi, millel ei ole koosseisu. Koosseisulised on igal juhul need, kus on mõlemad, nii isik kui ka meneteldav tegu, või vähemalt üks neist; mõlema poole väited, mis on usutavuse poolest erinevad ning veenmisjõult tugevad; lisaks veel – kohtunike poole pealt – otsuse paistatus ja ettarvamatus ning võime lahendini jõuda.

6) Võimatud asjad (ἀδύνατον), nt teatab keegi, et Siphnos ja Maroneia kavatsesid vallutada Kreeka või Püütia valetab. Siphnose ja Maroneia juhtum pole muidugi sõna-sõnalt võimatu, vaid ebatõenäoline (Russell 1983: 44, m 15).

7) Vääritud asjad (ἄδοξον), nt kupeldab keegi oma naist ja kaebab tasu saamata kliendi kohtusse. See asi on koosseisuta moraalseil põhjusil, põhimõtteliselt võiks sellel küsimusel põhineda kohtuvaidlus ning Rooma õigussüsteem arvestas võimalusega, et mees müüb oma naist (Russell 1983: 44). Kreeka kommentaatorid on seda näidet nimetanud aga koletuks (RG IV 162-164).

8) Alusetud asjad (ἀπερίστατον), nt jätab keegi ilma põhjendusega oma poja pärandusest ilma. Hermagoras nimetab seda tüüpi κατ' ἑλλιπές.

Lisaks koosseisuta küsimustele nimetab Hermogenes veel neile sarnaseid asju, mis siiski kõneharjutustes esinevad. Ta toob välja kaks tüüpi, kuid ütleb, et niisugusi leidub rohkemgi (Hermog. *Stat.* 1 7-8).

1) Tasakaaluta asjad (ἑτερορρεπές), nt türann Kritias põgenes türannitapjate Harmodiose ja Aristogeitoni kujude juurde ning ateenlased arutavad, kas neil on õigus ta sealt minema viia. Hermogenese sõnul on see juhtum lähedane ühepoolsetele asjadele (Hermog. *Stat.* 1 7).

2) Halvavormilised asjad (κακόπλαστον), nt keegi kirjutab Nikiase kirja lõppu, et Kleon on strateeg, kuid Kleon suri enne Sitsiilia sõjaretke. Siin on tegu fakteeriga ning arvatavasti peab Hermogenes halva vormi all silmas asjaolu, et need isikud koos nende tegudega on ebasobiv aines arutluseks. Halvavormiliseks asjaks peab ta ka otsuse ettearvatavust (Hermog. *Stat.* 1 8), nt juhatas naine oma mehe türanni juurde, mees tappis türanni, kuid süüdistas naist truudusetuses. Hermogenes leiab, et kohus ei mõistaks süüdi naist, tänu kellele vabaneti türannist.

2. Stasiste süsteemid Hermagorasel ja Hermogenesel

Töö käesolevas osas annan ma esmalt lühikese ülevaate *stasise*-teooria võimalikest allikaist enne Hermagorast, seejärel käsitlen kokkuvõtlikult Hermagorase¹ *stasiste* süsteemi ning põhjalikumalt Hermogenese süsteemi, toetudes peamiselt Hermogenese teosele Περὶ στάσεων, mille tõlge eesti keelde on toodud töö Lisas 3.

Mu eesmärgiks pole anda täielik ülevaade kõigist *stasiste* süsteemidest antiikautoreil ega üritada rekonstrueerida süsteemide arengut, sest selle töö fookuses on Hermogenese *stasise*-teooria ja selle seosed Aristotelese kategooriatega. On siiski vajalik käsitleda veidi üksikasjalikumalt ka Hermagorase *stasise*-teooriat – esiteks seepärast, et võib oletada, et kuigi *stasise*-teoorias esinevad võtted ja mõisted olid olemas juba enne Hermagorast ja ta ei mõelnud välja midagi põhimõtteliselt uut, formuleeris ja süstematiseeris ta esimesena olemasolevad põhimõtted ning lõi meetodi (Matthes 1958: 72; Martin 1974: 29). Hermagorase *stasise*-teooria jäi valdavaks mitme sajandi jooksul², kuni antiikaja lõpus ning keskaja alguses võitsid populaarsuse Hermogenese retoorikaõpikud³. Teiseks lähtub ka Hermogenese süsteemist, millele pani aluse Hermagoras (Matthes 1958: 72, 102-104), kuid mõnes olulises punktis nende teooriad erinevad. Loodetavasti aitab enne Hermogenest levinud olnud Hermagorase *stasise*-teooria käsitlus viia Hermogenese süsteemi konteksti ning näha selle struktuurilisi omapärasid. Hermogenesest (2. ja 3. saj. pKr⁴) hilisemaid autoreid mu töö

1 Temnoslase Hermagorase täpne eluaeg on teadmata, Quintilianusele (Quint. *Inst.* III 1.15-16) toetudes võib *terminus post quem*'iks pidada Theophrastose eluaega († 287 eKr), *terminus ante quem*'iks kõnemees Apollonios Molonit, kes viibis Roomas 87. ja 81. aastal eKr, millal oli Hermagorase õpetus juba tuntud (Matthes 1958: 70; Radermacher 1912: 692). Hermagorase *stasise*-teooriale toetuvad Cicero teos *De inventione* (Cic. *Inv.*) ja anonüümse autori *Rhetorica ad Herennium* ([Cic.] *Her.*), mõlemad pärinevad 90. või 80. aastaist eKr, Dieter Matthese arvates võis Hermagoras kuuluda 3. põlvkonda enne Cicerot ning seega oleks ta umbmääraseks õitseajaks 150. aastad eKr (Matthes 1958: 70-71). Teatud tõenäosusega võis Hermagorase poeg olla Boethos Maratonist, kes suri ~150 eKr (Matthes 1958: 71, m 1). *Suda* leksikoni andmeil (*Suda E* 3024) oli Hermagoras Caeciliuse kaasaegne ning tegutses Roomas keiser Augustuse ajal, kuid *Suda* on Temnose Hermagorase segi ajanud Theodorose õpilase Hermagorasega, keda mainib Quintilianus (Quint. *Inst.* III 1.18) (Radermacher 1912: 695).

2 Sevilla Isidorus nimetab *Etymologiae* II raamatu alguses kõnekunsti leiutajaina Gorgiast, Aristotelest ja Hermagorast (Is. *Etym.* II 2.1).

3 Hermogenese teoste kohta vt Lisa 2.

4 Vt Lisa 2, tähsamaist Hermogenese biograafiat käsitlevaist uurimustest võiks nimetada Heath 1998, Rabe 1907, Radermacher 1912a.

ei puuduta.

2.1. Stasise-teooria enne Hermagorast

Stasise mõiste päritolust oli juttu peatükis 1.4., Quintilianuse järgi võis mõiste esmakasutajaks olla Hermagoras, Naukrates või Zopyros Klazomenaist (Quint. *Inst.* III 6.3). *Stasise*-teooria rajajaks võib Hermagorast pidada ainult osaliselt, Quintilianus nimetab teda teerajajaks (Quint. *Inst.* III 1.16)⁵, teisalt olid *stasise*-teoorias esinevad põhimõtted ja mõisted olemas nii teoorias kui praktikas juba enne Hermagorast (Matthes 1958: 72, 138).

Praktikas võib leida n-ö *stasiste* kasutamise jälgi juba Homerose *Iiases*. Eustathios käsitleb oma *Iiase* kommentaarides Agamemnoni kõnet, kus ta nõuab Menelaosele Helenat ja aardeid, sest Menelos võitis Parist (*Il.* 3.456-460). Eustathios leiab, et siin⁶ on tegu antinoomia (ἀντινομία) nime kandva *stasise*ga (Eust. *Comm.* *Il.* 1.653.15 ja 683.27). *Iiase* scholiastid käsitlesid sama kohta leppe ja tahtlusena (ῥητὸν καὶ διάνοια) (*Schol.* 3.457). *Iiase* scholionides leidub viiteid *stasistele* veelgi⁷. Nii Eustathios kui scholiastid olid enesestmõista *stasise*-teooriatega tuttavad, kuid võimalus leida *stasiseid* Homerose tegelaste kõnedes viitab asjaolule, et seesuguseid võtteid kasutati vähemalt intuiitiivselt juba Homerose ajal. Võib muidugi oletada, et *stasise*-teooriate vähemalt osad elemendid on lahutamatud inimkõnest ja argumentatsioonist.

Peale Homerose kangelaste kasutasid ka ajaloolised reetorid võtteid, mida on võimalik analüüsida *stasise*-teooria vaatenurgast. Ray Nadeau leiab, et Lysiase, Demosthenese, Aischinese jt kõnede põhjal võib oletada, et nende ajal eksisteeris ka mingi algne *stasise*-teooria, kuid selle areng enne Hermagorast on meile teadmata (Nadeau 1959: 53). Põhjalikumalt uurib *stasiste* kasutust Demosthenese kõnedes ja

5 *Fecit deinde uelut propriam Hermagoras uiam, quam plurimi sunt secuti.* (Seejärel rajas Hermagoras oma tee, mida on paljud järginud.)

6 Probleem seisneb selles, et Hektor edastas Parise väljakutse kreeklastele öeldes, et Helena ja aarded saab see, kes Menelaose ja Parise kahevõitluse võidab (*Il.* 3.86-94), Agamemnon aga vandus, et Ilion peab alla andma ja Helena ning aarded saavad kreeklastele juhul, kui Menelaos tapab Parise (*Il.* 3.280-287). Paris jäi võitluses küll Menelaosele alla, kuid Aphrodite päästis ta surmast (*Il.* 3.380-381).

7 Παρορμητική (*Schol.* 9.228; 23.594), καταστοχαστική (*Schol.* 18.497-8), ἀλλοιωτική (*Schol.* 1.118; 8.424; 9.228, 312-3), selle osa ὑπαλλακτικόν (*Schol.* 9.228), δικαιολογική (*Schol.* 23.594), ῥητὸν καὶ διάνοια (3.457). Neid *stasiseid* võib seostada Hermagorase kaasaegse Athenaiose süsteemiga (Quint. *Inst.* III 6.47; Heath 1993).

kommentaaries Manfred Joachim Lossau (Lossau 1964: 111-123).

Hermagorase-eelses retoorikateoorias võib *stasise*-teooria järgi leida ennekõige Aristotelese *Retoorikast* ja Anaximenesele omistatud *Retoorikast Aleksandrile*. *Retoorika* 13. peatükis esitab Aristoteles väiteid, mis vastaksid määratluse *stasisele*:

ἐπεὶ δ' ὁμολογοῦντες πολλάκις πεπραχέναι ἢ τὸ ἐπίγραμμα οὐχ ὁμολογοῦσιν ἢ περὶ ὃ τὸ ἐπίγραμμα, οἷον λαβεῖν μὲν ἀλλ' οὐ κλέψαι, καὶ πατάξαι πρότερον ἀλλ' οὐχ ὑβρίσαι, καὶ συγγενέσθαι ἀλλ' οὐ μοιχεῦσαι, ἢ κλέψαι μὲν ἀλλ' οὐχ ἱεροσυλῆσαι (οὐ γὰρ θεοῦ τι), ἢ ἐπεργάσασθαι μὲν ἀλλ' οὐ δημοσίαν, ἢ διειλέχθαι μὲν τοῖς πολεμίοις ἀλλ' οὐ προδοῦναι /.../. (Arist. *Rhet.* 1373b 35 – 1374a 6)⁸

Seetõttu tuleb Aristotelese sõnul määratleda (διωρίσθαι), mis on vargus, mis tülinorimine, mis abielurikkumine (Arist. *Rhet.* 1374a 7). Järgnevalt ütleb Aristoteles, et kogu vaidlus (ἀμφισβήτησις) käib selle ümber, kas miski on ebaõiglane ja kuri või mitte, nurjatus ja ebaõiglus põhinevad aga valikutel (προαίρεσις) (Arist. *Rhet.* 1374a 9-13). Aristoteles jagab õigluse ja ebaõigluse kirjasolevaks ja mitte kirjas olevaks, mitte kirjas olev ebaõiglus jaguneb omakorda kaheks, millest üks puudutab liialdust vooruste ja pahedega, teine aga lünki kirjutatud seadustes (Arist. *Rhet.* 1374a 18-26). 14. peatüki algul (Arist. *Rhet.* 1374b) eristab ta suuremat ja väiksemat ebaõiglust. Siin on näha, et Aristoteles seob teo nimetusel ja kvaliteedil (kuritegu või ei) põhinevad väited, mis viitavad *stasistele* (määratlus ja kvaliteet), kõneleja või kõnealuse isiku eetose ja moraalsete valikutega (προαίρεσις), mida võiks omakorda seostada *stasise*-teooria mõistete tahtluse ja tahtega (διάνοια, βούλησις).

Retoorika 3. raamatu 16. peatükis käsitleb Aristoteles võimalikku dispuuti, mis võib kahe poole vahel (Arist. *Rhet.* 1417a-1417b).

Aristotelese teoste seas säilinud, kuid arvatavasti Aristotelesest hilisem *Retoorika Aleksandrile*⁹ õpetab, mida teha, kui vastane eitab fakte või kaitseb tegusid (*Rhet. ad Alex.* 1442b 33 – 1444a 15). Quintilianus omistab selle teose Anaximenesele (Quint. *Inst.* III 4.9).

Hermagorase *stasise*-teoorias esinevad nimetused oletus, määratlus ja kvaliteet

8 Kui nad ka sellega, et on tehtud, nõustuvad, ei nõustu nad sageli süüdistusega või süüdistuse kontekstiga, öeldes näiteks, et nad võtsid, aga ei varastanud, löid esimesena, aga ei norinud tüli, olid koos, aga ei rikkunud abielu; või varastasid, aga ei riisunud templit (sest see ei kuulunud jumalale), sisenesid võõrvaldusse, aga mitte ühiskondlikku, vestlesid vaenlastega, aga ei reetnud /.../.

9 Autorsuse kohta vt Cope 1970: 401 jj.

(στοχασμός, ὄρος, ποιότης), millest tuleb lähemalt juttu järgmises alapeatükis, esinevad Quintilianuse sõnul (Quint. *Inst.* III 6.31) ka Archedemosel, kes eristas kahte *stasist*, milleks olid oletus ja määratlus, ning jättis välja kvaliteedi, sest arvas, et see taandub määratlustele, mis on ebavõrdne, mis on ebaõiglane, mis on käsu mitte kuulamine¹⁰. Dieter Matthes järgi samastatakse Quintilianuse nimetatud Archedemos enamasti Tarsosel pärit Archedemosega, kes oli stoiku ja oletatavasti Seleukeia Diogenese õpilane (Matthes 1958: 71, 138). Seega oli Archedemos arvatavasti Hermagorase eelkäija¹¹.

2.2. Hermagorase *stasise*-teooria

Suda leksikon omistab Hermagorasele järgmised teosed: Τέχνη ῥητορικὴ viies raamatus, Περὶ ἐξεργασίας, Περὶ πρέποντος, Περὶ φράσεως ja Περὶ σχημάτων (*Suda E* 3024). Temnose Hermagorasele võib omistada neist vaid Τέχνη ῥητορικὴ, ülejäänud teoste autoriks oli arvatavasti Theodorose õpilane Hermagoras (Matthes 1958: 71). Τέχνη ῥητορικὴ meieni säilinud ei ole, Hermagorase õpetust on püütud konstrueerida 60 peamise tsitaadi ja viite põhjal erinevalt kreeka ja ladina autoreilt, peamisteks allikateks on Quintilianuse *Institutio oratoria*, Cicero *De inventione* ja Aurelius Augustinuse *De rhetorica* (Thiele 1893: 2-16¹²). Kogumiku Temnose Hermagorase fragmentidest ja *testimoniast* on avaldanud Dieter Matthes (Matthes 1961). On loodud mitmeid Τέχνη ῥητορικὴ osadeks liigendumise rekonstruktsioone, Georg Thiele jagab teose 5 raamatuks ([εὐρεσις], κρίσις, διαίρεσις, τάξις, τὰ περὶ λέξεως) (Thiele 1983: 144-152), muid liigendusvariante on toonud Dieter Matthes (Matthes 1958: 107-114). Uuem Hermagorase kõnekunstilase teose rekonstrueerimiskatse pärineb Karl Barwick'ilt (Barwick 1965).

Hermagoras jaotas oma teoses poliitilised küsimused (ζητήματα πολιτικά) piiritletud ja piiritlemata küsimusteks (ζητήματα ὀρισμένα ja ἀόριστα), mida võib

10 *Fuerunt qui duos status facerent: Archedemus coniecturalem et finitium exclusa qualitate, quia sic de ea quaeri existimabat: 'quid esset inicium', 'quid iniustum', 'quid dicto audientem non esse'.* (Quint. *Inst.* III 6.31)

11 Sellele väidab vastu Georg Thiele, kes peab Quintilianuse mainitud Archedemost küll Tarsose stoikuks, kuid arvab, et ta oli Hermagorasest noorem (Thiele 1893: 181).

12 Neil lehekülgedel on Georg Thiele toonud viited koos tekstiga. Oma viidete nimistu (ilma tekstita) esitab Dieter Matthes artiklis *Hermagoras von Temnos 1904-1955* (Matthes 1958: 58-59, m 2).

nimetada vastavalt ka hüpoteesideks ja teesideks¹³ (Matthes 1958: 121-133). Suuremat tähelepanu pööras ta piiritletud küsimustele ehk hüpoteesidele, sest ta kõneõpiku keskmes oli arvatavasti ikkagi kohtukõne (Matthes 1958: 133). Piiritletud küsimused jaotas Hermagoras omakorda kaheks, arutlus- ja seadusküsimusteks (ζητήματα λογικά ja νομικά) (Quint. *Inst.* III 5.4, vt ka ptk 1.3). See jaotus pidi arvatavasti andma kõnemehele meetodi, mis hõlmab kõikvõimalikke kohtuvaidlusi (Matthes 1958: 133). Seadusküsimused puudutasid seadusi, leppeid, kirju jms, tõendeist vastaksid neile Aristotelese järgi kunstivälised tõendid (πίστεις ἄτεχνοι, Arist. *Rhet.* 1375a 22 jj). Arutlusküsimuste puhul kasutatakse kohtuasjades aga loogilisi võtteid¹⁴ (Martin 1974: 29). Arutlusküsimused võib omakorda jagada koosseisulisteks ja koosseisututeks (Matthes 1958: 133-138, koosseisuta küsimused 178-182). Koosseisulised arutlusküsimused jagunevad Hermagorasel 4 *stasiseks*, milleks on oletus (στοχασμός), määratlus (ὄρος), kvaliteet (κατὰ συμβεβηκός, ποιότης) ja vastulause (μετάληψις) (Quint. *Inst.* III 6.56) Matthes 1958: 134-135). Kogu küsimuste jaotumist ja *stasiseid* on ühel skeemil üritanud kujutada Georg Thiele (Thiele 1893: 85), see skeem on toodud ka Lisas 1, Skeem 1.

2.2.1. Oletus (στοχασμός, *Id coniectura*)

Oletusküsimuse või oletus-*stasise* puhul eitab kostja tegu ennast (Matthes 1958: 138; Thiele 1983: 51-52). See on küsimus millegi olemasolu kohta: εἰ ἔστι, *an sit* (Matthes 1958: 234, cf Cic. *Top.* 81, Quint. *Inst.* III 5.6) või ka *an fecerit* (Quint. *Inst.* VII 2.46 jj). Tegu võidakse eitada või teos süüdistada märkide (σημεῖα, τεκμήρια) või tõenäosuste (εἰκότα) põhjal (Matthes 1958: 139-140). Arvatavasti esines juba Hermagorasel ka värvingu (χρῶμα) mõiste¹⁵, mille puhul üritatakse tegu näidata teises valguses (Matthes 1958: 140-141). Dieter Matthes nimetab Hermagorasel oletuste juures 3 alust, millele oma argumente püstitada (Matthes 1958: 143-145):

1) Ἐξ αἰτίας ehk argumendid põhjusest, sel juhul üritab süüdistaja näidata, et

13 Vt ptk 1.3.

14 Kunstiväliste tõendite kõrval nimetab Aristoteles ka kunstisiseseid tõendeid (πίστεις ἔντεχνοι), milleks on eetos, paatos ja kõne või arutlus ise (Arist. *Rhet.* 1355b35-1356a1-4).

15 Cf Hermog. *Stat.* 3 24.

kohtualusel oli teoks motiiv (tugevaim väide: *ainult* kohtualusel oli motiiv, nõrgem väide: *ka* kohtualusel oli motiiv ja võimalus), kostja aga motiivi puudumist või vähemalt seda, et ka kellelgi teisel oli motiiv.

2) Ἐκ προσώπου ehk argumentid isikust, süüdistaja üritab näidata, et kohtualuse isikuomadused viitavad süüle, kaitsja jälle vastupidist (Cic. *Inv.* II 28-37).

3) Ἐκ αὐτοῦ τοῦ πράγματος ehk argumentid teost endast, süüdistaja ja kaitsja nimetavad teoga kaasnevaid asjaolusid (teole eelnev, teoga kaasnev ja teole järgnev, koht, aeg ja viis).

2.2.2. Määratlus (ὄρος, *Id definitio*)

Määratluse küsimus sünnib juhul, kui kostja vaidleb vastu nimetusele, mille süüdistaja on teole andnud. Kostja¹⁶ annab teole uue nimetuse, kui tal ei õnnestunud tegu edukalt eitada või ta ei üritanudki seda teha (Matthes 1958: 145). Määratlus on küsimus nimetuse kohta: τί ἐστὶ, *quid sit, quid fecerit* (Matthes 1958: 134; Cic. *Top.* 81, Quint. *Inst.* III 5.6). Arvatavasti kasutas Hermagoras selle *stasise* illustreerimisel levinud¹⁷ näidet, kus keegi varastas templist eraisikute vara, teda süüdistatakse templiriisumises, aga ta ise väidab, et on lihtsalt varas (ἱερόσυλος vs κλέπτης) (Matthes 1958: 145-146).

2.2.3. Kvaliteet (κατὰ συμβε βηκός, ποιότης, *Id qualitas*)

Kui kostja ei saa tegu eitada ega ümber määratleda, peab ta leidma võimaluse väita, et tegu oli õiglane, õigustatud või vähemalt vabandatav (Matthes 1958: 147). Kvaliteet vastab küsimustele ποῖόν τί ἐστὶ, *quale sit* (Matthes 1958: 134; Cic. *Top.* 81). Kostja võib näidata, et ta tegu oli mingi seaduse järgi lubatud või polnud ühegi seaduse järgi keelatud. Kui ta peab tunnistama, et tegu oli ebaseaduslik (ἄδικον), võib ta näidata,

16 Mõnel juhul võib määratlus esimesena kasutada ka süüdistaja, vt ptk 1.4.1 lk 26 ja Quint. *Inst.* 6.17.

17 Arist. *Rhet.* 1374a 4; Hermog. *Stat.* 2 11, 4 35-36.

et see oli hea (ἀγαθόν) , sest a) tõi kaasa häid tagajärgi, b) kannataja oli ise kurjategija ja vääris seda, c) 1. kostja oli sunnitud nii toimima mingitel välistel põhjustel, 2. kostja oli asjaga seotud vaid teiste tegude või isikute kaudu, d) 1. kostja toimis nii teadmatuses või eksituses, 2. teda sundisid mingid ettenägematud vahejuhtumid, 3. ta oli sunnitud nii toimima, sest tal ei olnud muud võimalust (Matthes 1958: 134).

Cicero sõnul (Cic. *Inv.* I 12.7-8) jaotas Hermagoras kvaliteedi *stasise* neljaks: deliberatiivseks (*deliberativa*, συμβουλευτική), demonstriivseks ehk epideiktiksiks (*demonstrativa*, ἐπιδεικτική, περὶ προσώπου¹⁸), õiguslikuks (*iuridicalis*, δικαιολογική) ja pragmaatiliseks (*negotialis*, πραγματική). Kohe seejärel arvab Cicero, et Hermagorase jaotus on väär, sest deliberatiivne ja epideiktiline on *causa*¹⁹ liigid ja ei saa samal ajal olla *stasise* liigid. Cicero on seega seisukohal, et kvaliteedi *stasise* liike on ainult kaks: õiguslik ja pragmaatiline²⁰ (Cic. *Inv.* I 14.18-20).

Quintilianus ütleb, et Hermagorase kvaliteet kaasneva järgi (*qualitas per accidentia*, κατὰ συμβεβηκός) puudutab küsimust, kas inimene juhtub olema hea või halb (*an illi accidat uiro bono esse uel malo*) (Quint. *Inst.* III 6.56.3-5). Järgnevalt selgitab Quintilianus kvaliteedi alajaotust Hermagorasel.

Hanc ita diuidit: de adpetendis et fugiendis, quae est pars deliberatiua; de persona (ea ostenditur laudatiua); negotialem (πραγματικὴν uocat), in qua de rebus ipsis quaeritur remoto personarum complexu, ut 'sitne liber qui est in adsertione', 'an diuitiae superbiam pariant', 'an iustum quid, an bonum sit'; iuridicalem, in qua fere eadem, sed certis destinatisque personis quaerantur: 'an ille iuste hoc fecerit uel bene'. (Quint. *Inst.* III 6.56-57)²¹

Dieter Matthes arvab, et Quintilianuse tsitaadis ei ole ilmingimata tegu

18 Hermagorase kvaliteedi epideiktiksisele liigile antud nimetus *isiku kohta (de persona)* pärineb Quintilianuselt, (Quint. *Inst.* III 6.56).

19 *Causa*'t tuleb siin arvatavasti mõista piiritletud küsimuse ehk hüpoteesi alaliigina, *De inventione* I 8 ütleb Cicero, et Hermagoras jaotas kõnemehe ainese *causa*'ks ja *quaestio*'ks, *causa*'ks nimetas ta asju, mille puhul kujuneb väitlus (*controversia*) ja mis kätkevad kindlaid isikuid, tema alaliike on kolm: õiguslik, deliberatiivne ja demonstriivne (*nam tres eas partes, quas ante diximus, subponimus, iudicalem, deliberativam, demonstrativam*) (Cic. *Inv.* I 8.1-9). Eelnevalt oli juttu Aristotelese kõnekunsti jaotusest (Cic. *Inv.* I 7.10-14, cf Arist. *Rhet.* 1358b 6-8).

20 *Haec ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes videtur nobis duas habere, iuridicalem et negotialem.*

21 Selle jaotus järgmiselt: taotlemisest ja vältimisest, mis on deliberatiivne osa; isikust (see ilmneb kiidukõnes); pragmaatiline (ta nimetab seda πραγματική'ks), mille puhul uuritakse asju endid ilma isikute kaasamiseta, näiteks "kas see (inimene), kelle orjastaatuse üle parajasti otsustatakse, on vaba", "kas rikkus sünnitab upsakust", "kas miski on õiglane, kas miski on hea"; õiguslik, mille puhul küsitakse peaaegu samu asju, ent koos kindlate motiivide ja isikutega: "kas see inimene tegi seda õiglaselt või hästi."

Aristotelese epideiktalise ja deliberatiivse kõneliigiga, vaid need võivad olla kuidagi konkreetse kohtuasjaga seotud, hilisemas *stasise*-teoorias niisugusi kvaliteedi liike aga ei esine, nii et nende tähendus ja funktsioon jäävad ebaselgeks²² (Matthes 1958: 149-150).

Väidetavalt Hermagorasele kuuluva alajaotuse juures on probleemne ka pragmaatiliseks kutsutud kvaliteedi liik. Ülaloodud Quintilianuse tsitaadi põhjal uuritakse *πραγματική* all üldisi küsimusi, millega ei kaasne konkreetseid isikuid. Sel juhul oleks aga tegu teesidega, mis ei saaks aga kuuluda Hermagorase piiritletud arutlusküsimuste juurde. Võimalik, et pragmaatika puhul on tegu ekskursiga teeside käsitlusse, mis peaks ka kvaliteedi juures kuidagi aitama²³.

Edasine jaotus Hermagorasel puudutab kvaliteedi õiguslikku alaliiki, mis jaguneb kaheks: 1) vastulauseks (*ἀντίληψις*) ja 2) vastanduseks (*ἀντίθεσις*). Vastulause puhul väidab kostja, et tegu ei ole õigusvastane, öeldes, et seadused ei keela, vaid lubavad seda (Matthes 1958: 152-153).

Vastanduse puhul ei saa kostja eitada teo õigusvastasust, vastandus jaguneb neljaks:

a) vastuseis (*ἀντίστασις*, *comparatio*, *compensatio*), kostja väidab, et ta pidi toimima ning valis viisi, mis oli küll õigusvastane, kuid tulemus oli hea (Matthes 1958: 154),

b) vastusüüdistus (*ἀντέγκλημα*, *translatio e relatio criminis*), kostja väidab, et kahjukannataja oli ise mingis kuriteos süüdi ning vääris seetõttu karistust (Matthes 1958: 155-156),

c) teisaldus (*μετάστασις*, *remotio criminis*), kostja väidab, et talle süüks pandava kuriteo *põhjuseks* on tema enda asemel mingi muu isik (*μετάστασις αἰτίας εἰς πρόσωπον*) või sündmus (*μετάστασις αἰτίας εἰς πρᾶγμα*) või omistab kellelegi teisele

22 Võib-olla heidab teatud määral sellele probleemile valgust Hermogenese poleemika retoorikaõpikute autoritega, kes mainisid vastanduste all isiklikku, ühiskondlikku ja segunenud stiili (Hermog. *Stat.* 6 47). Hermogenese vastandustele vastab Hermagorasel kvaliteedi õiguslik alaliik. Otseselt vaidleb Hermogenes arvatavasti küll Minukianose koolkonnaga (Heath 1995: 128-129), kuid seoseid Hermagorase õpetusega ei saa välistada. Peale selle esineb Hermogenese teoorias *stasis* nimega teostatavus (*πραγματική*), mille puhul otsustatakse tulevaste asjade, st deliberatiivsete küsimuste üle (Hermog. *Stat.* 2 12 ja 7; vt ka ptk 2.3.5). Teisalt on Hermagorase *stasise*-teoorias nimetuse järgi mõlemad, nii deliberatiivne kui pragmaatiline *stasis* või kvaliteedi alaliik.

23 Tees Hermogenesel vastulause põhilauseana (Hermog. *Stat.* 5 38), vastanduse põhilauseana (Hermog. *Stat.* 6 44), vastuväite põhilauseana (Hermog. *Stat.* 8 53), leppe ja tahtluse põhilauseana (Hermog. *Stat.* 6 54), antinoomia põhilauseana (Hermog. *Stat.* 10 56), mitmetähenduslikkus põhilauseana (Hermog. *Stat.* 12 62).

teo (μετάστασις πράγματος εἰς πρόσωπον) (Matthes 1958: 156-162),

d) vabandamine (συγγνώμη, *concessio*, *excusatio*, *venia*), kostja ütleb (*purgatio*), et ta toimis nii 1) teadmatuse tõttu, 2) sest juhtus midagi ettenägematut, 3) sest teda mõjutas mingi vääramatu jõud²⁴. Kui kostjal pole võimalik kasutada ühtki neist vabandustest, jääb tal üle kõik omaks võtta ning n-õ lihtsalt "vabandust paluda" (*deprecatio*) (Martin 1974: 40-41; Matthes 1958: 162-165).

Skemaatiliselt on Hermagorase kvaliteedi alajotused toodud Lisas 1, Skeem 2, mille autoriks on Ray Nadeau (Nadeau 1959: 56), kes on toetunud Georg Thiele skeemile (Thiele 1893: 85; vt Lisa 1, Skeem 1).

2.2.4. Vastulause (μετ ἀλ ηψις , *Id translatio*)

Kostja võis esitada protesti kohtuasja alustamise või iseloomu vastu, kui see juba käis. See protest võis põhineda vigasel või valel ajal esitatud süüdistusel, teole mittevastaval kohtul vms (Matthes 1958: 165-166) ja seda nimetatai vastulauseks. Vastulause vahendiks oli vaie (παραγραφή).

Selle *stasise* leiutajaks peetakse Hermagorast, ehkki sisuliselt tunti seda võtet juba enne Hermagorast²⁵ (Cic. *Inv.* I 16.6-10)²⁶. Cicero sõnul on vastulause aluseks vaidlus selle kohta, kes (*quem*), koos kellega (*quicum*), kuidas (*quomodo*), kelle juures (*apud quos*), mis õigusega (*quo iure*) või mis ajal (*quo tempore*) peab kohtulahingut pidama.

24 Vääramatu jõud (teatud määral ka ettenägematu vahejuhtum) tähistab seda, mida tänapäeval nimetatakse *force majeure*'iks.

25 Vt nt Arist. *Rhet.* 1372a 33, 1416a 33.

26 *huius constitutionis Hermagoras inventor esse existimatur, non quo non usi sint ea veteres oratores saepe multi, sed quia non animadverterunt artis scriptores eam superiores nec rettulerunt in numerum constitutionum.* (Selle *stasise* leiutajaks peetakse Hermagorast, mitte et ta eelkäijaist kõnemehed ei oleks seda sageli kasutanud, vaid seepärast et talle eelnenud õpikute autorid ei pööranud sellele tähelepanu ega kandnud seda *stasiste* hulka.)

2.2.5. Seadusküsimused (ζητήματα νομικά)

Hermagorase süsteemis seisavad seadusküsimuste liigid arutlusküsimuste juurde kuulunud *stasistest* eraldi. Seadusküsimuste käsitluses üritas Hermagoras hõlmata kõiki kohtuvaidlusi, mille aluseks on lepe (ῥητόν) (Matthes 1958: 182). Seadusküsimused jaotas ta neljaks.

1) Lepe ja eemaldus (ῥητόν καὶ ὑπεξάφαισις, *scriptum et voluntas*²⁷ või *sententia*). Sel juhul lähtub üks protsessi pool leppe (seaduse, testamendi vms) sõnastusest, teine uurib aga n-õ leppe eesmärki või seadusandja kavatsust (Matthes 1958: 182-185). *Rhetorica ad Herennium*'i autor toob siin näiteks seaduse, mis lubab saada laeva omanikuks sellel, kes jääb tormis pardale, kui kõik teised hukuvad, juhtub aga nii, et pardale jääb üks haige mees, kes ei saanud haiguse tõttu põgeneda, õnnekombed triivib laev turvaliselt sadamasse ([Cic.] *Her.* I 19).

2) Antinoomia (ἀντινομία, *contrariae leges*). Kohtuasja pooled toetuvad seadustele, mis on vastuolulised. Cicero toodud näide põhineb kahel seadusel: a) türannitapja saab olümpiavõitja autasu ning arhont peab täitma ühe ta soovi; b) arhont peab peale türanni surma tapma türanni 5 lähimat sugulast. Juhtub aga nii, et Pherai türanni Alexandri tapab ta naine ning soovib, et ta poeg jäetaks ellu (Cic. *Inv.* II 144.1-12).

3) Mitmetähenduslikkus (ἀμφιβολία, *ambiguum, ambiguitas*). Leppe sõnastus võimaldab mitut tõlgendust (Matthes 1958: 182). Cicero ja *Rhetorica ad Herennium*'i autor toovad mõlemad sama näite (Cic. *Inv.* II 116; [Cic.] *Her.* I 20). Mees nimetas poja oma pärijaks ja kirjutas testamendis: "Mu pärija andku mu naisele sada naela hõbenõusid, mida tahab²⁸," poeg ja ta ema vaidlevad, kes võib nõud välja valida.

4) Kokkuviimine (συλλογισμός, *ratiocinatio, collectio*). Kui juhtumi kohta ei käi otseselt ühtki lepet, üritatakse analoogia põhjal lähtuda mingist muust leppest. Cicerol ja *Rhetorica ad Herennium*'i autoril esineb sama näide (Cic. *Inv.* II 148; [Cic.] *Her.* I 23). Kõigepealt on toodud neli seadust: 1) kui keegi läheb hulluks, saavad sugulased ta vara

27 Ladinakeelne *scriptum et voluntas* oleks lepe ja tahtlus, Hermogenesil ῥητόν καὶ δίανοια eraldi *stasisena* (Hermog. *Stat.* 9), võttena oletuse all (Hermog. *Stat.* 3 23), vastuväite all (Hermog. *Stat.* 8 52), antinoomia all (Hermog. *Stat.* 10 56-58).

28 *HERES MEUS UXORI MEAE VASORUM ARGENTEORUM PONDO CENTUM, QUAE VOLET, DATO.*

enda käsutusse, 2) kui vanematapja süüdi mõistetakse, peab ta nahkadesse mässitama ja kinni seotama ning voogudesse visatama, 3) perekonnapeal on õigus käsutada pere varandust, 4) kui perekonnapea testamenti tegemata sureb, saab vara endale ta lähim sugulane. Juhtunud on nii, et Malleolus tappis oma ema ja pärast süüdimõistmist kaeti ta suu otsekohe hundinahaga, seoti kinni jalad ning heideti vangikongi. Tema kaitsja viis vanglasse aga vahatahvlid, koostas uue testamendi ning Malleolus kirjutas tunnistajate juuresolekul alla. Vaieldakse selle üle, kas pärijaks on lähim sugulane või need, kes on kirjas testamendis.

2.3. Hermogenese *stasise*-teooria

Hermogenes annab ülevaate oma *stasise*-teooriast teose Περὶ στάσεων teises peatükis, mis kannab pealkirja *Stasiste meetod* (Hermog. *Stat.* 2). Järgnevais peatükkides (ptk 3-12²⁹) on käsitletud *stasiseid* ühekaupa, nimetades igäihe juurde kuuluvaid põhilauseid ja tuues näiteid nende kasutamisest. Selles alapeatükis toetun ma Hermogenese teises peatükis toodud *stasiste* struktuurile ja selgitustele; põhilauseid, nende seoseid *stasiste* ja Aristotelese kategooriatega käsitlen töö analüüsisosas (ptk 3.4.1.-3.4.11.). Hermogenese *stasiste* struktuur on kujutatud Lisas 1 Skeemil 3, mille olen koostanud Walther Jäneke (Jäneke 1904: 121) ja Dieter Matthese (Matthes 1958: 164) põhjal, kasutades kreeka terminite asemel eestikeelseid, mis esinevad mu tõlkes (vt Lisa 3) ning kreeka-eesti ning eesti-kreeka *stasise*-teooria terminite sõnastikus (vt Lisa 4).

Esmalt tuleb Hermogenese sõnul uurida küsimuse puhul meneteldavat³⁰ (κρινόμενον), mis võib olla paistmatu (ἀφανές) või ilmne (φανερόν) (Hermog. *Stat.* 2 10). Kui meneteldav on paistmatu, on tegu *oletusega*³¹ (στοχασμός), mis on ebaselge asja olemuslik (οὐσιώδης) kummutamine mingi ilmse tunnuse või isiku kohta käiva kahtluse põhjal (Hermog. *Stat.* 2 11).

Kui meneteldav asi on ilmne, tuleb jällegi uurida, kas see on täielik (τέλειον) või

29 Peatükis 6 on ühe nimetaja vastandused all käsitletud korraga 4 *stasist* (vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine).

30 Meneteldava kohta vaata ptk 1.3.

31 Kasutan kursiivi nn *stasiste* nimetuste puhul, et neid eristada muudest alajaotustest. Lisas 1, Skeemil 3 olen tähistanud Hermogenese 13 *stasist* numbritega.

mittetäielik (ἀτελής). Kui meneteldav asi on ilmne, aga mittetäielik, on tegu *määratlusega* (ὄρος, ὀρική στάσις), mille on tegu küll toime pandud, kuid midagi on täpse nimetuse jaoks puudu (Hermog. *Stat.* 2 11).

Kui meneteldav asi on nii ilmne kui täielik, sünnib küsimus kvaliteedi (ποιότης) kohta, mille näideteks toob Hermogenes küsimused, kas miski on õiglane, seaduslik, kasulik või nende vastandid (Hermog. *Stat.* 2 11). Kui lähtuda Hermogenese süsteemi jaotusest 13 *stasiseks*, mis sai hilisemal ajal standardseks (Heath 1994a: 17), siis kvaliteet eraldi *stasisena* Hermogenesel ei esine. Teisalt ei väljenda Hermogenes ise kusagil otsesõnu, et ta teoorias on 13 erinevat *stasist*, mitte väiksem arv *stasiseid* koos alajaotustega, selle kasuks räägib ehk ainult teose jaotus, kus nn *stasistele* on pühendatud eraldi peatükid (vastuseisu, vastusüüdistust, teisaldust ja vabandamist on käsitletud aga ühes peatükis).

Kvaliteet jaguneb omakorda seadus-*stasiseks* (νομική στάσις) ja arutlus-*stasiseks* (λογική στάσις) selle põhjal, kas küsimus käib leppe (ρήτόν) või teo (πράγμα) kohta (Hermog. *Stat.* 2 11-12). Siin kasutab Hermogenes *stasise* nimetust veel eksplitsiitselt, edasiste alajaotuste puhul ei saa olla täiesti kindel, kas tegu on eraldi *stasistega*³². Niisiis võiksid Hermogenese süsteemis *stasisteks* olla oletus, määratlus, kvaliteet, mis jaguneb seadus- ja arutlus-*stasiseks* ning vastuväide, millest tuleb juttu hiljem. Edasi jaotab Hermogenes arutlus-*stasist*, pöördudes seadus-*stasise* juurde hiljem tagasi.

Arutlus jaguneb kaheks selle põhjal, kas küsimus käib tulevase (περὶ μέλλοντος) või juba toimunud teo kohta (περὶ γεγονότος). Kui uuritakse tulevast tegu, on tegu *teostatavusega* (πραγματική) – otsustatakse, kas midagi peab tehtama või ei (Hermog. *Stat.* 2 12). Teostatavus puudutab seega deliberatiivset retoorikat³³.

Kui otsustatakse toimunu üle, kannab see *stasis* üldnime õiguslik (δικαιολογία), mis jaotub jälle kaheks (Hermog. *Stat.* 2 12). Kui väidetakse, et tegu polnud keelatud, on tegu *vastulausega* (ἀντίληψις), kui kostja võtab aga omaks, et tegu oli keelatud, tuleb sisse uus liiginimi vastandus (ἀντίθεσις) (Hermog. *Stat.* 2. 12).

32 Oskan tuua vaid kaks põhjendust, miks võiks järgnevaid alajaotusi pidada eraldi *stasisteks*, esiteks arutlus-*stasise* alaliigi teostatavuse juures kasutab Hermogenes naissoo vormi πραγματική, millele saaks lisada στάσις, teiseks kannab 6. peatükk pealkirja *vastandustest* (*vastuseisust*, *vastusüüdistusest*, *teisaldusest*, *vabandamisest*) ning peatüki algul kirjutab Hermogenes, et üks põhilauseist kannab sama nime *stasisega*, nimedena toob ta ülal sulgudes loetletu (Hermog. *Stat.* 6 44).

33 Cf Arist. *Rhet.* 1358b.

Vastandus jaguneb jälle kaheks: a) kostja kas võtab tehtu enda peale, kuid näitatab, et väär tegu tõi kaasa midagi head, sel juhul on tegu *vastuseisuga* (ἀντίστασις), või b) kostja kannab süü üle väljapoole (Hermog. *Stat.* 2 12).

Kui kostja kannab süü üle väljapoole, on jälle 2 võimalust: a) süü kantakse üle kannatanule ja väidetakse, et ta oli selle ära teeninud, sel juhul on tegu *vastusüüdistusega* (ἀντέγκλημα), või b) kantakse süü mingile muule isikule või teole (Hermog. *Stat.* 2 13).

Kui süüdistus kantakse üle mingile muule isikule või teole, tuleb isikud ja teod jaotada kaheks selle põhjal, kas neid saab vastutusele võtta (ὕπευθυνον) või ei saa vastutusele võtta (ἀνεύθυνον) (Hermog. *Stat.* 2 13). Kui süü kantakse üle mingile muule vastutust võimaldavale isikule või teole, on tegu *teisaldusega* (μετάστασις). Kui süü kantakse aga millelegi vastutust mittevõimaldavale, sünnib *vabandamine* (συγγνώμη). Vabandamise puhul on tegu mingi paratamatusega (Hermog. *Stat.* 2 13).

Järgnevalt pöördub Hermogenes tagasi seadus-*stasiste* juurde, mis põhinevad lepeil. Lepete näiteks toob ta seadused, testamendid, määrused, kirjad, teadaanded jms. Seadus-*stasised* jaotab Hermogenes kaheks selle põhjal, kas nad puudutavad üht või mitut lepet (Hermog. *Stat.* 2 14).

Kui uuritakse üht lepet ning üks kohtuasja pool toetub leppele, teine aga tahtlusele³⁴ (διάνοια), on tegu *lepe ja tahtlusega* (ῥητὸν καὶ διάνοια). Kui tegu, mis pole täpselt sätestatud (ἄγραφος) viiakse kokku millegi leppes sätestatuga (ἔγγραφος), sünnib *kokkuviimine* (συλλογισμός). Kui osapooled tõlgendavad üht lepet erinevalt silbitamise või prosodia tõttu, on tegu *mitmetähenduslikkusega* (ἀμφιβολία) (Hermog. *Stat.* 2 14-15).

Kui uurimise all on kaks või enam lepet või üks jagunenud lepe, mis sisuliselt ei ole vastuolulised, kuid satuvad vastuollu teatud asjaoludel, on tegu *antinoomiaga* (ἀντινομία) (Hermog. *Stat.* 2 14).

Viimasena käsitleb Hermogenes *vastuväidet* (μετάληψις), mille puhul uuritakse, kas on üldse vaja protsessi alustada (Hermog. *Stat.* 2 16). Hermogenes ütleb, et see pole eelnevate sarnane, sest ei uurita, kas miski on, mis see on või missugune see on, vaid seda, kas neid asju tuleb uurida³⁵ (Hermog. *Stat.* 2 16). Vastuväide jaguneb sätestatuks

34 Tegu võib olla nii kohtualuse kui ka seadusandja tahtlusega.

35 /.../ ἐν γὰρ μεταλήψει οὔτε εἴ ἔστι τι προηγουμένως ζητήσεις, καθάπερ ἐν στοχασμῶ, οὔτε τί ἐστι,

(ἔγγραφος) ja sätestamatuks (ἄγγραφος). Sätestatu puhul uuritakse, kas mingi lepe keelab antud süüasjas protsessi alustada (nt seadus, mille järgi ei tohi kaks korda samas asjas kohut mõista) või ei, oletuslik küsimus, kas mingi tegu leidis aset, on siin sekundaarne (Hermog. *Stat.* 2 16). Lepet uuritakse vastavalt seadus-*stasistele* (Hermog. *Stat.* 8 52). Sätestamatu vastuväite puhul toetutakse mingile teo üksikasjale, milleks võivad Hermogenese järgi olla koht, aeg, isik, põhjus, viis (Hermog. *Stat.* 2 17).

Vastuväite kaasamine *stasiste* süsteemi on pisut vastuoluline. Walther Jäneke on paigutanud vastuväite skeemis samale tasandile kvaliteediga (Jäneke 1904: 121; vt Lisa 2, Skeem 3), viidates (Jäneke 1904: 72-73) Quintilianusele, kes seob vastuväite kvaliteediga, sest ka vastuväite puhul uuritakse, kas kellelgi on õigus alustada kohtuasja neil tingimustel ja selle inimese vastu sel ajal ja sel viisil (Quint. *Inst.* III 6.52). Jäneke jaotuse poolt räägib ka see, et põhimõtteliselt pole vastuväiteks vaja eitada oletuslikku ega määratluslikku küsimust. Vastuolu tekib süsteemis aga Hermogenese enda sõnade põhjal, kes ütleb, et vastuväide erineb teistest *stasistest*, sest uuritakse, kas neid on üldse vaja uurida (Hermog. *Stat.* 2 16; vt lk 35-36, m 35). Meneteldav asi ei ole sel juhul enam süüdistuses esinev tegu, vaid süüdistus ise.

Järgnevalt toon ära Hermogenesel esinevad *stasiste* alaliigid. Hermogenes jaotab *stasised* üksikuiks ja kahekordseiks (ἁπλόος, διπλόος) ning täielikeks ja mittetäielikeks (τέλειος, ἀτελής) (Hermog. *Stat.* 3 27). Üksikud *stasised* on need, kus esineb ainult üks isik ja/või tegu, kahekordsed aga need, kus on kaks või enam isikut ja/või tegu. Täielikes *stasistes* esineb nii isik kui tegu, mittetäielikes on aga üks neis puudu. Üksikuil täielikel *stasistel* peale vastulause alaliike Hermogenese süsteemis ei esine ning põhilausetesse jaotamist demonstreerib ta ainult nende puhul. Üksikute täielike *stasiste* põhilausetesse jaotumise ja nende analüüsiga tegelevad mu töö peatükid 3.4.1.-3.4.10. Järgnevalt tuleb juttu üksikuist mittetäielikest *stasistest* ning täielikest ja mittetäielikest kaksik-*stasistest* ning nende alaliikidest. Peaks veel mainima, et neid liike eristab Hermogenes ainult 3 esimese *stasise* (oletus, määratlus, vastulause) juures.

καθάπερ ἐν ὄρω, οὔτε ὁποῖόν τί ἐστιν, ὡς ἐν τοῖς λοιποῖς, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο, εἰ δεῖ ζητῆσαι τι τούτων /.../.

2.3.1. Oletus

1) Täielik üksikoletus

Täieliku üksioletuse põhilausete kohta vt 3.4.1.

2) Täielik kaksikoletus

Täieliku kaksikoletuse puhul esineb 2 isikut ja 2 tegu, näiteks toob Hermogenes Philippose juurest saatkonnast naasnud Demosthenese ja Aischinese, kes süüdistavad teineteist pistise võtmises, kui Demosthenes on avastatud kulda matmas ja Aischines kaitsekõnet kirjutamas (Hermog. *Stat.* 3 28-29).

Peale n-ö tavaliste täielike kaksikoletuste nimetab Hermogenes veel 3 kaksikoletuse liiki (Hermog. *Stat.* 3 30-31):

1. Kokkusattumus (ἐπιπτώων) – põhjuse vahetamisest sünnib üks teine terviklik küsimus, mida tuleb samuti täielikult jaotada.

2. Eelküsimus (προκατασκευαζόμενος) – enne üht küsimust tuleb oletuslikult küsida mingi teise asja kohta, kas see on või ei ole.

3. Kaasküsimus (συγκατασκευαζόμενος) – teo tunnused kujunevad läbi üksteise (nt mees vangistas naisega abielu rikkumises kahtlustava teenija, naine vabastas teenija Thesmophoria pühadel ja hiljem leiti mees tapetuna. Küsimus, kas teenija tappis mehe, kujuneb läbi abielurikkumise, abielurikkumine aga läbi tapmise.)

3) Mittetäielik üksikoletus

Mittetäieliku üksikoletuse jaoks on Hermogenese sõnul tegu hädavajalik, mittetäielikku ainult isikul põhinevat üksikoletust eksisteerida ei saa (Hermog. *Stat.* 3 27-28), ta toob küll näiteks juhtumi, kus prassija isa on kadunuks jäänud ning prassijat süüdistatakse mõrvas, ja ütleb, et mõned teoreetikud on pidanud seda ainult isikul põhinevaks üksikoletuseks, kuid arvab, et siin on olemas siiski tegu, mille põhjal saab väidelda. Üksikoletus saab põhineda aga ainult teol (Hermog. *Stat.* 3 27).

Ainult teol põhineva mittetäieliku üksikoletuse näiteks toob Hermogenes juhtumi, kus keegi avastatakse inimtühjas kohas äsjatapetu surnukeha matmas. Selles asjas ei saa analüüsida tahet ja võimalust (vt 3.4.1., 3) (Hermog. *Stat.* 3 27).

4) Mittetäielik kaksikoletus

Mittetäielik kaksikoletus võib põhineda ainult tegudel, sel juhul on teod erinevad, aga isikud võrdsed (nt süüdistavad 2 anonüümset kõnemeest, naasnud saatkonnast, teineteist vastastikku pistise võtmises, kui üks avastatakse kulda matmas ja teine kaitsekõnet kirjutamas) (Hermog. Stat. 1 29). Mittetäielik kaksikoletus võib aga põhineda ka ainult isikuil, näiteks toob Hermogenes juhtumi, kus kangelane sureb ja kahtlustatakse mürgitamist, kasuema ja sõjasaagiks saadud konkubiin süüdistavad teineteist (Hermog. Stat. 3 29). Kui poleks isikute erinevust, oleks võrdumise tõttu tegu koosseisuta asjaga (Hermog. Stat. 1 6).

5) Kavatsusel põhinev oletus (στοχασμός ἀπὸ γνώμης)

Hermogenese järgi on oletuse eriliigiks veel kavatsusel põhinev oletus (Hermog. Stat. 3 32). Sel juhul on selged nii tegu kui tegija ja uuritakse ainult kavatsust, nt kas teo sooritaja oli hull või ei. Hermogenese sõnul on kavatsusel põhinev oletus sarnane põhjuse vahetamisele (vt 3.4.1., 7), kuid siin uuritakse millegi olemasolu.

2.3.2. Määratlus

1) Täielik üksikmääratlus

Täieliku üksikmääratluse põhilauseste kohta vt 3.4.2.

2) Kaksikmääratlus

Hermogenes eristab 5 kaksikmääratluse liiki.

a) Ümbernimetus (ἀντονομάζων) – kostja paneb ühe nimetuse vastu teise, näiteks süüdistatakse kedagi templiriisumises, kuid ta väidab, et on varas, sest varastas templist eraisikute vara³⁶, sel juhul toimub kahekordne põhilauseste jaotamine, kus määratletakse eraldi, kes on templiriisuja ja kes varas (Hermog. Stat. 4 35).

b) Kaasamisele vastavalt (κατὰ σύλληψιν) – kui kostja annab teole uue nime, kasutab süüdistaja mõlemat korraga tema vastu (Hermog. Stat. 4 35-36).

³⁶ Vt. ka lk 39.

c) Kaksikmääratlus isikutele vastavalt (κατὰ πρόσωπα) – tervikliku teo juurde kuuluvad kaks isikut, näiteks on preestriametis olnud sunnitud ameti autasuna teisele üle andma, kui mehed surevad, taotlevad mõlema pojad pärijaina ametit endale (Hermog. *Stat.* 4 37).

d) Kokkusattumus (ἐμπίπτων) – see on sarnane kokkusattumusele kaksikoletuse liigina, kuid siin sattutakse põhilause teisele terviklikule määratlusküsimusele (Hermog. *Stat.* 4 37).

e) Kaks nimetatud määratlust (δύο καλούμενοι ὅροι) – ühe isiku juures uuritakse kaht nimetust, mis ei ole ümbernimetused. Näiteks ütleb seadus, et preester peab olema puhas päritolu puhas mees, preestriametit tahetakse ära võtta mehelt, kes tappis oma abielurikkujast isa (Hermog. *Stat.* 4 37-38).

2.3.3. Vastulause

1) Üksik täielik vastulause

Üksiku täieliku vastulause põhilause kohta vt 3.4.3.

2) Üksiku vastulause liigid

1) Otsustatakse teo enda põhjal (Hermog. *Stat.* 5 41).

2) Otsustatakse teo ja talle järgneva põhjal, näiteks võib tuua juhtumi, kus teoks on merehukku kujutava maali demonstreerimine sadamas, tagajärjeks aga meremeeste hirm maabuda (Hermog. *Stat.* 5 41). Hermogenes mainib sellele liigile eriomast põhilause, milleks on vaidelisuus³⁷ (παραγραφικόν). Kostja väidab vaidelisust kasutades, et süüdistaja oleks pidanud sekkuma kohe, kui ta nägi tagajärgi ette, kui aga ei näinud, siis pole ka kostja süüdi (Hermog. *Stat.* 5 41-42).

3) Kaksikvastulause

a) Põimumispõhine (κατὰ συμπλοκήν) – on kaks süüdistust, mis ei saa eksisteerida ilma teiseta, kostja peab need lahutama, süüdistaja aga kokku põimima (Hermog. *Stat.* 5 42-43). Näiteks süüdistatakse avalikkuse eiramises meest, kes vaidleb

37 Sama nimega põhilause oletuse all, vt 3.4.1., 1.

rahvakoosolekul kõigile vastu, kuid ise ei paku ühtki lahendust, kostja väidab, et nii vaidlemine kui ka vaikimine on lubatud, süüdistaja ütleb aga, et vaidlemine ja vaikimine koos kahjustab ühiskonna huve.

b) Jaotuspõhine (κατὰ διάρσειν) – kaht süüdistust on võimalik ka ilma teineteiseta menetleda, kuigi süüdistaja võib paisutamise eesmärgil põimida, kostja aga kahandamiseks jaotada (Hermog. *Stat.* 5 43).

Hermogenes ütleb, et kaksikvastulauseste liike on rohkemgi, kuid ei pea vajalikuks neid lähemalt käsitleda (Hermog. *Stat.* 5 44).

2.4. Hermogenese *stasiste* süsteemi kokkuvõte ja võrdlus Hermagorasega

Hermogenese *stasise*-teoorias võib eristada 13 *stasist*, milleks on: oletus, määratlus, teostatavus, vastulause, vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine, lepe ja tahtlus, kokkuviimine, mitmetähenduslikkus, antinoomia ja vastuväide. Jaotuse 13 *stasiseks* võib teatud määral ka kahtluse alla seada, kuigi hilisem traditsioon kinnitab seda (Heath 1994a: 17).

Lisas 1 Skeemil 3 on kujutatud Hermogenese *stasiste* süsteemi skemaatiliselt. Üldiselt on näha seal üsna järjekindlat dihaireesi. Et edasine jagunemine toimuks ainult paremat liini mööda, tuleks omavahel vahetada ära kvaliteet ja vastuväide, õiguslik ja teostatavus ning üks lepe ja mitu lepet. Nii vasak kui parem liin jagunevad edasi täielike küsimuste (kvaliteediks ja vastuväiteks³⁸) ja kvaliteedi puhul (arutlus- ja seadus-*stasisteks*). Dihaireetilist jaotust ei toimu skeemis üksiku leppe puhul, mis jaguneb leppeks ja tahtluseks, kokkuviimiseks ja mitmetähenduslikkuseks, et olla ka seal rangelt dihaireetiline, saaks teha vahet, kas uuritakse lepet ja tahtlust eraldi (lepe ja tahtlus) või koos (kokkuviimine ja mitmetähenduslikkus).

Hermogenese hierarhiline *stasiste* süsteem, mille puhul saab järgnevais jaotusi käsitleda eelnevate alaliikidena, on iseloomulik stoitsistlikule kategooriate käsitlelusele (Nadeau 1959: 67; Thiele 1893: 47-48), mis eristas enamasti 4 kategooriat: ὑποκείμενον (või οὐσία), ποιόν, πῶς ἔχον ja πρὸς τι πῶς ἔχον (Rist 1971: 40 jj).

38 Vastuväite kaasamine skeemi on problemaatiline.

Hierarhiline skeem eristab Hermogenese süsteemi Hermagorase omast, kus on 4 arutlusküsimuste juurde kuuluvat *stasist* (oletus, määratlus, kvaliteet ja vastulause) ühel tasandil (Nadeau 1959: 67; vt ka ptk 2.2.1-4). Hermogenes käsitleb arutlus-*stasised* seevastu kvaliteedi alaliigina

Veel ühe erinevusena Hermagorase ja Hermogenese süsteemides võib välja tuua seadusküsimuste paigutuse, Hermagoras käsitleb seadusküsimusi *stasistest* eraldi (vt 2.2.5), Hermogenes aga kvaliteedi alajaotusena. Seadusküsimuste toomine kvaliteedi alla tekitab Hermogenese süsteemis aga olukorra, kus edasine jagunemine toimub nii paremat kui vasakut liini mööda³⁹.

Kui jätta hierarhiline liigendus kõrvale, on Hermagorase ja Hermogenese süsteemid sarnased. Mõlemas esinevad 4 põhilist jaotust, milleks on oletus, määratlus, kvaliteet ja vastuväide. Kvaliteet on Hermagorasel jagatud neljaks: deliberatiivseks, epideiktiks, õiguslikuks ja pragmaatiliseks⁴⁰ (πραγματική), kuid deliberatiivse, epideiktiks ja pragmaatilise täpne olemus ja roll *stasise*-teoorias on teadmata. Hermogenesel esinevad kvaliteedi all teostatavus (πραγματική) ja õiguslik. Hermagorase õigusliku jaotuse alaliigid (vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine) vastavad Hermogenese vastandustele (ἀντιθετικάί). Hermogenes on lisanud õigusliku alla vastulause.

Seadusküsimuste alajaotus on arvatavasti Hermagorasel ja Hermogenesel sama.

Kokkuvõtteks võib öelda, et peamine Hermagorase ja Hermogenese *stasise*-süsteemide erinevus esineb liigenduses, Hermogenes üritas viia kõik jaotuse ühte skeemi ning seostada nad hierarhiliselt, Hermagoras kasutas seevastu nelikjaotusi, mis polnud omavahel hierarhiliselt seotud. Hermogenes paigutas uued elemendid, mis ta süsteemi sisse tõi, kvaliteedi alla ning määratles iseseisvate *stasistena* teatud elemendid, mis esinesid Hermogenesel kvaliteedi-*stasise* liikidena.

39 Dihaireesi puhul peaks edasine jaotumine toimuma ainult üht liini pidi.

40 Oli arvatavasti seotud teesidega, vt 2.2.3. Kuna pragmaatilise alaliigi olemus ei ole täpselt teada, kasutan eesti keeles mõistest tulenevat võõrsõna "pragmaatiline", Hermogenese süsteemist kõneldes olen tõlkinud sama sõna "teostatavuseks".

3. *Stasiste* analüüs ja seos kategooriatega Aristoteelse teoses *Κατηγόριαι*

Mu analüüsi ajendiks on Quintilianuse üritus *Institutio oratoria* III raamatu 6. peatükis, mis käsitleb *stasiseid*, tuua sisse Aristoteelse kategooriad ja seostada neid *stasistega*. Quintilianus kirjutab, et Aristoteles määratles 10 elementi (*elementa*), mille ümber kõik küsimused keerlevad (Quint. *Inst.* III 6.23). Esimene neist on Quintilianuse sõnul olemus (οὐσία, *essentia*), mille kohta küsitakse, kas on (*an sit*), sellele järgnevad kvaliteet (*qualitas*) ja kvantiteet (*quantitas*), mille Aristoteelse järglased jagasid suuruseks (*magnum*) ja hulgaks (*multum*), seejärel tuleb suhe (*ad aliquid*), millest on tuletatud ülekanne (*tralatío*¹) ja võrdlus (*comparatio*) (Quint. *Inst.* III 6.23). Järgnevalt nimtab Quintilianus kohta ja aega (*ubi et quando*), siis tegemist (*facere*), talumist (*pati*), omamist (*habere*, nt relvastatud või rietatud olemine) ja lõpuks n-ö seisundit (κεῖσθαι), mille näideteks ta toob lamamise, seismise ja vihane olemise (Quint. *Stat.* III 6.23-24).

Quintilianus ütleb, et neist elementidest neli esimest puutuvad *stasistesse*, ülejäänuid võib pidada aga argumentatsiooni-*toposteks* (Quint. *Inst.* III 6.24)². Veidi hiljem avaldab Quintilianus arvamust, et need kategooriad ei esine piisaval määral *stasistes* ega hõlma kõiki *toposed* (Quint. *Stat.* 28)³.

Kui jätta Quintilianuse kahtlused kõrvale, peaksid seega vastama neli esimest kategooriat (olemine, kvaliteet, kvantiteet ja suhe) neljale *stasisele* (oletus, määratlus, kvaliteet⁴ ja vastulause), ülejäänud esinema aga eksplitsiitselt või implitsiitselt põhilauses.

1 *Stasise*-teoorias vastab ladinakeelne *tralatío* enamasti μετάληψις⁷ele, mille olen tõlkinud vastuväiteks. Vastuväide eraldi *stasisenä* tähistab vastuväidet protsessi alustamise ning kasutab vaiet (παράγραφή).

2 *Sed ex his omnibus prima quattuor ad status pertinere, cetera ad quosdam locos argumentorum uidentur.*

3 *Ceterum his nec status satis ostendi nec omnis contineri locos credo.*

4 Siinne *stasiste* nimetamise järjekord on minu poolt meelevaldne. Olemuse seos oletuse ja suhte seos vastuväitega (*tralatío*) on Quintilianusel väljendatud selgemalt, olemuse juures mainib ta küsimust *an sit* ja suhte juures kasutab sõna *tralatío*. Kvaliteedi ja kvantiteedi kategooriate seosed määratluse ja kvaliteedi *stasistega* on aga segasemad, sagedamini kasutatakse *stasiste* puhul ülaltoodud järjestust: oletus, määratlus, kvaliteet (Quint. *Inst.* III 5.6, Cic. *Top.* 8: *sitne, quid sit, quale sit*), kuid näiteks *De inventione* I 14.11-12 loetleb Cicero *stasiseid* järjekorras oletus, kvaliteet, määratlus, vastuväide. Seades kvaliteedi kategooria vastavusse kvaliteedi *stasise*ga, mis on vähemalt nime poolest põhjendatud, tekitab ikkagi probleem, kuidas on kvantiteet seotud määratlusega.

Järgnevas analüüsis püüan ma esmalt selgitada välja, kas ja mil viisil on võimalik Aristoteelse kategooriaid rakendada *stasise*-teooriale, luua selleks sobiliku meetodi ja analüüsida Hermogenese *stasise*-teooriat kategooriate abil kahel tasandil: *stasiste* tasandil ja põhilause tasandil. Selleks esitan alapeatükis 3.1 lühiülevaate Aristoteelse kategooriatest, peatükis 3.2 kirjeldan oma uurimismeetodid, peatükis 3.3 analüüsin kategooriate abil *stasiste* tasandit ja 3.4 põhilause tasandit. Alapeatükis 3.5 esitan kokkuvõtlikult analüüsi tulemusi.

3.1. Aristoteelse kategooriad

Aristoteelse teos *Κατηγορίαι* on järjekorralt esimene kirjutis Aristoteelse loogika-alaste tööde kogumikus *Organon* (Rath 2005: 99). Loogikat võib pidada Aristoteelse seisukohast kõigi teiste distsipliinide aluseks (Ross 1971: 20), seega oleks Aristoteelse *Kategooriad*⁵ esimene teos, millega iga teadlane või filosoof peaks tutvust tegema. Samas on *Kategooriates* toodud õpetuse sisu sünnitanud palju vaidlusi ja tõlgendusi (Ross 1971: 22), I. W. Rathi sõnul on tegu siseringis kasutamiseks mõeldud nn esoteerilise kirjutisega (Rath 2005: 101). Sageli peetakse kategooriate eesmärgiks lahendada teatud predikatsiooniraskusi, üritades rühmitada sõnade ja väljendite tähendusi, mida kombineerides on võimalik luua lauseid (Garver 1974: 29.12; Ross 1971: 23). Sellest tõlgendusest lähtun ka mina ning kasutan seda alapeatükis 3.2, luues kategooriatel ja predikatsioonil põhineva *stasiste* uurimise meetodi. Järgnevalt toon välja Aristoteelse *Kategooriates* esinevad põhimõisted ja kategooriad ise.

Aristoteles kirjutab *Kategooriates*, et ühtedest olevatest asjadest (τὰ τῶν ὄντων) saab rääkida (λέγεται) aluseksoleva all (καθ' ὑποκειμένου), teistest aga aluseksoleva sees (ἐν ὑποκειμένῳ) (Arist. *Cat.* 1a20-1a24). Kolmas võimalus on millestki rääkida ilma, et see oleks aluseksoleva all ega sees (Arist. *Cat.* 1b3-7). Aluseksolevat (ὑποκείμενον) Aristoteles *Kategooriates* lahti ei mõtesta, ladina keeles võttis Boethius samas tähenduses kasutusele sõna *subiectum* (Rehn 1998: 433). Grammatilises mõttes on aluseksolev miski, mille kohta midagi öeldakse, Aristotelesel võib aluseksolevat pidada lauseliikmeks, millele midagi omistatakse või mille kohta midagi öeldakse⁶

5 Kasutan siin ja edaspidi teose pealkirja tõlgituna.

6 Aristoteelse predikatsiooni aluseks on konstruktsioon *τι περί τινος*, midagi millegi kohta (Rehn 1998:

(Rehn 1998: 433-44). Aluseksoleva all ütlemisselle näiteks toob Aristoteles selle, kui selle (konkreetselt) inimese kohta öeldakse inimene, aluseksoleva sees ütlemisselle näiteks aga, kui öeldakse, et keha on valge (Arist. *Cat.* 1a20-29). Ilma et miski oleks aluseksoleva all ega sees, saab öelda näiteks see (konkreetselt) inimene, see (konkreetselt) hobune (Arist. *Cat.* 1b3-6).

Kategooriate 4. peatükis nimetab Aristoteles 10 kategooriat koos näidetega. Algselt tähendas κατηγορία kreeka keeles süüdistust ning seotud juriidilise kontekstiga, Aristoteelse kategooria-mõiste tähistab aga n-ö väljendusviisi (*Aussageschema, Art der Aussage*) (Baumgartner *et al.* 1976: 714-718). Boethius võttis ladina keeles kategooria vastena kasutusel *praedicatum*'i (Rehn 1998: 433) ning seda on järgitud ka *Kategooriate* tõlgetes (κατηγορεῖται = *is predicated* Ackrill 1968: 4). Aristoteelse kategooriad on järgmised (Arist. *Cat.* 1b24-2a3):

Οὐσία (olemus), näiteks inimene, hobune.

Ποσόν (kvantiteet), näiteks kaks jalga pikk, kolm jalga pikk.

Ποιόν (kvaliteet), näiteks valge, grammatikateadmisega.

Πρός τι (suhe), näiteks kahekordne, poolik, suurem.

Πού (kus), näiteks Lykeionis, agoraal.

Ποτέ (millal), näiteks eile, mullu.

Κεῖσθαι (lebama, asuma), näiteks seisab, istub.

Ἔχειν (omama), näiteks on sandalistatud, on relvastatud.

Ποιεῖν (tegema), näiteks lõikama, süütama.

Πάσχειν (taluma⁷), näiteks lõigatav olema, süüdatav olema.

Émile Benveniste jaotab kategooriad kaheks, esimesed 6 puudutavad käändsõnu ja nende vorme, viimased neli aga käivad verbide kohta (Benveniste 2001: 67). Verbe puudutavad kategooriad seadis Benveniste vastavusse verbi grammatiliste kategooriatega: κεῖσθαι vastab mediaalsele kõneviisile, ἔχειν on seotud perfektiga (lõpetatud tegevusega), ποιεῖν vastab aktiivsele kõneviisile ja πάσχειν passiivsele

433).

7 Kreeka sõna πάσχειν ei ole siinses kontekstis lihtne tõlkida eesti keelde, sisuliselt viitab see tegevuse objektiks olemisele ehk tegevuse vastuvõtmisele.

(Benveniste 2001: 68-70).

Siin võib näha ka teatud liikumist keskpunktist kaugemale, esimesed 3 kategooriat käivad olemuse enda kohta, suhte, kus ja millal puhul tuleb juurde olemuse suhtumine millessegi muusse, κείσθαι on olemuse endale suunatud tegevus, omamine toob sisse millegi välise omatavana (Aristotelese näidetes sandaalid ja relvad), tegemine on välisele suunatud tegevus, talumine aga välise tegevus olemuse suhtes. Niisugust liikumist intiimsest vähem intiimse poole võib täheldada ka näiteks hellenismi- ja rooma-aegseis kooliõpilaste grammatikaharjutusis, kus harjutatakse asesõnade käänamist minast temani käändeis järjekorraga nominatiiv, genitiiv, daatiiv, akusatiiv, sellele järgneb mitmus, verbi aegade puhul alustatakse olevikust ja lõpetatakse tulevikuga (Morgan 1998: 184-185). Käänete järjekorra juures saab välja tuua nominatiivi ja akusatiivi vastasseisu (veel kaugemal asub vokatiiv), nende vahele jäävad genitiiv ja daatiiv (Humbert 1986: 248-249).

4. peatüki lõpus ütleb Aristoteles, et väiteid⁸ (κατάφασις) saab esitada ainult kategooriaid kombineerides ning need väited võivad olla tõesed (ἀληθής) või valed (ψευδής), ilma kombineerimata öeldu (nt inimene, valge, jookseb, võidab) ei ole õige ega vale (Arist. *Cat.* 2a4-10).

Kategooriate peatükid 5-8 käsitlevad vastavalt olemust, kvantiteeti, suhet ja kvaliteeti, 9. peatükk pole terviklikult säilinud, seal mainitakse tegemist ja talumist.

Rohkem tähelepanu tuleks pöörata viiendale peatükile, kus Aristoteles teeb vahet esmase ja teine olemuse vahel (οὐσία πρώτη, οὐσία δεύτερα), sest siin teeb ta vahet konkreetse asja ja selle määratluse vahel. Esmase olemuse näidetena nimetab ta seda (konkreetset) inimest, seda (konkreetset) hobust, teised olemused on aga liik (εἶδος) ja sugu (γένος), selle (konkreetse) inimese liik on inimene ja sugu on olend (Arist. *Cat.* 2a11-19). Esmasest olemusest ei räägita aluseksoleva all ega sees (Arist. *Cat.* 2a12), teistest olemustest räägitakse aga aluseksoleva all (Arist. *Cat.* 18-27). Teised olemused on ka nimetus (ὄνομα) ja n-õ seletus (λόγος⁹).

Kuigi Aristoteles seda *Kategooriates* otse ei ütle, kuuluvad kõik ülejäänud kategooriad kaasneva alla (συμβεβηκός), sest *Topica*'s ta ütleb, et kaasnev ei ole määratlus (ὄρος), asi ise (ἴδιον) ega sugu (γένος), vaid kõik muu, näiteks istuma või

8 Väide *stasise*-teoorias vt ptk 1.3.1.

9 *Analytica priora*'s kasutab Aristoteles samas funktsioonis sõna ὄρος, määratlus (Rath 2005: 103).

valge (Arist. *Top.* 102b4-26).

Peatükid 10-15 käsitlevad n-õ *postpraedicamentum*'eid¹⁰: 10. ptk vastasasuvaid (ἀντικείμεθα), mille liigid on suhe, vastandid (ἐναντία), puudumine (στέρησις) ja omamine (ἔξις), väide (κατάφασις) ja vastuväide (ἀπόφασις); 11. ptk vastandit (ἐναντίον); 12. ptk varasemat (πρότερον); 13. ptk samaaegset (ἄμα); 14. ptk liikumist (κίνησις); 15. ptk omamist (ἔχειν). Peatükkide 10-15 ehtsuses ning algses kuulumises *Kategooriate* teose koosseisu on kaheldud (Ackrill 1962: 69-70). *Kategooriate* teise poole ebaehtsusele viitas juba Andronikos (Gercke 1895: 1040). Seetõttu jätan nn *postpraedicamentum*'id oma analüüsist välja.

3.2. Analüüsi meetod

Analüüsi juures olen lähtunud Newton Garveri teoriast, kelle arvates on Aristoteelse kategooriate puhul tegu predikaadi juurde kuuluvate muutujate väärtuste liikide või klassidega (Garver 1974: 29.12) Sellisest kategooriate tõlgendusest lähtudes võib öelda, et muutujate liigid piiritlevad küsimusi ja väiteid, mida on nende puhul võimalik esitada, erinevad küsimused on sobilikud erinevate liikide puhul (Garver 1974: 29.15-16).

Näiteks kui väita: "See loom on hobune," ei saa vastu väita: "Ei, see loom on valge," ega küsida: "Kas see loom on valge?". *Stasise*-teooria aspektist oleks näide järgmine – kui üks pool esitab määratlusel põhineva väite: "See tegu on mõrv," ei saa teine pool vastu väita kvaliteedi põhjal: "Ei, see tegu oli lubatud," ta saab anda vastuväitena uue määratluse: "See oli abielurikkuja tapmine," või nõustuda esimese väitega: "Jah, see oli mõrv," ja esitada seejärel kvaliteedi põhjal uue väite: "Aga see oli seaduslik."

Sellest eeldusest lähtudes analüüsin, mida Hermogenese *stasise*-teoorias preditseeritakse ja millistele kategooriatele muutujad vastavad. Hädavajalik on esmalt kindlaks teha, mida võib *stasise*-teoorias käsitleda aluseks olevana, mille kohta midagi väidetakse. Tinglikult võib aluseks olevaga (ὑποκείμενον) seostada meneteldava asjaga¹¹

10 Mõisted, mis on lähedalt seotud Aristoteelse kategooriatega ning nende kaudu kasutatavad. Skolastika seisukohast on tegu kategooriatele analoogilise süsteemiga (Baumgartner, Kolmer 1989: 1145-1146).

11 Vt 1.3.

(κρινόμενον), mida uurides peaks jõudma *stasiseni* (vt Lisa 1, Skeem 3). Meneteldavad asjad võivad Hermogenese järgi olla isik¹² ja tegu¹³ (Hermog. *Stat.* 1 5). Süsteemist langeb osalt välja vastuväide, mille puhul ei uurita Hermogenese sõnul, kas miski on, mis see on või missugune see on, vaid kas neid asju tuleb uurida, kas protsessi tuleb alustada (Hermog. *Stat.* 2 16).

Üheks raskuseks selle meetodi puhul on asjaolu, et *stasiste* juures ei preditseeri Hermogenes eksplitsiitselt *stasiste* olemust: paistmatu¹⁴, ilmne, ebatäielik, täielik kuuluksid kvaliteedi või ehk ka omamise kategooriasse, kuid väidetes ja vastuväidetes ei kõnelda neist omadustest, vaid konkreetsetest tegudest (isikuist). Seepärast olen püüdnud koostada *stasiste* juures põhilise väite ja küsimuse, tuginedes n-ö peamistele põhilausele, kuid kõiki *stasiseid* pole võimalik ühe konkreetse põhilausega vastavusse viia¹⁵. Oletuse, määratluse ja kvaliteedi juures saab põhiküsimuse leidmisel toetuda peale Hermogenese veel muudele allikatele, nt *an sit, quid sit, quale sit* (Cic. *Top.* 81). Vastuväite puhul on küsimuse ja väite leidmine raskem, Quintilianus viitab vastuväite juures suhtele (*ad aliquid*) ning nimetab järgmisi küsimusi: „Kas tal on õigus alustada kohtuasja? Kas millegi tegemine on kooskõlaline, kas tema vastu, kas sel ajal, kas sel viisil?“ (Quint. *Inst.* III 6.51-52).

Teiseks valmistab raskusi asjaolu, et täpselt pole siiski teada, milliseid predikaadi muutujate liike erinevad kategooriad endast kujutasid. Keeruline on täpselt määratlada suhte kategooriat, sest tänu vastanditele on suhtega seotud ka kvaliteedid. *Kategooriate* 7. peatükis ütleb Aristoteles, et mäge nimetatakse suureks millegagi võrreldes (Arist. *Cat.* 6b7-10), samuti on vastandid ἀρετή ja κακία (Arist. *Cat.* 6b14-15). Asutakse (κεῖσθαι) samuti enamasti kusagil millegi suhtes (Arist. *Cat.* 6b10-13). Kõige lihtsam on suhet preditseerida võrdlusastmena (nt x on suurem kui y), pean aga vajalikuks suhte juures märgata ka muid võrdlusi, mis on kombineeritud teiste kategooriatega (nt x on õiglane y suhtes¹⁶). Selliseid juhte ma suhte kategooriaks siiski ei liigita. Samuti on raskusi 4 viimase kategooriaga, mida võib Émile Benveniste'ile (Benveniste 2001: 68-70) toetudes seostada verbidega. Probleemi üritan lahendada analüüsi käigus antud selgitustega ning erinevaid variante välja tuues.

12 Vt 1.2.1.

13 Vt 1.2.2.

14 Väidet, et tegu ei ole ilmne, ei saa täielikult samastada väitega, et tegu ei toimunud või ei eksisteeri. Vt ka 3.4.1., 1.

15 Nt oletuse puhul on teo toimumise küsimusega seotud vaidelisuus, kummutavate tõendite nõudmine, tahe ja võimalus ning kaasus algusest lõpuni.

16 Võib ka öelda vastavalt y 'le, y põhjal, näiteks on tegu õiglane seaduse suhtes.

Vastavalt Hermogenese teose ülesehitusele olen jaotanud analüüsi kahte ossa, esimeses osas (ptk 3.3.) analüüsin *stasiste* tasandit, üritades kindlaks teha *stasise* põhilise väite ja küsimuse ning sellele vastava kategooria, teises osas (3.4.) käsitlen põhilause te tasandit, leides põhilausele vastavad kategooriad. Põhilause teega on seotud veel n-ö teised küsimused, mis põhilauseid kasutades tekivad, neid analüüsin koos põhilause teega.

Kui aluseks olev erineb teost, olen selle esimese väite või küsimuse juures toonud ära eraldi real (Aluseks olev:). Põhilause te tasandil sünnivad aeg-ajalt lisaks esimesele väitele veel teised, millel on erinev aluseks olev, selle olen märkinud analüüsi ümarsulgudesse (). Teised küsimused või ühe küsimuse juures esinevad erinevad aspektid olen eraldanud pluss-märgiga "+". Kui väidet või küsimust mõjutavad mingid asjaolud, olen paigutanud need märkide < > vahele, seda võib lugeda lugeda: „Millegi suhtes, millegi alusel, millegi järgi“. Niisiis väljendavad ka < > teatud suhet, mida võiks seostada Aristoteelse suhte kategooriaga, kuid analüüsis olen lähtunud siiski suhte juures ainult võrdlusastmeist ja samastamisest. Nurksulge [] kasutan kaheldavuse korral ja kui mingi väide on väljendatud implitsiitselt (vt nt ptk 3.4.2., 1). Kui leian, et *stasist* ei saa kategooriatega vastavusse viia, olen selle tähistanud märgiga Ø. Toon oma tähistusele näite:

Aluseks olev: süüdistus.

Kategooriad: kvaliteet<tegu>+kvaliteet(tegu).

Selles näites omistatakse süüdistusele mingi kvaliteet, nt: „Süüdistus on seadusvastane.“ See väide sõltub aga teost: „Süüdistus on seadusvastane vastavalt teole.“ Liitub (+) väide teo kvaliteedi kohta: „Tegu on lubatud.“ Kokku saaks seda lugeda järgmiselt: „Süüdistus on seadusvastane, sest tegu on lubatud.“

3.3. Stasiste tasand

Kui võimalik, üritan preditseerimisel aluseks olevaks võtta teo, sest ennekõike käivad küsimused (kas on, mis on, milline on) teo kohta¹⁷. Kui tuleb sisse uus

¹⁷ Hermogenes ütleb, et ainult isikuil põhinevat oletust eksisteerida ei saa (Hermog. Stat. 3 28), see on väide on laiendatav ka muudele *stasist*ele.

aluseks olev, märgin selle ära.

3.3.1. Oletus

Kolmanda peatüki algul viidatud tekstikohas (Quint. *Inst.* III 6.23) seostab Quintilianus oletuse Aristoteelse οὐσία'ga, mainides seejuures küsimust *an sit*. Sel juhul tekib kohe küsimus, kas Aristoteelse olemus saab mitte olemas olla. Preditseerimise seisukohast on selline seos samuti ekslik. Aristoteelse sõnul ei saa esitada ühtki väidet (κατάφασις) kategooriaid kombineerimata (συμπλοκή) (Arist. *Cat* 2a4-7). Oletusele vastav väide oleks: "Tegu on (olemas)" ja küsimus: "Kas tegu on (olemas)?" Eksistentsi predictseerimine on vaidlusi tekitanud filosoofiline probleem – eksistents ei saa olla esimese astme predikaat, sest ta on samal ajal predikaadi operaator, seetõttu on peetud teda teise astme predikaadiks, mis väljendab omaduste omadust (Lowe 1995: 257). Seega ei saa teda esmajärjekorras seostada ühegi Aristoteelse kategooriaga.

Teine võimalus on lähtuda Émile Benveniste teooriast, mille järgi vastab asumine mediaalsele kõneviisile, omamine perfektile, tegemine aktiivsele kõneviisile ja talumine passiivsele kõneviisile. Seega võiks toimunud tegu olla seotud asumise (κεῖσθαι) või omamisega (ἔχειν).

Kolmas võimalus on sisse tuua tegija ja öelda, et keegi sooritas teo, see vastaks tegemise (ποιεῖν) kategooriale, või tegu sooritati kellegi poolt, mis oleks talumine (πάσχειν). Tegija sissetoomist ei pea ma aga siin ilmtingimata vajalikuks, sest saab küsida: "*And sit?*"

Kategooria: \emptyset [asumine, omamine].

3.3.2. Määratlus

Määratlus väiks väljendada väitega: "See on tapmine," ja küsimusega: "Kas see on tapmine?" Määratlusele vastav Aristoteelse teine olemus, mida väljendatakse aluseks oleva all ja mille hulka kuuluvad nimetused ja seletused.

Kategooria: teine olemus.

3.3.3. Teostatavus

Teostatavuse puhul uuritakse tulevasi tegusid, kas midagi peab tegema või ei (Hermog. *Stat.* 2 12), kuid uurimine põhineb teo omadustelt. Väide: "Seda tuleb teha, sest see on seaduslik, õiglane, kasulik, võimalik, auväärne." Seega seostan teostatavuse kvaliteediga. Arvesse tuleb muidugi võtta, et omadused on alati suhtes vähemalt oma vastanditega, nii et teatud määral on tegu kahe kvaliteediga.

Kategooria: kvaliteet.

3.3.4. Vastulause

Vastulause väide: "Tegu on keelatud (κεκωλυμένον) / lubatud" või "tegu on vastustnõudev (ὕπεύθυνον) / ei ole vastustnõudev (ἀνεύθυνον)." Teise väite puhul on tegu kvaliteediga, laiendaksin seda ka esimesele väitele, kus esineb perfekti partitsiip. Kui nõustutakse, et tegu on vastustnõudev, siis nimetab Hermogenes seda ἀδικήμα'ks (Hermog. *Stat.* 2 12), seega toaksin ülalmainitutele lisaks veel vastanditepaari õiglane-ebaõiglane. Ka vastulase juures tuleb sisse suhe ning konkreetsemalt kui teostatavuse puhul, sest tegu on keelatud või vastustnõudev mingi seaduse suhtes.

Kategooria: kvaliteet.

3.3.5. Vastuseis

Vastuseis on üks neljast vastandusest¹⁸, vastanduste puhul ei vaielda teo määratluse ega kvaliteedi üle¹⁹, kuid tuuakse sisse mingi uus tegu või isik, mis võib olla

18 Vt Hermog. *Stat.* 2 12-13, 6 44-48, vastanduste põhilauseid ptk 3.4.4.

19 Kostja nõustub, et tegu oli ebaseaduslik (Hermog. *Stat.* 2 12).

uuritava teo põhjuseks või tulemuseks. Vastandusi preditseerida on keeruline, sest Hermogenes ei paku vastanduste puhul konkreetseid teost lähtuvaid näiteid (nt Hermog. *Stat.* 6 45-46). Vastuseisu korral võtab kostja seadusvastase teo enda peale, kuid toob sisse mingi heateo (εὐεργέτημα), mis sündis seadusvastase teo läbi (Hermog. *Stat.* 12-13). Lihtsaim viis selle väitmiseks võiks olla: "Tegu põhjustas²⁰ heateo." Sel juhul saaks seda seostada tegemise kategooriaga, verbi aktiivse vormiga, mille puhul on teine predikaadi muutuja sihitiseks. Sellise liigituse kasuks räägib ka asjaolu, et predikaat ise on muutunud, eelnevate *stasiste* puhul kasutati koopulat "on", millega väljendati n-ö aluseksoleva omadusi, vastanduste puhul väljendatakse aga tegevust. Siin on muidugi olulised ka esmase teo kvaliteedi võrdlus teisega, mis oleks suhe, ja teise teo kvaliteet.

Teise teo või isiku sissetoomisega liigutakse algsest teost eemale, niisugust lähtepunktist eemaldumist võib täheldada ka Aristotelese kategooriate puhul, seega oleks ehk verbiga seotud kategooriate rakendamimine vastanduste puhul õigustatud.

Kategooria: tegemine.

3.3.6. Vastusüüdistus

Vastusüüdistuses kannab kostja teo üle väljapoole kannatanule väites, et kannatanu oli väärt kannatama seda, mida kannatas (Hermog. *Stat.* 2 13). Hermogenes (Hermog. *Stat.* 2 13) toob näiteks väite: "Ta oli väärt kannatama seda, mida kannatas.²¹" Selles väites kasutatakse verbi kannatama või taluma (πάσχειν). Väidet saaks ümber sõnastada järgmiselt: "Kannatanu kvaliteet põhjustas teo," või lihtsustatult ja tegu lause alusena kasutades: "Tegu põhjustati kannatanu poolt." Sel moel saab vastusüüdistuse seostada Aristotelese talumise kategooriaga. Oluline on ka teo kvaliteedi suhe teise isiku kvaliteediga.

Kategooria: talumine.

20 Võib asendada mingi sobilikuma predikaadiga.

21 ἀντεγκαλῆ τῷ πεπονθότι ὡς ἀξίῳ παθεῖν, ἃ πέπονθεν.

3.3.7. Teisaldus

Teisalduse puhul kannab kostja süüdistuse üle mingile muule vastutust võimaldavale isikule või teole (Hermog. *Stat.* 2 13). Hermogenes ei too teisalduse jaoks näitlikku väidet. Näen siin analoogiat vastusüüdistusega, ainult teo tekitajaks on kannatanu asemel keegi kolmas isik²² ("Tegu põhjustati tema / selle poolt."). Kategooriate järgi oleks tegu samuti talumisega.

Teisalduse juures võib näha ka veel suuremat eemaldumist algsest teost, sest sisse tuuakse mingi muu tegu või tegija ja kannatanu suhtes kolmas isik.

Kategooria: talumine.

3.3.8. Vabandamine

Vabandamine on sarnane teisaldusega, kuid vabandamise puhul põhjustatakse tegu mingi vastutust mittevõimaldava nähtuse poolt (Hermog. *Stat.* 2 13). Aristotelese vastav kategooria oleks talumine.

Kategooria: talumine.

3.3.9. Lepe ja tahtlus

Lepe ja tahtluse puhul sõltub teo kvaliteet suhtest millegi muuga (lepe või tahtlusega). Tegu on seadusvastane vastavalt leppele, aga seaduslik vastavalt tahtlusele või ümberpöörduvalt. Seostan selle kahe kvaliteedi suhtega.

Kategooriad: kvaliteet<lepe+tahtlus>.

²² Siin mainitud kolmas isik on teatud määral samastatav ka grammatilise kolmanda isikuga. Kostja vaatepunktist oleks ta ise esimene isik (mina) ja süüdistaja teine isik (sina), süüdistaja on aga enamasti samastatav kannatanuga, kui ta on elus ja võimeline kohtus esinema, sest Kreeka kohtus pidid inimesed ennast ise esindama (Kennedy 1994: 15).

3.3.10. Kokkuviimine

Kokkuviimise puhul sõltub teo kvaliteet suhtest mingi muu teoga, mille kvaliteet on sätestatud leppega. Tegu on seaduslik / seadusvastane vastavalt sarnasusele teise teoga, mis on seaduslik / seadusvastane. Sarnaselt eelmisega seostan ka kokkuviimise kahe kvaliteedi suhtega.

Kategooriad: kvaliteet<sätestatud tegu+lepe>.

3.3.11. Mitmetähenduslikkus

Mitmetähenduslikkuse puhul sõltub teo kvaliteet leppe erinevaist lugemisviisidest (silbitamise või prosoodia tõttu). Tegu on seaduslik / seadusvastane vastavalt ühele / teisele lugemisviisile. Jälle on tegu kahe kvaliteedi suhtega.

Kategooriad: kvaliteet<lugemisviis+lugemisviis>.

3.3.12. Antinoomia

Antinoomia juures sõltub teo kvaliteet kahest või enamast vastuolulisest lepeest. Tegu on seaduslik / seadusvastane vastavalt ühele / teisele seadusele. Antinoomia vastab kahe kvaliteedi suhtele.

Kategooriad: kvaliteet<lepe+lepe>.

3.3.13. Vastuväide

Vastuväite kohta ütleb Hermogenes, et see ei ole eelnevate sarnane *stasis* (Hermog. *Stat.* 2 16). Erinevus tuleneb erinevast meneteldavast asjast, kui eelnevate

stasiste juures menetleti tegu, siis nüüd süüdistust (kas on vaja protsessi alustada (Hermog. *Stat.* 2 16)). Seetõttu on eelnevatest juhtudest erinev ka aluseksolev. Sätestatud vastuväite puhul sõltub süüdistuse kvaliteet mingist seadusest, sätestamata vastuväite puhul aga teo omadustest.

Aluseksolev: süüdistus.

Kategooriad: kvaliteet<lepe> või kvaliteet<tegu>+olemus, kvaliteet, aeg, koht(tegu).

3.4. Põhilausete tasand

Põhilausete analüüsi juures tuleb tähele panna, et kõik ühe *stasise* all kasutatavad põhilaused ei ole seotud selle *stasise* põhiväitega, mis on toodud peatükis 3.3. Näiteks võib tuua oletuse (vt 3.4.1.), kus vastulause (3.4.1., 5.) puudutab määratlust või kvaliteeti, mitte toimumist. Seega ei saa Hermogenese *stasise*-teooria puhul rangelt väita, et igal probleemil on ainult üks *stasis* (cf Quint. *Inst.* III 6.9 ja 11.8), sest põhilausete tasandil on probleemide juures esindatud ka muud *stasised*.

Selles peatükis analüüsin põhilauseid *stasiste* kaupa, nagu nad esinevad Hermogenesel peatükkides 3-12 (Hermog. *Stat.* 3-12), see järjekord erineb pisut *stasiste* analüüsis toodud järjekorrast: vastuväide, mis *stasiste* analüüsis oli viimane *stasis* (3.3.13.), on toodud teostatavuse järele (3.4.7.), mis asub omakorda vastanduste järel (3.4.6.), antinoomia on paigutatud leppe ja tahtluse järele (3.4.8.), vastuseisu, vastusüüdistust, teisaldust ja vabandamist on käsitletud ühes peatükis vastanduste nime all (3.4.4.).

Põhilauseid analüüsides üritan esmalt põhilause olemust üldistada, seejärel tuua vajadusel näide ja viimaks leida põhilausele vastav Aristoteelse kategooria. Ka siin püüan käsitleda igal võimalusel aluseksolevana tegu. Kui põhilause on eelnevalt mingi *stasise* all esinenud, ei hakka ma seda uuesti analüüsima ega näiteid tooma, eranditeks on määratluse peatükk (3.4.2.), kus mainin pikemalt ka mõnda oletuse (3.4.1.) all esinenud põhilauset ja vastulauseid käsitlev peatükk 3.4.3., kus esitan Hermogenesele toetudes näited kõigi põhilausete kohta. Vastulause peatükis näitlikustab Hermogenes

nimelt võimalikku dispuudi ning sealsed väited aitavad mõista põhilause olemust ka muude *stasiste* all.

3.4.1. Oletus

Oletus jaguneb Hermogenese järgi täielikuks ja mittetäielikuks ning üksikuks ja kahekordseks (Hermog. *Stat.* 3 27). Täielikus oletuses esinevad nii isik kui tegu, mittetäielikus oletuses aga üks neist puudub. Järgnev põhilause jaotus käib täieliku üksikoletuse kohta (on olemas kindel isik ja tegu).

Täieliku üksikoletuse põhilused on Hermogenesel (Hermog. *Stat.* 3 17-18): vaidelisuus, kummutavate tõendite nõudmine, tahe, võimalus, kaasus algusest lõpuni, vastuväide, põhjuse vahetamine, veenev kaitsekõne, ühiskvaliteet.

1. *Vaidelisuus* (Hermog. *Stat.* 3 18)

1) Puudusest – teo toimumisele ei viita piisavalt fakte (prassija isa jääb kadunuks, süüdistatakse mõrvas, kuid pole kindel, kas isa on üldse surnud).

2) Ülearusest – teo toimumine on tõendatud ainult siis, kui võetakse juurde mingeid lisafakte, mille vajalikkuse üle saab vaielda (10 noormeest vannuvad, et nad ei abiellu, süüdistatakse pahelises elus, aga nad nõuavad, et igäihe mõistetak kohut eraldi).

3) Kellegi teise tehtu põhjal – teo toimumisele viitab ainult kellegi teise tehtu (vaenlased püstitavad kangelasele kuju ja teda süüdistatakse reetmises).

4) Aja järgi – teo toimumise tõendamiseks on möödunud liiga palju aega (ara mehe poeg võitleb vapralt, mees süüdistab naist abielurikkumises).

Tugev vaidelisuus (ehk täielik vastuväide ja vaie) põhineb leppel – tegu on oletuse ja vastuväite piiri peal oleva põhilausega. Meest on süüdistatud mõrvas ja õigeks mõistetud, kui ta küsib oraaklit, saab jumalalt vastuse, et mõrvareile ta ei ennusta. Teda süüdistatakse uuesti mõrvas, kuid seaduse järgi ei saa 2 korda samas asjas süüdistada. Oletusega on tegu selle poolest, et a) kohus on ta kord juba õigeks mõistnud, järelikult ei sooritanud ta mõrva, b) kuna 2. korda ei tohi kohut mõista, jääb toimu lahtiseks.

Rangelt võttes ei väideta vaidelisuse puhul (v.a tugev vaidelisus), et tegu toimus või ei toimunud, vaid seda, et teo toimumist ei saa tõendada. Esimesel neljal juhul ei saa millegi tõttu tõendada, et tegu toimus, kuid samuti ei saa tõendada, et tegu ei toimunud. Üksnes tugeva vaidelisuse variant a ütleb, et tegu ei toimunud, sest teo mittetoimumine on kord juba tõendatud. Seega kuulub vaidelisus pigem vastuväite *stasise* alla, kus vaidlustatakse süüdistuse kvaliteet.

Esimese nelja vaidelisuse liigi juures saaks käsitleda aluseks olevana teo asemel teo tõendatavust, mis on võimalik või võimatu vastavalt asjaoludele. Sel juhul oleks tegu teo tõendatavuse kvaliteetidega, mille lisandub suhe. Teise võimalusena võiks küsida, kas tegu on paistmatu või ilmne, mis oleksid teo kvaliteetid ja need sõltuvad omakorda millestki muust.

1. Aluseks olev: teo tõendatavus.

Kategooriad: kvaliteet<faktid, teod, aeg>+∅, olemus, aeg(teod).

2. Aluseks olev on tegu.

Kategooriad: [kvaliteet<faktid, teod, aeg>]+∅, olemus, aeg(teod).

Ka siin on esimese nelja vaidelisuse liigi juures näha tendentsi keskmest (see siin, praegu) kaugemale (kellegi teise tegu ja ammu).

Tugeva vaidelisuse puhul on aluseks olev tegu ning tema olemasolu sõltub leppes (eelnev kohtuotsus) või oraaklist. Sel juhul on tegu eksistentsi väitega, mis ei vasta ühelegi Aristoteelse kategooriale (vt 3.3.1) ja lisandub leppes lähtuv kvaliteet.

Kategooriad: ∅(lepe).

2. Kummutavate tõendite nõudmine (*Hermog. Stat. 3 19-20*)

1) Kui tunnistajad on olemas – teo toimumisele viitavad ainult tunnistajad. Tunnistajad saab aga kahtluse alla seada (ema ütleb kosjatulnule, et pruut sureb varsti, teenijanna tunnistab hiljem piinamise käigus, et ema rikkus kosjatulnuga abielu).

2) Kui tunnistajaid ei ole – tõendeid teo toimumise kohta ei esitata, kostja peab neid nõudma (isik nt „kes andis?“, tegu nt „mille andis?“, koht „kus?“, viis „kuidas?“, aeg „millal?“, põhjus „miks?“).

Kummutavate tõendite leidmise juures sõltub teo olemasolu esimesel juhul tunnistajate kvaliteedist ja teisel juhul tunnistajate olemasolust. Tegu on eksistentsi väitega, mis sõltub tunnistajate kvaliteedist või tunnistajate olemasolust.

Kategooriad:

- 1) \emptyset <tunnistajad>+kvaliteet(tunnistajad),
- 2) \emptyset <tõendid>+ \emptyset , olemus, koht, aeg, kvaliteet, [suhe?]²³(isik, tegu).

3. Tahe²⁴ ja võimalus (Hermog. Stat. 3 20-21)

Teo toimumist saab kinnitada või eitada motiivi ja võimaluse põhjal – kas (ainult) süüdistataval oli motiiv ja kas tal oli ka võimalus. Motiivi ja võimalust uuritakse isiku (määratletud või määratlemata) ja temaga kaasneva põhjal (päritolu, kasvatus, haridus, vanus, hinge ja keha loomus, eluviis, teod, saatus), samuti tuleb uurida muid kohtuasja juurde kuuluvaid isikuid.

Teo olemasolu sõltub tahte ja võimaluse olemasolust.

Kategooriad: \emptyset ²⁵<tahe, võimalus>+ \emptyset (tahe, võimalus)+kvaliteet(isikud)

4. Kaasus algusest lõpuni (Hermog. Stat. 3 21-22)

Toimunud tegu kinnitatakse või kummutatakse selle juurde kuuluvate sündmuste põhjal (eelnev, kaasnev, järgnev). Sarnane kummutavate tõendite nõudmisega (isik, tegu, koht, viis, aeg, põhjus). Kui kuulub süüdistajale, on järgnevad põhilaused kõik kostja poolel, kui on ühine, siis on ka järgnevad põhilaused ühised. Ainult kostjale ei saa kaasus alguses lõpuni kuuluda. (Nt süüdistatakse üht meest türannia kehtestamise kavast, ta vend võitleb kangelaslikul ja palub tänutäheks süüdistuse eemaldamist, nii tehaksegi, vennast saab türann ja kangelane tapab ta. Kangelast süüdistatakse kaasteadmises. Süüdistaja: palus süüdistuse eemaldada, sest oli vandenõust teadlik, kostja: tappis türannist venna, järelikult ei olnud teadlik.)

Teo olemasolu sõltub mingi teise teo olemasolust.

Kategooriad: \emptyset <teine tegu, isik>+ \emptyset , olemus, koht, aeg, kvaliteet, [suhe](teine tegu, isik)

5. Vastulause (Hermog. Stat. 3 22)

Süüdistatava teo toimumist eitatakse väites, et see polnud keelatud. Pigem on see

23 Kuna siin näites on tegu verbiga „andma“, pean vajalikuks sisse tuua tegemise kategooria, keerulisem on viia kategooriatega vastavusse küsimust: „Miks andis?“ (suhe?).

24 Tahtega on seotud kavatsuse (γνώμη) mõiste. Hermogenes nimetab oletuse eriliigina kavatsusel põhinevat oletust (Hermog. Stat. 3 32), kus kasutatakse väidet, et tegu pandi toime hullushoos. Hullumist võiks seostada Aristoteelse asumise kategooriaga, võttes eelduseks, et asumise alla kuuluvad peale füüsiliste asendite veel muudki seisundid.

25 Kas tegu toimus sõltub sellest, kas olid tahe ja võimalus.

seotud määratluse ja kvaliteedi kui oletusega, sest tegu kui sellist ei eitata. Saab kasutada ainult siis, kui kohut mõistetakse selle üle, mida keegi on ise teinud. (Nt toetab rikas noormees pärandusest ilmajäetuid ja teda süüdistatakse türannia kehtestamise kavas. Inimesi toetada pole aga keelatud. Määratlus: see polnud türannia ettevalmistamine, vaid inimeste aitamine, kvaliteet: see polnud seadusvastane, vaid lubatud.) Vastulause esineb Hermogenesel ka eraldi *stasisena*, vt 3.3.3.

Vastulause vastab Aristoteelse kvaliteedi kategooriale (vt 3.3.4). Siin on see seotud ka määratlusega, mis vastab teisele olemusele (vt 3.3.2).

Kategooriad: kvaliteet või teine olemus.

6. *Vastuväide (Hermog. Stat. 3 22-23)*

Kasutatakse vastulause vastu (kui üks kohtuasja pool kasutab ühte, siis teine teist). Vastuväide ei eita teo toimumist ja pole seetõttu otseselt oletuslik, vastulausele väidetakse vastu kvaliteedi põhjal.

- 1) Vastuhakk – tegu polnud lubatud.
- 2) Vastukoste – tegu on küll lubatud, kuid mitte antud asjaoludel.

Vastuväide esineb Hermogenese süsteemis ka eraldi *stasisena*, mille olemus on siiski teistsugune (Hermog. *Stat.* 8; ptk 3.3.13).

Vastuhaku puhul oleks tegemist kvaliteedi kategooriaga, vastukoste puhul lisandub kvaliteedile suhe.

Kategooriad:

1. kvaliteet
2. kvaliteet<kvaliteet, aeg, koht>+kvaliteet, aeg, koht.

7. *Põhjuse vahetamine (Hermog. Stat. 3 23-24)*

Teo toimumist eitatakse, andes tehtule mingi muu põhjendus. Jälle on sarnasusi määratlusega, sest eitatakse ainult süüdistatavat tegu, mitte mingit tegu üldse. Põhjuse vahetamine on paremini rakendatav kellegi enda tegude põhjal, sest sel juhul tuleneb üks põhjendus teisest. Teiste tegude puhul on põhjuse vahetamine vastuolulisem. Põhjuse vahetamine kaasneb kaasusega algusest lõpuni ja võib toimuda sõnade, tegude või tunnete põhjal.

- 1) Sõnade põhjal – kasutatakse lepet ja tahtlust. (Nt hüüab pidutsenud noormees vangidele, et nad varsti vabastatakse, teda süüdistatakse türannia kehtestamise kavas. Noormees väidab, et ütles seda mingi muu tahtlusega.)

2) Tegude põhjal – põhjuse vahetamist uuritakse teesina. (Nt keegi avastatakse äsjatapetu surnukeha matmas ja teda süüdistatakse mõrvas, ta väidab, et matmata inimesi on ilus matta.)

3) Tunnete põhjal – kasutatakse vabandamist. (Nt nutab rikas noormees akropoli poole vaadates ja teda süüdistatakse türannia kehtestamise kavas. Noormees aga ütleb, et nuttis türannia ohvreid haletsedes.)

Põhjuse vahetamise juures tuleb teha vahet teol ja süüdistataval teol. Ülaltoodud näidete põhjal ei süüdistata huumismises, matmises ega nutmises, vaid türannia kehtestamise kavas ja mõrvas. Seda võib käsitleda juhtumine, kus süüdistaja annab kohe määratluse. Niisiis on aluseksolevaks siin teine olemus, mille olemasolu (ei vasta kategooriatele) sõltub algse teo määratlusest.

Aluseksolev: teine olemus.

Kategooriad: \emptyset <tegu>+teine olemus(tegu).

8. *Veenev kaitsekõne (Hermog. Stat. 3 24-25)*

Veenva kaitsekõne puhul eitatakse (või kinnitatakse) teo toimumist näidates, et tegu oleks (või ei oleks) tõendatud vastupidiste faktide korral. Hermogenes nimetab veenvat kaitsekõnet ümberpööratud kaasuseks algusest lõpuni (Hermog. Stat. 3 24-25). Väide: „Kuhu vaatad ja nutad, seal tahad saada türanniks,“ vastuväide: „Kui tahaksin saada türanniks, ei oleks vaadanud ja nutnud.“ Teatud olukordades ei saa fakte ümber pöörates vastupidist väita, nt: „Kui tahaksin saada türanniks, ei oleks ma relvi varunud.“

Kui kaasust ei saa ümber pöörata, võib analüüsida kaasust algusest lõpuni määratluslikult (nt süüdistatakse jumestatud noormeest prostitutsioonis, süüdistaja määratleb jumestamise iseenesest juba prostitutsiooniks).

Veenva kaitsekõne asemel võib kasutada väidet „asja ei saa ümber pöörata“. (Nt relvi võib varuda ka mingil muul eesmärgil peale türannia kehtestamise, jumestada võib ka millegi muu kui prostitutsiooni pärast.)

Sel juhul sõltub jälle süüdistatava teo (teine olemus) eksistents algse teo määratlusest, mida väljendatakse vastandliku määratluse abil. Kui asja ei saa ümber pöörata, väidetakse vastu vastandlikule määratlusele.

Aluseksolev: teine olemus.

Kategooriad: \emptyset <tegu>+teine olemus(tegu)+[suhe]

9. Ühiskvaliteet (*Hermog. Stat. 3 25-26*)

Ühiskvaliteet on Hermogenese järgi epiloogid ja teisesed kõned (*δευτερολογίαί*), kus võetakse öeldu kokku ja käsitletakse seda *toposena* (*Hermog. Stat. 3 26-27*). Ühiskvaliteedi all kasutab kumbki kohtuasja pool enda kasuks sihipäraseid põhilauseid (seaduslik, õiglane, kasulik, võimalik, auväärne). Epiloogides tuleb kasutada ka *pathos*.

Kokkuvõtte näiteks toob Hermogenes Demosthenese sõnad: „Ma näitasin, et ta pole teatanud midagi tõest.“ Kui lähtuda oletusest, vastaks see eksistentsi eitamisele, mida ei saa taandada Aristoteelse kategooriatele. Ülaltoodud sihipäraseid põhilauseid on aga seotud kvaliteedi kategooriaga.

Kategooriad:

kokkuvõte: \emptyset

sihipäraseid põhilauseid: kvaliteet.

3.4.2. Määratlus

Hermogenese järgi jaguneb määratlus samuti nagu oletuski üksik- ja kaksikmääratluseks (*Hermog. Stat. 4 35*). Järgnevalt tuleb juttu üksikmääratlusest ja põhilausestest.

Täieliku üksikmääratluse põhilauseid Hermogenese järgi on (*Hermog. Stat. 4 32-33*): esitlus, määratlus, vastumääratlus, kokkuviiimine, seadusandja kavatsus, suurus, suhe, (üks vastandustest, vastuväide, vastulause), kvaliteet, kavatsus.

1. Esitlus

Esitlus on sama, mis kaasus algusest lõpuni oletuse juures (vt 3.4.1., 4) (*Hermog. Stat. 4 33*). Näiteks on toonud Hermogenes filosoofi, kes veenis türanni võimust loobuma ja nõuab türannitapja autasu. Esitlus on autasu nõue ise põhjendusega, et ta tegi lõpu türanniale, st teole antakse implitsiitselt määratlus, mille järgi ta vastab teatud tingimustele.

Paralleele võib tuua ka oletuse alla kuulunud põhjuse vahetamisega, mis tõi sisse teise aluseksoleva, esitluse puhul on aluseks olev toimunud tegu (siinsest näitest lähtudes saaks oletuslikult väita, et türannitappu ei olnud, esitluse abil aga, et see oli / ei olnud

türannitapp).

Kategooriad: [teine olemus].

2. Määratlus

Määratluses toetutakse sellele, mis jäeti kaasuses algusest lõpuni (või esitluses) kõrvale, antud juhul lähtub vastaspool tapmisest endast, mida tegelikult ei toimunud (türannitapp on türanni tapmine) (Hermog. *Stat.* 4 33). Siin määratletakse tegu uuesti nii, et see ei vasta neile tingimustele. Siin tuuakse sisse teine aluseks olev, mis on oma olemuselt teine olemus (liik).

Aluseks olev: teine olemus.

Kategooriad: teine olemus.

3. Vastumääratlus

Vastumääratlus toetub jällegi tehtule (türannitapp on türanniale lõpu tegemine) (Hermog. *Stat.* 4 33). Siin väljendatakse eksplitsiitselt seda, mis oli esitluses olemas implitsiitselt. Jätkuvalt on aluseks olev teine olemus.

Aluseks olev: teine olemus.

Kategooria: teine olemus.

4. Kokkuviimine

Kokkuviimine paneb mõlemad ühte (türannitapp ja türanniale lõpu tegemine on üks ja seesama) (Hermog. *Stat.* 4 33). Määratlus ja kokkuviimine väidavad alati teineteisele vastupidist nagu vastuväide ja vastulause oletuse juures. Kokkuviimine seadus-*stasis*ena (kvaliteedi alajaotus) esineb Hermogenese süsteemis ka eraldi *stasis*ena (Hermog. *Stat.* 11).

Aluseks olev: teine olemus.

Kategooriad: suhe²⁶.

5. Seadusandja kavatsus

Seadusandja kavatsuse kohta kirjutab määratluse juures Hermogenes üksnes seda, et kumbki pool käsitleb seda oma isikliku kasu huvides (Hermog. *Stat.* 4 33), kuigi Hermogenes siin näidet ei too, põhjendaks kõnemees oma taotlus arvatavasti

26 Vt ka Hermog. *Stat.* 11 61-62.

väitega, et seadusandja pidas silmas türanniale lõpu tegemist, teine pool aga üritaks tõendada, et seadusandja jaoks oli oluline just tapmine. Seadusandja kavatsus on iseloomulik põhilause seadus-*stasiste* juures, milleks on lepe ja tahtlus (3.4.7.), antinoomia (3.4.8.), kokkuviimine (3.4.9.) ja mitmetähenduslikkus (3.4.10.).

Kategooriad: teine olemus<seadusandja kavatsus>+teine olemus(teine olemus).

6. *Suurus*

Toimunu nn absoluutne tähtsus (Hermog. *Stat.* 4 33). Suurus ei põhine enam millegi määratlemisel, vaid pigem kvaliteedil ning kõik järgmised põhilauseid on seotud kvaliteediga.

Kategooria: kvaliteet.

7. *Suhe*

Suhe näitab toimunu nn relatiivset tähtsust (türanniale ilma veretööta lõpp teha on parem kui mõrvates) (Hermog. *Stat.* 4 33).

Kategooria: suhe.

8. *Vastandus*

Vastanduse olemust Hermogenes määratluse juures lahti ei seleta, kuid tegu on kvaliteedi alajaotusega, mis jaotub omakorda vastuseisuks, vastusüüdistuseks, teisalduseks ja vabandamiseks²⁷ (Hermog. *Stat.* 6 44). Türannitapja näites Hermogenese sõnul vastandust esineda ei saa, nii et ta toob sisse uue näite, kus mees tapab eunuhhi abielurikkujana; kui on vaieldud selle üle, kas eunuhh saab olla abielurikkuja, kasutab mees enda kaitseks vastusüüdistust, et eunuhh väaris karistust (Hermog. *Stat.* 4 34).

Kategooria: talumine²⁸.

9. *Vastuväide ja vastulause*

Vastandusele järgnevad vastuväide ja vastulause, mis on samad, mis oletuse all²⁹ (tapmise asemel oleks pidanud kohtusse kaebama vs tapmine oli lubatud) (Hermog. *Stat.* 4 34).

Kategooriad: vt 3.4.1., 5 ja 3.4.1., 6.

27 Vt 3.4.4.

28 Vt 3.3.5-3.3.8 ja 3.4.4.

29 Vt 3.4.1., 5 ja 3.4.1., 6, eraldi *stasis*ena aga 3.4.3.

(Vastuväite kategooriad: kvaliteet või kvaliteet<kvaliteet, aeg, koht>+kvaliteet, aeg, koht;

vastulause kategooriad: kvaliteet või teine olemus.)

10. Kvaliteet

Kvaliteeti uuritakse Hermogenese sõnul isiku ja temaga kaasneva põhjal, mis on teada³⁰ (Hermog. *Stat.* 4 34). Kvaliteedi ja järgmise põhilause kavatsuse juures võib näha seoseid oletuse põhilausega tahe ja võimalus.

Kategooria: [teine olemus³¹]+kvaliteet (isik).

11. Kavatsus

Kavatsuse juures tuleb uurida nii tegija kui süüdistaja kavatsusi (Hermog. *Stat.* 4 34). Isiku kvaliteedi ja kavatsusega on seotud oletuse põhilause tahe (vt 3.4.1., 3).

Kategooria: [teine olemus<kavatsus>+teine olemus, kvaliteet(kavatsus)].

3.4.3. Vastulause

Vastulause puhul on Hermogenese teoses tegu esimese kvaliteedi (ποιότης) alajaotusega, mis kuulub arutlus-*stasiste* alla (vt Lisa 1, Skeem 3). Kvaliteeti eraldi *stasise*na Hermogenese süsteemis ei esine, kui lähtuda levinud seisukohast, mis eristab Hermogenesel 13 *stasist* (Heath 1994a: 17; Radermacher 1912a: 870).

Vastulause põhilused on Hermogenese järgi esitlus, õiguse osad, isik, määratlus, määratlusest tulenev kuni suhteni (vastumääratlus, seadusandja kavatsus, suurus, suhe), vastulause, vastuväide, vastandus, teine vastuväide, tees, kvaliteet ja kavatsus (Hermog. *Stat.* 5 38). Vastulause nime kannab ka üks põhilauseid, mis esineb nii vastulause *stasise* all kui mujal³².

Vastulause juures Hermogenes juba esinenud põhilause olemust ei selgita, vaid viitab eelnevale. Uute põhilauseidena tulevad sisse õiguse osad, isik ja tees. Õiguse osa on Hermogenese sõnul sarnane vastulausega, kuid tuuakse sisse ettevalmistamata ja pannakse vaide rolli (Hermog. *Stat.* 5 38). Vaidena seab õiguse osa kahtluse alla

30 Vt isikute jaotust Hermogenesel ptk 1.2.1.

31 Kui isiku põhjal uuritakse määratlust, on tegu teise olemusega, kui aga teo toimumist üldse, siis ∅.

32 Vt 3.4.1., 5, 3.4.2., 9 jm.

kohtuasja põhjendatuse.

Isikut ja teesi Hermogenes siin lähemalt ei käsitle. Isiku puhul võib teatud seoseid võib näha aga oletuse alla kuuluva tahte ja võimalusega (3.4.1., 3), teesi juures aga ühiskvaliteediga (3.4.1., 9).

Refereerin järgnevalt juhtumit ja põhilauseid, mida Hermogenes kasutab vastulause jaotuse näitlikustamiseks. Maalikunstnik seadis sadama ette laevahukku kujutava pildi ja ükski laevnik ei maabunud enam, kunstnikku süüdistatakse ühiskondlikus kahjus (Hermog. *Stat.* 5 38-40).

Esitus (vt 3.4.2., 1): Hermogenes näidet ei too, kuid ütleb, et see on ilmne (Hermog. *Stat.* 5 38).

Õiguse osa: "Kohtu alla ei tohi anda selle eest, mida ükski seadus ei keela."

Isik: "Ühiskondlikus kahjus saab süüdistada avaliku elu tegelasi, aga mitte üksikisikut, sest nemad saavad ühiskonda kahjustada, aga üksikisik ei saa³³."

Määratlus (vt 3.4.2., 2): "Ühiskondlikuks kahjuks ei saa nimetada pildi demonstreerimist, vaid muid asju nagu nt laeva, müüri, võitluskaaslaste hülgamine."

Kokkuviiimine (vt 3.4.2., 4): "Ühiskondlik kahju on nii see kui muu loetletu."

Seadusandja kavatsus (vt 3.4.2., 5 ja 3.4.7.-10.): Hermogenes ei too selle kohta näidet.

Suurus (vt 3.4.2., 6): juhtunu on tähtis.

Suhe (vt 3.4.2., 7): "Kahju, mis tekkis sellest, et meremehed ei maabu sadamas, on suurem kui laeva või müüri hülgamine."

Vastulause (vt ka 3.4.1., 5): "Maali demonstreerimist ei keela ükski seadus, see on lubatud."

Vastuväide (vt 3.4.1., 6; 3.4.2., 9) a) vastuhakk: "Ei ole lubatud."

b) vastukoste: "Ei ole lubatud sel viisil ega neis asjus."

Vastandus (vt 3.4.2., 8 ja 3.4.4.), antud juhul *vastuseis*: "Pilti demonstreeriti meremeeste huvides, et neid hoiatada."

Teine vastuväide (vt 3.4.1., 6; 3.4.2., 9): "Oleks pidanud teisiti hoiatama."

(*Teine vastulause* (vt ülal): "Igaüks annab nõu, nagu oskab.")

Tees: "Igaüks peab linnale kasulik olema, nagu oskab." Või süüdistaja poolel: "Kunste ei tohi kuritarvitada."

33 Cf tahe ja võimalus (3.4.1., 3), antud juhul väidetakse, et erasikul ei ole võimalik ühiskonda kahjustada.

Kvaliteedi (vt 3.4.2., 10) ja *kavatsuse* (vt 3.4.2., 11) puhul viitab Hermogenes määratluse all öeldule (Hermog. *Stat.* 5 40).

1. Õiguse osad

Ülaltoodud näite põhjal seatakse õiguse osade puhul kahtluse alla süüdistuse legitiimsus vastavalt teo kvaliteedile: süüdistus on seadusvastane, sest tegu ei olnud keelatud. Seega on õiguse osad seotud vastuväite *stasis*ega (vt 3.4.6.).

Aluseksolev: süüdistus.

Kategooriad: kvaliteet<tegu>+kvaliteet(tegu).

2. Isik

Isiku puhul vaidlustatakse süüdistuse legitiimsus vastavalt isikule: süüdistust ei saa rakendada antud isikule. See põhilause on seotud vastuväite *stasis*ega (vt 3.4.6.).

Aluseksolev: süüdistus.

Kategooriad: kvaliteet<isik>+kvaliteet(isik)³⁴.

3. Tees

Teesi kasutades viiakse konkreetne tegu üldiselt tasandile ning tema kvaliteet määratletakse teesi kaudu.

Kategooriad: kvaliteet<tees>.

4. Vaidelisuus

Hermogenese sõnul sellele tüübile eriomane põhilause *vaidelisuus*³⁵ (παραγραφικόν) üksiku vastulause erijuhul, kui otsustatakse teo ja talle järgneva põhjal, näiteks sobib ülaltoodud juhtum, kus teoks on maali demonstreerimine, tagajärjeks aga meremeeste hirm maabuda (Hermog. *Stat.* 5 41), esineb . Kostja väidab vaidelisust kasutades, et süüdistaja oleks pidanud sekkuma kohe, kui ta nägi tagajärgi ette, kui aga ei näinud, siis pole ka kostja süüdi (Hermog. *Stat.* 5 41-42).

Kategooria: vt 3.4.1., 1.

34 Küsimus, kas üksikisik on võimeline tegema ühiskondlikku kahju.

35 Sama nimega põhilause oletuse all, vt 3.4.1., 1.

3.4.4. Vastandused: vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine

Vastandused on Hermogenesel kvaliteedi arutlus-*stasiste* alaliik, mis omakorda jaguneb 4 *stasiseks*: vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus ja vabandamine. Vastandusi Hermogenes tüüpidesse ei jaota aga erista ka üksikuid ja kahekordseid vastandusi. Järgnevalt loetlen vastanduste põhilauseid ning käsitlen lähemalt neid, mida eelmiste *stasiste* juures pole esinenud.

Vastanduste põhilauseid on: esitus, mõnel juhul määratlus ja temaga kaasnevad kuni suhteni (vastumääratlus, seadusandja kavatsus, suurus), tahtlus, üks vastandustest (vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus või vabandamine), teine tahtlus, vastuväide, suhe, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, kvaliteet ja kavatsus (Hermog. *Stat.* 6 44). Järgnevalt käsitlen üksnes neid põhilauseid, millest pole seni veel juttu olnud.

1. Tahtlus

Peale toimunu tuleb uurida ka tahtlust ehk motiivi (Hermog. *Stat.* 6 45). Teatud seoseid võib näha oletuse põhilausega tahe ja võimalus, vt 3.4.1., 3.

Kategooria: kvaliteet<tahtlus>.

2. Vastuseis

Kostja nõustub, et ta tegi midagi väära, kuid seab vastu mingi selle väära abil sooritatud heateo (Hermog. *Stat.* 2 12-13).

Kategooria: tegemine (vt 3.3.5.).

3. Vastusüüdistus

Kostja nõustub, et tegi midagi väära, kuid väidab, et kannatanu väaris seda (Hermog. *Stat.* 2 13).

Kategooria: talumine (vt 3.3.6.).

4. *Teisaldus*

Kostja nõustub, et tegi midagi väära, kuid kannab süü üle mingile muule teole või isikule (Hermog. *Stat.* 2 13).

Kategooria: talumine (vt 3.3.7.).

5. *Vabandamine*

Kostja nõustub, et tegi midagi väära, kuid kannab süü üle mingile paratamatusele (Hermog. *Stat.* 2 13). Hermogenes ei nimeta erinevaid vabandamise liike, näidetes esinevad paratamatusena loodusnähtused (torm – Hermog. *Stat.* 2 13) ja teadmatus (Hermog. *Stat.* 5 42).

Kategooria: talumine (vt 3.3.8.).

6. *Teine tahtlus*

Vastaspool toob sisse uue motiivi (Hermog. *Stat.* 45).

Kategooria: kvaliteet<tahtlus>.

7. *Jõuline määratlus*

Hermogenes jõulist määratlust ei defineeri, kuid näidete põhjal võib öelda, et jõulise määratluse puhul väidetakse midagi esialgsele määratlusele vastandlikku (Hermog. *Stat.* 6 46, 10 60).

Kategooria: teine olemus<vastand>.

3.4.5. Teostatavus

Teostatavus puudutab Hermogenese teoorias deliberatiivseid küsimusi, kus vaieldakse selle üle, kas midagi peab tehtama või ei (Hermog. *Stat.* 2 12). Teostatavus liigitub Hermogenesel seaduslikuks, õiglaseks, kasulikuks, võimalikuks, auväärseks ja tulemuseks (Hermog. *Stat.* 7 48). Kõik peale tulemuse on nn sihipärased põhilused

(τελικά κεφάλαια), mida Hermogenes soovib kasutada oletuse *stasise* ühiskvaliteedi juures (Hermog. *Stat.* 3 26; vt ka 3.4.1., 9).

Teostatavus jaguneb Hermogenese järgi sätestatud (ἔγγραφος) ja sätestamata (ἄγραφος) teostatavuseks, ühel juhul on olemas mingi lepe (ῥητόν), teisel aga mitte (Hermog. *Stat.* 7 48). Sätestatud teostatavus liigitub Hermogenese sõnul nagu vastavalt seadus-*stasistele*³⁶, milleks on lepe ja tahtlus (vt 3.4.7.), antinoomia (vt 3.4.8.), kokkuviiimine (vt 3.4.9.) ja mitmetähenduslikkus (vt 3.4.10.). Järgnevalt on tegu seega sätestamata teostatavuse põhilauseatega.

1. Seaduslik

Sätestamata seadusliku põhilause puhul tuleb Hermogenese järgi käsitleda seaduslikuna kommet (Hermog. *Stat.* 7 48). Kui üks väide on esitatud kombe põhjal, järgnevad sellele vastuhakk ja vastukoste (vt 3.4.1., 6) (Hermog. *Stat.* 7 48-49).

Kategooria: kvaliteet.

2. Õiglane

Õiglane liigitub üheks õiguslikuks *stasiseks*, milleks on vastulause (vt 3.4.3.) ja vastandused (vt 3.4.4.) ning jaotub põhilauseteks vastavalt neile (Hermog. *Stat.* 7 49).

Kategooria: kvaliteet.

3. Kasulikkus

Kasulikkust uuritakse Hermogenese *stasise*-teoorias n-ö kahekordselt väites, et miski on tarvilik ja paratamatu. Taotledes mingi otsuse vastuvõtmist, kasutatakse neljaosalisi väiteid: 1) mis kasu sünnib vastuvõtmisest, 2) mis kahju ära hoitakse, 3) mis kahju sünnib sellest, kui ei võeta otsust vastu, 4) mis kasu jääb tulemata, kui ei võeta otsust vastu.

Kategooriad: kvaliteet+tegemine.

³⁶ Täpsemalt väidab Hermogenes seda teostatavuse põhilause seaduslik kohta, kuid on eelnevalt kogu teostatavuse jaganud sätestatuks ja sätestamata teostatavuseks (Hermog. *Stat.* 7 48).

4. Võimalik

Võimalikkuse puhul näidatakse vastuhakku kasutades, et miski pole raske, seeärel vastukostet³⁷ kasutades, et see on hädavajalik (Hermog. *Stat.* 7 50). Samuti soovib Hermogenes võimalikkuse all uurida isikuid (Hermog. *Stat.* 7 50).

Kategooria: kvaliteet.

5. Auväärne

Auväärne on kasuliku sarnane ja väited on samuti neljaosalised, need ei põhine aga kasul ja kahjul, vaid aul ja autusel (Hermog. *Stat.* 7 51).

Kategooriad: kvaliteet+tegemine.

6. Tulemus

Tulemuse puhul näidatakse hüpoteesidena³⁸ taotletava valiku nii positiivseid kui negatiivseid tulemusi ning üritatakse väita, et kummalgi juhul on see valik kasulik või pole vähemalt kahjulik (Hermog. *Stat.* 7 51).

Kategooriad: kvaliteet+tegemine.

Teostatavuse käsitlemine omaette *stasis*ena ja ta kuus jaotust on mõneti vastuolulised. Ühest küljest viitavad kõik kuus tõepoolest otsustatava teo kvaliteedile, nii et teostatavuse käsitlemine kvaliteedi alaliigina on põhjendatud, teisalt on raske neid pidada aga ühe *stasise* põhilauseteks, sest nii seaduslik, õiglane kui ka võimalik jaotuvad omaette põhilausemesse. Samuti jaotub sätestatud teostatavus Hermogenese sõnul hoopis vastavalt seadus-*stasistele*. *Stasise* tüüpideks neid aga pidada ei saa, kuna Hermogenese teoorias näib olevat välistatud võimalus, et mitu tüüpi esinevad korraga³⁹. Need ebakõlad viitavad raskustele eristada rangelt põhilauseid ja *stasiseid* ning ka probleemidele, mis sünnivad, kui kaasata deliberatiivne kõne *stasiste* süsteemi.

37 Vastuhakk ja vastukoste 3.4.1., 6.

38 St koos konkreetsete üksikasjadega.

39 Vt näiteks kaksikmääratluse tüüpe ptk 2.3.2.

3.4.6. Vastuväide

Vastuväide jaguneb Hermogenesel samuti sätestatuks ja sätestamata vastuväiteks (Hermog. *Stat.* 8 52). Sätestatud vastuväide on täielik vaie⁴⁰ (τελεία παραγραφή), mille puhul esimene küsimus põhineb ühel seadus-*stasisel*⁴¹. Mõnel juhul võib esmane küsimus põhineda ka oletusel⁴² (Hermog. *Stat.* 8 52). Järgnevad küsimused sünnivad arutlus-*stasistest* (Hermog. *Stat.* 8 52; vt Lisa 1, Skeem 3). Hermogenes toob näiteks juhtumi, kus vaene mees on saatkonnaga võõrsil ja samal ajal kehtestatakse seadus, mille järgi ei tohi alla viietalendise vara omanikud riigiameteid pidada, seadust saab vaidlustada 30 päeva jooksul, kuid mees naasis saatkonnast hiljem (Hermog. *Stat.* 8 52-53). Esmane uurimine toimub leppe ja tahtluse põhjal: kes ja kunas on kohustatud vaidlustama seadust 30 päeva jooksul, teisene aga teostatavuse järgi: kas seadus on seaduslik, õiglane jne. Sellele võib järgneda vaie, mille järgi ei saa vaene mees avalikult kõnelda, sest tal ei ole 50 talenti.

Sätestamata vastuväite põhilauseid on: esitlus, vaidelisuus leppe põhjal, vastuväide, kokkuviiimine, määratlus, vastandus, teine vastuväide, vastulause, tees, kvaliteet, kavatsus.

Need kõik põhilauseid on käsitlemist leidnud juba ülal teiste *stasiste* all, näite võiks tuua leppel põhineva vaidelisuususe (παραγραφικὸν ἀπὸ τοῦ ῥητοῦ) ja vastuväite kohta, millest oli juttu oletuse juures (vt 3.4.1., 1). Hermogenes kirjeldab juhtumit, kus kangelaslikult võidelnu taotles autasuks õiguse keegi mees tappa, selgus aga, et ta oli selle mehe juba varem tapnud ja teda süüdistatakse mõrvas. Leppel põhineva vaidelisuususega väidab kostja, et talle ei saa esitada süüdistust, sest mees anti leppega talle tappa. Selle vastas on aga vastuväide, mis põhineb ajal ja ütleb, et kui ta mehe tappis, polnud lepet veel sõlmitud (Hermog. *Stat.* 8 53).

40 Vaiet võib defineerida kohtuasja kehtivusena antud asjaoludel (Heath 1995: 258).

41 Lepe ja tahtlus (3.4.7.), antinoomia (3.4.8.), kokkuviiimine (3.4.9.) ja mitmetähenduslikkus (3.4.10.).

42 Vastuväitega on seotud ka oletuse põhilause vaidelisuus (vt 3.4.1., 1), eriti vaidelisuus aja põhjal (3.4.1., 1: 4) ja nn tugev vaidelisuus, mis põhineb leppel ja Hermogenes nimetab seda täielikuks vastuväiteks ja vaideks (Hermo. *Stat.* 3 18).

3.4.7. Lepe ja tahtlus

Leppe ja tahtluse ning kolme talle järgneva *stasise* puhul on tegu nn seadus-*stasistega*, mille juures uuritakse leppeid (Hermog. *Stat.* 2 13 ja 13-14). Leppe ja tahtluse põhilauseid: leppe esitus, tahtlus, järgneva määratlemise lõpetamine, seadusandja tahtlus, kokkuviiimine, määratlus, vastandus, vastuväide, suhe, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus (Hermog. *Stat.* 9 54).

Kõiki leppe ja tahtluse põhilauseid peale järgneva määratlemise lõpetamise on ülal käsitletud. Siin nõuab suuremat tähelepanu tahtlus, mis on leppe ja tahtluse puhul pisut keerulisem, ning järgneva määratlemise lõpetamine.

1. Tahtlus

Tahtlus jaguneb leppe ja tahtluse juures seadusandja ja kostja tahtluseks. Seadusandja tahtlust uuritakse leppele toetudes (mis olid leppe loomise motiivid), kostja tahtluse uurimisel jäetakse aga lepe kõrvale (mis motiividel süüdistatav nii käitus) (Hermog. *Stat.* 9 55).

Kategooria: kvaliteet<lepe, kostja>

2. Järgneva määratlemise lõpetamine

Järgneva määratlemise lõpetamist kasutab leppele toetuv pool väites, et kui seadusandja oleks tahtnud teha mingite asjaolude või motiivide puhul erandi, oleks ta selle leppesse sisse pannud (Hermog. *Stat.* 9 55). Järgneva määratlemise lõpetamisele järgneb uuesti seadusandja tahtlus – kostja: seadusandja ei eksplitseerinud erandit, sest pidas seda enesestmõistetavaks, süüdistaja: seadusandja ei maininud erandeid, sest ei pidanud neid mõeldavaiks (Hermog. *Stat.* 9 55).

Kategooriad: teine olemus<lepe>+kvaliteet<seadusandja>(lepe)

3.4.8. Antinoomia

Antinoomia puudutab kaht või enamat lepet või üht, mis on jagunenud kaheks (Hermog. *Stat.* 2 15). Antinoomia on Hermogenese sõnul kahekordne lepe ja tahtlus, kus leppe ja tahtluse põhilauseid⁴³ kasutatakse iga leppe puhul eraldi (Hermog. *Stat.* 10 56). Antinoomia põhilauseid on: leppe esitus, tahtlus, teise leppe esitus, teine tahtlus, vastandus, vastuväide, suhe, kumb lepe hõlmab ja kumba hõlmatakse, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus (Hermog. *Stat.* 10 56-57). Lähemalt tuleks käsitleda põhilauseid kumb lepe hõlmab ja kumba hõlmatakse.

1. Kumb lepe hõlmab ja kumba hõlmatakse

Seda põhilauseid võib määratleda küsimusena, kas üht lepet järgides on võimalik rahuldada mõlema leppe tingimused või kas üks lepe elimineerib teise (Hermog. *Stat.* 10 59-60). Hermogenes toob näiteks seaduse, mis lubab vägistatul valida vägistaja surma ja temaga abielu vahel; on aga juhtunud nii, et üks mees vägistab 2 naist ja üks valib surma, teine abielu. Sures saaks vägistaja karistatud mõlema kannatanu eest, abielludes aga ainult ühe eest (Hermog. *Stat.* 10 59-60).

Kategooria: kvaliteet<lepe+lepe>

3.4.9. Kokkuviimine

Kokkuviimine puudutab jälle ainult üht lepet. Kokkuviimise põhilauseid on Hermogenesil (Hermog. *Stat.* 11 60): teo esitus, lepe, kokkuviimine, määratlus, seadusandja kavatsus, suurus, jõuline määratlus, suhe (, üks vastandustest, vastuväide, vastulause), kvaliteet, kavatsus.

Nime poolest on siin uus põhilause esitus, kuid seda võib seostada leppe esitlusega.

⁴³ Järgneva määratlemise lõpetamine, teine seadusandja tahtlus, kokkuviimine ja sellele vastu käiv määratlus on siin välja jäänud, sest on kummalgi poolel võrdselt kasutatavad ega anna eeliseid (Hermog. *Stat.* 10 56).

1. Lepe

Lepe puhul määratletakse tegu lepest lähtuvalt.

Kategooria: teine olemus<lepe>.

3.4.10. Mitmetähenduslikkus

Mitmetähenduslikkuse⁴⁴ all mainib Hermogenes järgmisi põhilauseid (Hermog. *Stat.* 12 62): lepe esitlus, sama lepe teine esitlus vastavalt mitmetähenduslikkusele, seadusandja eesmärk, hõlmav ja hõlmatav, vastandus, vastuväide, tees, kvaliteet, kavatsus.

Kõiki neid põhilauseid on ülal käsitletud ja kategooriatega seostatud.

3.5. Analüüsi kokkuvõte

Töö analüüsiosa algul toodud Quintilianuse väide⁴⁵, et Aristotelese kategooriaid saab seostada *stasise*-teooria *stasistega* on analüüsi põhjal kinnitust leidnud. Quintilianus seostas neli esimest kategooriat (olemus, kvaliteet, kvantiteet, suhe) nelja *stasise*ga (oletus, määratlus, kvaliteet, vastuväide). Kui võtta analüüsil eelduseks, et Aristotelese kategooriad tähistavad predikaadi muutujate liike, ei saa Quintilianuse mainitud seoseid siiski luua. Teisalt on analüüsi käigus tõestamist leidnud aga sellised seosed, millele Quintilianuse tähelepanu ei juhi.

Hermogenese *stasise*-teooriat püüdsin Aristotelese kategooriatega vastavusse viia kahel tasandil, esmalt *stasiste* tasandil (ptk 3.3.) ja seejärel põhilauseite tasandil (ptk 3.4.). Võimalikud seosed *stasiste* ja kategooriate vahel on toodud Lisas 1 Tabelis 3 ning põhilauseite ja kategooriate vahel Lisas 1 Tabelis 4. Kui oli võimalik, võtsin aluseksolevaks meneteldava teo, muul juhul tõin aluseksoleva eraldi välja. Hermogenese kolmeteistkümnest *stasise*st õnnestus kategooriatega seostada kõik peale

⁴⁴ *Stasise* kohta vt 2.3. ja 3.3.11.

⁴⁵ Vt lk 53.

oletuse.

3.5.1. *Stasiste tasand ja kategooriad*

Võttes aluseks olevaks teo, ei vasta oletuse *stasis*, mis seab kahtluse alla teo toimumise, Aristoteelse kategooriatele, sest Aristoteelse sõnul saab midagi väita ainult kategooriaid kombineerides (Arist. *Cat.* 2a4-10). Olemasolu preditseerimine problemaatiline⁴⁶, sest olemasolu on teatud mõttes kõigi predikaatide eelduseks ning olemist on keeruline liigitada mingi Aristoteelse kategooria alla. Oletust on võimalik kategooriatega aga seostada juhul, kui võtta aluseks olevaks teo asemel näiteks tegija ehk isik. Sel juhul oleks tegu tegemise kategooriaga.

Teo nimetamist puudutav määratluse *stasis* vastab Aristoteelse teisele olemusele, mille alla kuuluvad Aristoteelse järgi liigid ja sood aga ka nimed.

Teostatavuse ja vastulause puhul on tegu kvaliteedi kategooriaga (tegu on missugune).

Hermogenese vastanduste (vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine) juures saab näha paralleele Aristoteelse verbiga seotud kategooriatega. Vastuseisu puhul on tegemist tegemisega, vastusüüdistuse, teisalduse ja vabandamise puhul aga talumisega.

Hermogenese seadus-*stasised* (lepe ja tahtlus, kokkuviimine, mitmetähenduslikkus, antinoomia) on seotud kõik kvaliteedi kategooriaga, kuid toovad teo juurde sisse välise elemendi – leppe, millest kvaliteet sõltub. Lepete puhul uuritakse leppe suhet tahtlusega, sätestamata teo suhet leppega, mitme leppe omavahelist suhet ning leppe erinevate lugemisviiside suhet. Seega on mõneti põhjendatud Hermogenese ühtne *stasise*-süsteem, kus seadus-*stasised* esinevad kvaliteedi alajaotusena, Hermagoras käsitles seadusküsimusi *stasistest* eraldi (vt ptk 2.2.5).

Vastuväite *stasise* all muutub aluseks olev, eelnevail *stasistel* oli aluseks olevaks tegu, nüüd on selleks süüdistus. Sellele olulisele erinevusele juhib tähelepanu ka Hermogenes (Hermog. *Stat.* 2 16). Vastuväite saab seostada kvaliteedi kategooriaga

46 Vt ptk 3.3.1.

ning see sõltub leppest või teo üksikasjadest (aeg, koht, olemus, kvaliteet), mis toob omakorda kaasa uue küsimuse nende üksikasjade kohta.

Veel võib pidada Hermogenese *stasiste* ja Aristotelese kategooriate paralleeliks asjaolu, et nii kategooriate kui *stasiste* järjekord viitab teatud liikumisele keskmest eemale. Kvaliteedi ja kvantiteedi kategooriad on aluseks olevaga tihedalt seotud omadused, suhe, koht ja aeg viitavad suhetele millegi välisega, asumine on aluseks oleva endale suunatud tegevus, omamine, tegemine ja talumine toovad sisse mingi välise objekti omatavana, teo sihina või tegijana.

Vaadates Hermogenese *stasiste* jaotumise struktuuri (Lisa 1, Skeem 3), võib märgata, et ka iga järgmine jaotumistasand viib keskmest (aluseks olevast) eemale või toob sisse midagi välist. Oletusele ei vasta ühtki kategooriat, määratlus on seotud teise olemusega. Vastulause ja teostatavus paiknevad järjestikustel tasanditel, mõlemad on seotud kvaliteedi kategooriaga, vastulausest madalamal paikneb vastuseis, mis seostub tegemise kategooriaga ning vastuseisust veel madalamal on vastusüüdistus, teisaldus ja vabandamine, mis viitavad talumise kategooriale. Vastusüüdistuses on teo põhjustajaks kannatanu, keda saab enamasti samastada süüdistajaga ja seega 2. isikuga kohtuprotsessil. Teisaldus ja vabandamine toovad põhjustajana sisse mingi kolmanda isiku või teo. Need neli vastandust toovad sisse mingi välise objekti tegevuse sihina või tegijana.

Seadus-*stasised* paiknevad aga skeemis kõrgemal tasandil ja on seotud jälle kvaliteedi kategooriaga, kuid toovad sisse väliseid elemente (lepped).

Vastuväide asub samal tasandil kvaliteedi üldnimega ning on seotud kvaliteedi kategooriaga, kuid toob sisse uue aluseks oleva (süüdistus).

Selle põhjal võib öelda, et Hermogenese süsteem, mis hõlmab ka seadus-*stasiseid*, jaotab kvaliteedi alam-*stasisteks* ning kujutab endast hierarhiseeritud süsteemi, on Aristotelese kategooriatega seostatav suuremal määral kui Hermagorase *stasiste* süsteem⁴⁷. Suuremat seostatavust on võimalik tõlgendada Aristotelese kategooriate tugevama mõjuna Hermogenese *stasise*-teooriale, kui see oli Hermagorasel.

47 Vt ptk 2.2 ja Lisa 1, Skeem 1.

3.5.2. Põhilausete tasand ja kategooriad

Põhilausete ja kategooriate seoseid kujutab Lisas 1 Tabel 4⁴⁸. Põhilaused on Hermogenese *stasise*-teoorias teatud mõttes universaalsed, osad neist vastavad küll *stasiste* põhiväiteile, kuid ühe *stasise* all kasutatakse ka põhilauseid, mis ei puuduta samu väiteid ja kategooriaid kui *stasis*.

Põhilaused toovad sageli sisse mingi uue väite ja sellega seotud uue uuritava küsimuse, seetõttu jagasin tabeli (Lisa 1, Tabel 4) kahte suurde veergu, millest esimene toob ära aluseks oleva ja kategooria esimeses väites, teine aga teises väites.

Põhilaused esimese väite tasandil puudutavad suures osas samu kategooriaid, mis *stasised*, kahtluse alla seatakse olemasolu (\emptyset), nimetus (teine olemus), kvaliteet (kvaliteet) või tuuakse välja teo tulemus (tegemine) või põhjus (talumine). Põhilausete tasandil tuleb esimese väite juures aga sisse ka suhte kategooria – kokkuviiamise puhul võrdsustatakse kaks määratlust, suhte põhilauses kasutatakse aga võrdlust (nt parem / halvem jms).

Põhilaused põhjuse vahetamine (ptk 3.4.1., 8) ja veenev kaitsekõne (ptk 3.4.1., 9) on erandlikud selle poolest, et nende juures toob süüdistaja sisse määratluse, millele ta süüdistuse rajab, seega on aluseks olevaks neil juhtudel teise olemuse kategooria. Teise olemuse kategooria on aluseks olevaks ka määratluse⁴⁹, vastumääratluse⁵⁰ ja kokkuviiamise⁵¹ juures, kuid seal on selle esimesena esitanud kostja. Õiguse osade ja isiku puhul on aluseks olevaks süüdistus.

Erandit kujutab endast ka vaidelisus⁵², mille abil ei väideta midagi teo kohta, vaid teo tõendatavuse⁵³ kohta. Seega on see osalt seotud vastuväite *stasise*ga, kuid kuulub Hermogenese järgi ikkagi oletuse alla. Vaidelisuse nn ideaalseks kujuks on täielik vaie, kus ei ole küsimus enam tõendatavuses, vaid teos endas. Vaidelisuse

48 Tabelis on toodud põhilaused ilma *stasistet*a. Kuna põhilaused erinevais *stasistes* tihti korduvad, muutuks tabel muutunud raskesti hõlmatavaks, kui tuua sisse *stasised* ja seetõttu põhilauseid korrata. Põhilaused toob *stasiste* kaupa ära Lisas 1 Tabel 2.

49 Vt ptk 3.4.2., 2.

50 Vt ptk 3.4.2., 3.

51 Vt ptk 3.4.2., 4.

52 Vt ptk 3.4.1., 1.

53 Kui ei saa tõendada, et mingi tegu toimus, ei saa ka tõendada, et see ei toimunud.

vahepealsele olemusele viitab ka ta nimetus (πααραγραφικόν, cf vaie: παραγραφή).

Põhilausete teisesed väited teine toovad sisse uued kategooriad, milleks on koht ehk kus (kummutavate tõendite nõudmine, kaasus algusest lõpuni, vastuväide) ja aeg ehk millal (vaidelisuus, kummutavate tõendite nõudmine, kaasus algusest lõpuni, vastuväide).

Väidete teine tasand kasutab aluseksolevana uusi nimetusi (tunnistajad, isik, tahe/kavatus, võimalus, teine tegu, lepe).

Põhilausete tasand seob Hermogenese *stasise*-teooriat Aristotelese kategooriatega veelgi suuremal määral, sest põhilaused on seostatavad peale *stasiste* tasandil esinenud kategooriate veel suhte, aja ja kohaga.

Analüüsi järgi ei esine *stasise*-teoorias kvantiteedi kategooriat, mis väljendab Aristotelesel mõõdetavaid suurusi või loendatavaid hulki⁵⁴ (Arist. *Cat.* 4b22-24). Samuti on raske *stasistega* seostada asumise ja omamise kategooriaid⁵⁵, kuid nende täpne olemus on ebaselge (vt ptk 3.1).

54 Aristoteles ütleb, et kvantiteet võib väljendada ka võrdsust (ἴσον) (Arist. *Cat.* 6a26-27), kokkuviiamise põhilauseks on väide, et üks määratlus on teisega sama, seega võiks näha siin kvantiteedi mõjusid. Olen kokkuviimist käsitlenud siiski suhtena.

55 Teatud võimalustele viitan oletuse *stasise* peatükis 3.3.1.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli analüüsida Aristotelese teoses *Κατηγορίαι* toodud kategooriate peegeldumist Hermogenese (2.-3. saj. pKr) *stasise*-teoorias, mis on esitatud teoses *Περὶ στάσεων*. Mõlema teose puhul on tegu hilisemal ajal kanooniliseks saanud tekstidega – dialektika vallas sai uusplatoonikute jaoks autoriteediks Aristotelese *Organon*, mille esimeseks tekstiks on *Κατηγορίαι*, retoorikaalase põhiteose rolli täitis viiendast viieteistkümnenda sajandini aga Hermogenese *Περὶ στάσεων* (Kennedy 1983: 73-74). Analüüsi selliseks probleemiasetuseks andis tõuke Marcus Fabius Quintilianus, kes seostas *Institutio oratoria*'s neli põhilist *stasist* (oletus, määratlus, kvaliteet ja vastuväide) Aristotelese nelja kategooriaga (olemus, kvaliteet, kvantiteet ja suhe) (Quint. *Inst.* III 6.24). Sagedamini on võrreldud nelja *stasist*, mis esinesid juba Hermagorasel (vt ptk 2.2.), nelja stoitsistliku kategooriaga¹. Niisiis oli täpsemalt mu eesmärk uurida välja, kas ja mil määral on seotud *stasistega* Aristotelese kategooriad Hermogenese hilisemas ja üksikasjalikumal *stasiste* süsteemis, mis eristas 13 *stasist*.

Töö esimeses osas andsin ülevaate *stasise*-teooria põhimõistest, milleks on isik ja tegu (ptk 1.2.1. ja 1.2.2.), küsimus ja meneteldav asi (ptk 1.3.), *stasis* (ptk 1.4.), põhilauseid (ptk 1.5.) ja nn koosseisuta küsimused (1.6.). Põhimõistete juures edastasin esmalt üldise ülevaate mõistete kasutusest ja seejärel käsitleda vastavaid mõisteid Hermogenese teoses *Περὶ στάσεων*.

Selles osas analüüsisin ka võimalikke arutlusskeeme, kus asuvad küsimus ja meneteldav asi erinevail positsioonidel ning mis peaksid viima kõne koostaja *stasiseni*, millest sõltub ta põhiväide ning sellega kaasnevad lisaväited (põhilauseid). Cicero ja Quintilianuse teoste põhjal võib öelda, et erinevaist arutlusskeemidest polnud *stasise* määratlemisel kuigi suurt abi, sest enamasti kätkeb süüdistus implitsiitselt kõiki *stasiseid* ning kostja peab juba esimeses vastuses kindlaks tegema oma põhilise vastuväite². Hermogenes ei puuduta *stasiseni* viiva dispuudi teemat üldse, võimalikke arutlusi kirjeldab ta põhilause kasutuses. *Stasiseni* juhatab kõnekoostaja Hermogenese teoses dihaireetiline analüüs.

Töö esimene osa käsitleb veel Hermogenese *stasise* ja põhilause mõistete

1 Vt lk 51.

2 Vt lk 26-27.

kasutuse probleeme. Põhilausete mõistet kasutab Hermogenes kahes selgelt eristatavas funktsioonis: 1) põhilaused *stasiste* alajaotustena, 2) põhilaused *stasiste* alajaotustena esinevate põhilausete elementidena (nt nn sihipärased põhilaused). Teatud määral võib põhilauseid aga *stasistega* ka samastada³.

Töö teises osas käsitlesin esmalt (ptk 2.1.) *stasise*-teooria juuri nii praktikas kui teoorias enne Hermagorast⁴, kes on esimese mõjuka *stasise*-teoreetilise teose autor. Seejärel kirjeldasin erinevate allikate põhjal rekonstrueeritud Hermagorase *stasiste* süsteemi (ptk 2.2) ning Hermogenese *stasiste* süsteemi (ptk 2.3.). Hermagorase süsteemi kujutab ülevaatlilikult lisa 1 skeem 2. Hermagoras jaotas küsimused arutlusküsimusteks ning seadusküsimusteks ning neli *stasist* – oletus, määratlus, kvaliteet ja vastuväide – kuuluvad arutlusküsimuste juurde.

Hermogenese *stasiste* süsteem, mis on kujutatud lisa 1 skeemil 3, eristab 13 *stasist*. 13 *stasist* jaotuvad Hermogenesel nelja rühma, mis vastavad Hermagorase *stasistele*. Hermogenese süsteem erineb Hermagorase süsteemist aga selle poolest, et see on tugevalt hierarhiline (jaotused on üksteisele allutatud), jaotamise meetod on dihairees ning Hermogenes kaasas ühtsesse süsteemi ka seadusküsimused. Veel ühe erinevusena võiks välja tuua Hermagorasega võrreldes suurenenud *stasiste* arvu, mille põhjuseks võib olla parema liigenduse loomine, aga ka üksikasjadele suurema tähelepanu pööramine.

Töö analüüsisosas (alajaotus 3.) analüüsisin seoseid Aristotelese kategooriate ja Hermogenese *stasiste* ning põhilausete vahel. Analüüsi aluseks on eeldus, et Aristotelese kategooriad kujutavad endast teatud predikaadi muutujate väärtuste liike. Kategooriate tähenduste tõlgendamisel lähtusin Émile Benveniste'i teooriast, mille järgi esimesed kuus kategooriat (olemus, kvantiteet, kvaliteet, suhe, kus ja millal) on seotud käändsõnadega, ülejäänud neli (asuma, omama, tegema, taluma) aga verbidega. Asumise seostas Benveniste mediaalse teguviisiga, omamise perfektiga, tegemise aktiiviga ja talumise passiiviga.

3 Vt lk 28-30.

4 U 2. sajand eKr, vt lk 34 m 1.

Kategooriate järjestuse juures on näha veel teatud liikumist keskmeks olevast olemusest eemale, kvantiteet ja kvaliteet on n-ö olemuse omadused, suhe, kus ja millal määratlevad olemuse asukoha välise järgi, asumine on olemuse endale suunatud tegevus, omamine toob omatavana sisse millegi välise, tegemise puhul on väline olemusest lähtuva tegevuse sihiks, talumise puhul on aga olemus välisest lähtuva tegevuse sihiks.

Jätsin oma töös kõrvale Aristoteelse *Kategooriate* peatükkides 10-15 toodud nn *postpraedicamentum*'id, sest nende peatükkide ehtsus ning *postpraedicamentum*'ite olemus on kaheldavad (Gercke 1895: 1040).

Analüüsisin Hermogenese *stasise*-teooriat *stasiste* (ptk 3.3.) ja põhilause tasandil (ptk 3.4.). Analüüsi meetod oli järgmine: esmalt püüdsin predictseerida *stasiste* ja põhilause väited ning seejärel liigitada nad Aristoteelse kategooriate järgi. Predictseerimisel toetusin võimalusel Hermogenese toodud näidetele, kui Hermogenes näiteid ei toonud, konstrueerisin väited ise, toetudes teistele *stasise*-teooriat käsitlenud autoreile (Cicero, Quintilianus). Analüüsi käigus esinenud raskustena võib esmalt ühelt poolt välja tuua probleemid Hermogenese *stasistele* ja põhilausele vastavate väidete konstrueerimisel, mis võib aeg-ajalt olla liiga meelevaldne, teiselt poolt aga Aristoteelse kategooriate kohati ebaselge olemuse.

Predictseerimiseks oli esmalt vaja leida nn aluseks olev (*ὑποκείμενον*). Aluseks oleva seostasin Hermogenese meneteldavaga (*κρινόμενον*), milleks võib olla isik või tegu. Võimalusel käsitlesin aluseks olevana aga tegu, sest Hermogenese järgi ei saa *stasis* põhineda ainult isikul (Hermog. *Stat.* 3 28) ning Hermogenesel kolme esimese *stasise*ga seotud küsimused kas miski on, mis see on ja missugune see on (Hermog. *Stat.* 2 16), käivad teo kohta.

Stasiste tasandi analüüsi tulemused on esitatud lisa 1 tabelis 3. Oletus (*στοχασμός*) ei ole minu analüüsi järgi seotud ühegi kategooriaga, sest kategooriaid saab Aristoteelse sõnul kasutada üksnes üksteisega⁵ kombineeritult (Arist. *Cat.* 2a4-10) ning olemasolu predictseerimine on üldse problemaatiline (vt ptk 3.3.1). Määratlus (*ὄρος*) vastab Aristoteelse teisele olemusele, teostatavus (*πραγματική*) ja vastulause (*ἀντίληψις*) vastavad kvaliteedile, vastuseis (*ἀντίστασις*) on seotud tegemisega, vastusüüdistus (*ἀντέγκλημα*), teisaldus (*μετάστασις*) ja vabandamine (*συγγνώμη*) talumisega. Seadus-*stasised* lepe ja tahtlus (*ῥητὸν καὶ διάνοια*), kokkuviiimine

5 Esimese ja teise olemuse puhul ka iseendaga.

(συλλογισμός), mitmetähenduslikkus (ἀμφιβολία) ja antinoomia (ἀντινομία) on seotud kvaliteediga, kuid sisse on tulnud suhe lepetega. Vastuväite (μετάληψις) puhul pole aluseksolevaks tegu, vaid süüdistus, kategooriatest vastab vastuväitele samuti kvaliteet.

Hermogenese *stasiste* süsteemis on samuti näha liikumist keskmest eemale. Oletus väidab teo olemasolu kohta, määratlus, teostatavus ja vastulause puuduvad teo omadusi. Tegemise ja talumise kategooriatele vastavad *stasised* vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus ja vabandamine toovad sisse mingi teise teo või isiku esialgse teo poolt põhjustatuna või põhjusena. Vastusüüdistus nimetab teo põhjuseks kannatanu, keda võib samastada süüdistajaga ja seega kohtuistungis teise isikuga, teisalduse ja vabandamise puhul on teo põhjuseks mingi kolmas isik või tegu.

Stasiste tasandil on Hermogenese *stasistega* seotud niisiis Aristotelese kategooriad olemus, kvaliteet, tegemine ja talumine. Vastuväites on aluseksolevaks süüdistus, kõigis muudes *stasistes* aga tegu.

Ühe *stasise* all nimetatud põhilauseid ei ole Hermogenesel alati seotud selle *stasise* põhiväitega, sisult ja preditseeritava kategooria poolest võivad nad vastata mõnele muule *stasisele*. Samas ei saa põhilauseid alati mingi *stasise*ga vastavusse viia. Sageli toovad põhilauseid sisse uue väite ja sellega seotud uue küsimuse. Põhilause teosed Aristotelese kategooriatega on toodud lisas 1 tabelis 4. Tabel on jaotatud kahte veergu, esimene veerg toob ära põhilause esimesele väitele vastava aluseksoleva ja kategooria, teine veerg teisele väitele vastava aluseksoleva ja kategooria.

Esimese väite juures esinevad aluseksolevana tegu, teo tõendatavus⁶, süüdistus ja teine olemus⁷. Põhilause teesimestes väidetes on esindatud kõik need kategooriad, mis *stasiste* tasandilgi, lisandunud on aga suhte kategooria (kokkuviiamise ja suhte põhilauseid).

Põhilause teiseseste väidete juures on aluseksolevate hulk varieeritum: peale teo ja teise olemuse on väidete teisel tasandil aluseks veel tunnistajad, isikud, tahe või kavatsus, võimalus, teised teod ja lepe. Kategooriate osas lisanduvad *stasiste* ja põhilause teesimeste väidete juures tooduile veel aeg (ehk millal) ja koht (ehk kus).

Võttes kokku nii *stasiste* kui põhilause teesimeste tasandi võib öelda, et Hermogenese *stasise*-teoorias preditseeritavad väited on liigitatavad olemuse, kvaliteedi, suhte, koha, aja, tegemise ja talumise kategooriatesse. Ühtki väidet ei saanud seostada kvantiteedi

6 Vaidelisuse puhul väidetakse, et tegu toimumist ei saa tõendada. Samuti ei saa tõendada teo mittetoimumist.

7 Teine olemus on aluseksolevaks põhjuse vahetamise ja veenva kaitsekõne puhul, kus süüdistaja toetub süüdistuses enda toodud määratlusele. Samuti on teine olemus aluseksolev määratluse, vastumääratluse ja kokkuviiamise juures.

kategooriaga, mis väljendab Aristotelesel mõõdetavaid suurusi ja loendatavaid hulki (Arist. *Cat.* 4b22-24). Analüüsi järgi jäid kõrvale ka asumise ja omamise kategooriad⁸.

Analüüs näitas, et Aristotelese kümnest kategooriast on *stasiste* ja põhilausetega kindlalt seostatavad seitse kategooriat. Niisiis võib Hermogenese *stasise*-teoorias täheldada Aristotelese kategooriate mõjusid ja nende rakendusi. Lisaks sellele ilmneb Hermogenese hierarhilises *stasiste* süsteemis teatud suundumus keskmest eemale, hierarhias kõrgemal asuvad *stasised* on tihedamalt seotud aluseksoleva ja selle omadustega, alamad jaotused toovad sisse suhted millegi välisega ning lõpuks välise teo tulemuse ja lähtena. Samasugune tendents esineb kategooriate järjestuses Aristotelesel. See sarnasus kujutab endast veel üht Aristotelese kategooriate mõju Hermogenese *stasise*-teooriale. Hermogenese *stasiste* süsteem on Aristotelese kategooriatega seostav suuremal määral kui Hermagorase süsteem, mis eristas nelja *stasist* ja ei kujutanud neid hierarhiliselt.

8 Nende kategooriate täpset olemust on raske määratleda. Asumise näideteks toob Aristoteles ainult füüsilised asendid (seisab, istub: Arist. *Cat.* 2a1), kuid pole teada, kas selle kategooria alla kuuluvad ka näiteks hingeseisundid. Võimalike seoste kohta *stasise*-teooriaga vt ptk 3.3.1 ja lk 68 märkus 24.

Kasutatud kirjandus

- Ackrill, John Lloyd, trans. (1968) *Aristotle's Categories and De Interpretatione*.
Oxford: Clarendon Press.
- Adler, Ada, ed. (1931) *Suidae lexicon pars II*. Leipzig: Teubner.
- Adomik, Klaus; Ristikivi, Merike; Siimets-Gross, Hesi (2005) *Ladina-eesti õigussõnastik*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Barwick, Karl (1965) 'Zur Rekonstruktion der Rhetorik des Hermagoras von Temnos.' – *Philologus* 109, 186-218.
- Baumgartner, Hans-Michael; Kolmer, Petra (1989) 'Postprädikament' – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 7, herausg. von Joachim Ritter und Karlfried Gründer. Basel: Schwabe & Co Verlag.
- Baumgartner, Hans-Michael; Gerhardt, Gerd; Konhardt, Klaus; Schönrich, Gerhardt (1976) 'Kategorie, Kategorienlehre' – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 4, herausg. von Joachim Ritter und Karlfried Gründer. Basel, Stuttgart: Schwabe & Co Verlag.
- Beard, Mary (1993) 'Looking (harder) for Roman myth: Dumézil, declamation and the problem of definition.' – *Mythos in der mythenloser Gesellschaft: Das Paradigma Roms*. Herausg. Fritz Graf. Stuttgart, Leipzig: Teubner. (Colloquium Rauricum. Bd. 3)
- Benveniste, Émile (2001) *Problèmes de linguistique générale I*. Paris: Gallimard.
- Brzoska, Julius (1896) 'Athenaios' – *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 2. Stuttgart: J. B. Metzlerscher Verlag, 2025-2026.
- Calboli Montefusco, Lucia (1986) *La dottrina degli "status" nella retorica greca e romana*. Hildesheim, Zürich, New York: Olms Weidemann.
- Chiron, Pierre (2001) *Un rhéteur méconnu: Démétrios (Ps.-Démétrios de Phalère)*. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Cope, Edward Meredith (1970) *An Introduction to Aristotle's Rhetoric with Analysis Notes and Appendices*. Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.
- Erbse, Hartmut, ed. (1969) *Scholia Graeca in Homeri Iliadem*, vol. 1. Berlin: de Gruyter.
- Dindorf, Wilhelm, ed. (1901) *Homeri Ilias*, Pars I. Leipzig: Teubner.

- Fisher, Nick, intr., transl., comm. (2001) *Aeschines Against Timarchos*. Oxford: University Press.
- Flasch, Kurt (1972) 'Ding' – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 2, herausg. von Joachim Ritter. Basel, Stuttgart: Schwabe & Co Verlag.
- Fuhrmann, Manfred (1966) *Anaximenes ars rhetorica*. Leipzig: Teubner.
- Garver, Newton (1974) 'Categories.' – *Ancient logic and its modern interpretations: proceedings of the Buffalo Symposium on Modernist Interpretations of Ancient Logic, 21 and 22 april, 1972*. Ed. Corcoran, John. Reidel: Dordrecht.
- Gercke, Alfred (1895) 'Aristoteles' – *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* Bd. III. Stuttgart: J. B. Metzlerischer Verlag, 1012-1054.
- Halbfass, Wilhelm (1998) 'Tatsache' – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 10, herausg. von Joachim Ritter und Karlfried Kründer. Basel: Schwabe & Co AG Verlag.
- Halm, Karl, ed. (1863) *Rhetores Latini minores: ex codicibus maximam partem primum adhibitis*. Leipzig: Teubner.
- Heath, Malcolm (1998) 'Hermogenes' biographers' – *Eranos* 96, 44-45.
- Heath, Malcolm (1995) *Hermogenes On Issues: Strategies of Argument in Later Greek Rhetoric*. Oxford: Clarendon Press.
- Heath, Malcolm (1994) 'The substructure of *stasis*-theory from Hermagoras to Hermogenes' – *Classical Quarterly* 44 (i), 114-129.
- Heath, Malcolm (1994a) 'Zeno the rhetor and the thirteen *staseis*.' – *Eranos* 92, 17-22.
- Heath, Malcolm (1993) '*Stasis*-theory in Homeric commentary' – *Mnemosyne* 46, 356-363.
- Humbert, Jean (1986) *Syntaxe grecque*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Jäneke, Walther (1904) *De statuum doctrina ab Hermogene tradita: ad rhetoricae historiam symbolae*. Leipzig: Univ. Diss.
- Karelson, Rudolf, toim. (1998) *Eesti kirjakeele seletussõnaraamat*, kd. V, vihik 2: rädiseema-sentimeetirihm. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Kennedy, George, Alexander, transl. (2003) *Progymnasmata: Greek Textbooks of Prose Composition and Rhetoric*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Kennedy, George Alexander (1994) *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Kennedy, George Alexander (1983) *Greek Rhetoric under Christian Emperors*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

- Liddell, Henry George, Scott, Robert, comp. (1996) *A Greek-English Lexicon: With a revise supplement*. Oxford: Clarendon Press.
- Lindsay, Wallace Martin, ed. (1911) *Isidori Hispalensis episcopi etymologiarvm sive orgnvm libri XX, tomus I*. Oxford: Clarendon Press.
- Lossau, Manfred Joachim (1964) *Untersuchungen zur antiken Demosthenesexegese*. Bad Homburg, Berlin, Zürich: Verlag Dr. Max Gehlen. (Palingenesia Band II.)
- Lowe, Ernest Jonathan (1995) 'Existence' – *The Oxford Companion to Philosophy*, ed. by Ted Honderich. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Marcovich, Miroslav, ed. (1999) *Diogenis Laertii vitae philosophorum*, Vol I. Leipzig: Teubner.
- Martin, Josef (1974) *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. München: Beck. (Handbuch der Altertumswissenschaft; Abt. 2, T. 3)
- Martin, Victor; de Budé, Guy, ed. (1928) *Eschine. Discours, tome 2, Contre Ctésiphon, Lettres*. Paris: Les Belles Lettres.
- Marx, Friedrich., ed. (1964) *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia: incerti auctoris de ratione dicendi ad. c. Herennium lib. IV*. Leipzig: Teubner.
- Matthes, Dieter (1962) *Testimonia et fragmenta: Hermagoras Temnites*. Leipzig: Teubner.
- Matthes, Dieter (1958) 'Hermagoras von Temnos 1904-1955.' – *Lustrum* 3, 58-214.
- Minio-Paluello, Lorenzo, ed. (1966) *Aristotelis categoriae et liber de interpretatione*. Oxford: Clarendon Press.
- Montasser, Thomas (1991) *Lexikon der Rechtsbegriffe*. Eltville am Rhein: Bechtermünz Verlag.
- Morgan, Teresa (1998) *Literate Education in the Hellenistic and Roman Worlds*. Cambridge: University Press.
- Nadeau, Ray E. (1959) 'Classical Systems of Stases in Greek: Hermagoras and Hermogenes' – *Greek, Roman and Byzantine Studies* 2, 51-71.
- Näripa, Neeme (2005) *Eetose mõistest 4. sajandi eKr retoorikateoorias ja praktikas*. Tartu.
- Patillon, Michel (1988) *La Théorie du discours chez Hermogène le rhéteur*. Paris: Les Belles Lettres.
- Patterson, Annabel M. (1970) *Hermogenes and the Renaissance: Seven Ideas of Style*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rabe, Hugo, ed. (1931, 1995) *Prolegomenon Sylloge (Rhetores Graeci, Volumen XIV)*.

- Stuttgard ja Leipzig: Teubner.
- Rabe, Hugo, ed. (1913) Περὶ τῶν στάσεων, *Hermogenis opera*. Leipzig: Teubner.
(*Rhetores Graeci*, volumen VI.)
- Rabe, Hugo (1907) 'Aus Rhetoren Handschriften: 1. Nachrichten über das Leben des Hermogenes.' - *Rheinisches Museum für Philologie* 62, 247-262.
- Rabe, Hugo, ed. (1893) *Syriani in Hermogenem commentaria*, Vol. 2. Leipzig: Teubner.
- Radermacher, Ludwig (1912) 'Hermagoras' – *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* Bd. VIII, 1. Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 692-696.
- Radermacher, Ludwig (1912a) 'Hermogenes' – *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* Bd. VIII, 1. Stuttgart: J. B. Metzlersche Buchhandlung, 865-878.
- Rath, Ingo W. (2005) *Aristoteles: Die Kategorien, Griechisch-Deutsch*. Stuttgart: Philipp Reclam jun.
- Rehn, Rudolf (1998) 'Subjekt/Prädikat' – *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Bd. 10, herausg. von Joachim Ritter und Karlfried Gründer. Basel: Schwabe & Co Verlag.
- Rist, John M. (1971) 'Categories and their Uses.' – *Problems in Stoicism*. Ed. A. A. Long. London: The Athlone Press, 38-57.
- Robin, Léon, ed., trad. (1933) *Platon: Oeuvres complètes, Tome IV, Phèdre*. Paris: Les Belles Lettres.
- Ross, David (1971) *Aristotle*. London: Methuen & Co LTD.
- Ross, William David, ed. (1970) *Aristotelis topica et sophisticis elenchi*. Oxford: Clarendon Press. (*Thesaurus Linguae Graecae CD ROM #E*. University of California, Irvine)
- Ross, William David, ed. (1964) *Aristotelis ars rhetorica*. Oxford: Clarendon Press.
- Ross, William David, ed. (1961) *Aristotle. De anima*. Oxford: Clarendon Press. (*Thesaurus Linguae Graecae CD ROM #E*. University of California, Irvine)
- Russell, Donald A. (1983) *Greek declamation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schouler, Bernard; Boriaud, Jean Yves (2003) 'Persona' – *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 6, herausg. von Gert Ueding. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 789-810.
- Stroebel, Eduard, ed. (1915) *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia*, Fasc. 2. Leipzig: Teubner.

- Thiele, Georg (1893) *Hermagoras: ein Beitrag zur Geschichte der Rhetorik*. Strassburg: Tübner.
- Unt, Jaan, tõlk. (1983) *Marcus Aurelius, Iseendale*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Valk, van der, Marchinus, ed. (1971) *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, vol. 1. Leiden: Brill.
- Veit, Walter F. (1996) 'Frage' – *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Bd. 3, herausg. von Gert Ueding. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 420-445.
- Volkman, Richard (1885) *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. Leipzig: Teubner.
- Walz, Christian, ed. (1833) *Rhetores Graeci* IV, VII, Ps I. London, Stuttgart, Tübingen: Teubner.
- Wilkins, August Samuel, ed. (1955) *M. Tulli Ciceronis rhetorica: Brutus, Orator, De optimo genere oratorum, Partitiones oratoriae, Topica*, Tomus II. Oxford: Clarendon Press.
- Winterbottom, Michael, ed. (1970) *M. Fabii Quintiliani institutionis oratoriae libri duodecim*, tomi I-II. Oxford: Clarendon Press.
- Wittgenstein, Ludwig (1996) *Loogilis-filosoofiline traktaat: Tractatus logico-philosophico*, tõlk. Jaan Kangilaski ja Veiko Palge. Tartu: Ilmamaa.

Zusammenfassung

Zweck der vorliegenden Magisterarbeit ist die Analyse der Wirkung der im gleichnamigen Werk behandelten aristotelischen Kategorien auf die Statuslehre von Hermogenes von Tarsos (2.-3. Jh. AD), wie er sie in seinem Werk *Περὶ στάσεων* vorgelegt hat. Beide Schriften wurden später in einen kanonischen Status erhoben – im Bereich der Dialektik war für die Neuplatoniker maßgebend das *Organon* des Aristoteles, dessen erste Schrift wiederum *Die Kategorien* sind. Was aber die Rhetorik angeht, so galt vom 5. bis 15. Jh. AD *Περὶ στάσεων* von Hermogenes (Kennedy: 1983: 73-74) als die Referenz schlechthin. In mancher Hinsicht verdanke ich diese Problemstellung M. Fabius Quintilian. Denn er nennt in seiner *Institutio oratoria* die zehn Kategorien des Aristoteles und bringt die vier Ersten (Wesen, ein Wie-beschaffen, ein Wieviel und ein In-bezug-auf) mit vier *Staseis* (lat. *coniectura, definitio, qualitas* und *translatio*) in Verbindung (Quint. *Inst.* III 6.24). Bisher sind diese vier wichtigen *Staseis*, die wahrscheinlich schon Hermagoras (u. 2. Jh. v.Chr.) erkannt hat, im Zusammenhang mit vier stoischen Kategorien behandelt worden (Nadeau 1959: 67; Jäneke 1904: 62-78; Thiele 1893: 47-48). Also genauer gesagt war es mein Ziel zu untersuchen, ob und in welcher Maße es möglich ist, die 13 *Staseis* von Hermogenes, die eine viel kompliziertere Gliederung haben, als die vier *Staseis* des Hermagoras, mit den aristotelischen Kategorien in Verbindung zu bringen.

Im ersten Teil der Arbeit habe ich eine Übersicht über die Hauptbegriffe der Statuslehre gegeben. Die Begriffe sind die folgenden: Person (*πρόσωπον*), Tat (*πρᾶγμα*), Frage und Entscheidungspunkt (*ζήτημα* und *κρινόμενον*), *Stasis* (*στάσις*), Hauptsatz (*κεφάλαιον*) und die sog. stasislose Frage (*ἄσύστατον*). Bei der Behandlung der Hauptbegriffe habe ich zuerst die allgemeine Bedeutung und Verwendung der Begriffe dargelegt, danach aber ihre Funktionen in Hermogenes' *Περὶ στάσεων* beschrieben.

Im ersten Teil habe ich ebenso verschiedene Modelle der zwischen Ankläger und Angeklagtem möglichen Dispute¹ behandelt. Die Modelle sind nach in den Werken von Cicero (*De inventione, De partitione oratoria, Topica*) und Quintilian (*Institutio*

¹ Das ist der Fall eines Gerichtsstreites, es können auch andere zwei Seiten einer Streitfrage sein.

oratoria) vorhandenen Beispielen und Erklärungen konstruiert worden und haben die Frage und den Entscheidungspunkt in verschiedenen Positionen. Solche denkbaren Dispute sollten den Verfasser einer Rede zur *Stasis* und den damit verbundenen Hauptsätzen führen. Die Analyse der Modelle aber zeigt, daß sie in der Wirklichkeit wenig Nutzen hatten, weil die Anklage gewöhnlich implizit alle *Staseis*² enthält und der Verteidiger schon mit der ersten Antwort den Haupteinwand vorbringen muß. Hermogenes beschreibt keine zur *Stasis* führende Diskussionen, sondern bietet an ihrer Statt eine dihairetische Analyse. Einige mögliche Behauptungen und Einwände behandelt er unter den Hauptsätzen.

Im ersten Teil der Arbeit habe ich auch auf eine problematische Verwendung der Begriffe *Stasis* und Hauptsatz bei Hermogenes hingewiesen. Den Begriff „Hauptsatz“ verwendet Hermogenes in zwei distinktiven Funktionen: 1) Hauptsätze als Unterordnungen der *Staseis*, 2) Hauptsätze als Elemente der Unterordnungen der *Staseis* (Hauptsätze in der 1. Bedeutung), z.B. die *τελικά κεφάλαια*. Drittens scheint Hermogenes manchmal keinen großen Unterschied zwischen den Hauptsätzen und *Staseis* zu machen³.

Der zweite Teil der Arbeit behandelt zuerst die Ursprünge der Statuslehre in Praxis und Theorie vor Hermagoras von Temnos (u. 2. Jh. v.Chr.), dem Verfasser des ersten einflussreichen Werkes⁴ über die *Staseis*. Danach habe ich mich mit dem rekonstruierten Stasissystem des Hermagoras und dem in *Περὶ στάσεων* vorgelegten System des Hermogenes befasst. Hermagoras unterschied die logischen von den legalen Fragen, und die vier *Staseis* – *coniectura*, *definitio*, *qualitas* und *translatio* – gehören zu den logischen Fragen.

Hermogenes erkannte 13 *Staseis* und teilte sie auf in vier Gruppen, die den vier *Staseis* von Hermagoras entsprechen. Hermogenes' System weicht aber von dem des Hermagoras insofern ab, als es stark hierarchisch ist (die Gliederungen sind einander untergeordnet worden), als die Gliederungsmethode die Dihairese ist und Hermogenes auch die legalen Fragen ins Stasissystem eingeführt hat. Einen Unterschied zwischen Hermagoras und Hermogenes bildet auch die Zahl der *Staseis*, die grössere Zahl der

2 Die Anklage bei Mord heißt: der Angeklagte ist diese Tat begangen, die Tat ist ein Mord, die Tat ist ungesetzlich und die Anklage ist legitim.

3 Oft trägt einer der Hauptsätze denselben Namen wie die *Stasis*. In 1 9 erwähnt Hermogenes die Aufteilung der Fragen in die Hauptsätze und die *Staseis* der Probleme, in 6 44 nennt er aber die *Stasis* der Frage. Es bleibt offen, ob die Hauptsätze oder die *Staseis* zur Frage gehören.

4 Nicht bis in unsere Zeit erhalten.

Staseis fordert eine verwickelte Gliederung, weist aber auch auf ein grösseres Gewicht der Einzelheiten hin.

Im analytischen Teil der Arbeit habe ich die Verbindungen zwischen den hermogenischen *Staseis* und Hauptsätzen und den aristotelischen Kategorien untersucht. Der Analyse zugrunde liegt die Voraussetzung, daß die Kategorien gewisse Gattungen der Werte der Variabel eines Prädikats sind (Garver 1974: 29.12). Bei der Bedeutung der Kategorien bin ich von der Theorie von Émile Benveniste ausgegangen. Benveniste ist der Meinung, daß die ersten sechs Kategorien (Wesen, ein Wieviel, ein Wie-beschaffen, ein In-bezug-auf, ein Wo und ein Wann) den deklinierbaren Wörter, die vier letzten aber (ein Liegen, ein Haben, ein Tun und ein Widerfahren) den Verben entsprechen (Benveniste 2001: 67). Ein Liegen weist nach Benveniste auf Medium, ein Haben auf Perfekt, ein Tun auf Aktiv und ein Widerfahren auf Passiv hin (Benveniste 2001: 68-70).

Bei der Reihenfolge der Kategorien kann man eine Tendenz vom Mittelpunkt, dem Wesen, nach aussen bemerken: ein Wieviel und ein Wie-beschaffen sind die sog. Eigenschaften des Wesens, ein In-bezug-auf, ein Wo und ein Wann bestimmen die Lage des Wesens in Bezug auf etwas Äusserliches. Ein Liegen ist auf sich selbst gerichtete Handlung des Wesens. Ein Haben führt etwas Äusserliches als Gehabtes ein, ein Tun ist eine auf etwas Äusserliches gerichtete Handlung des Wesens und ein Widerfahren ist auf das Wesen gerichtete Handlung von aussen.

In meiner Analyse habe ich auf die sog. *Postpraedicamenta* verzichtet, die in den Kapiteln 10-15 der *Kategorien* stehen, weil die Echtheit dieser Kapitel und die Bedeutung der *Postpraedicamenta* fraglich sind (Gercke 1895: 1040).

Die Statuslehre des Hermogenes habe ich auf zwei Stufen analysiert: auf der Stufe der *Staseis* und auf derjenigen der Hauptsätze. In der Analyse habe ich die folgende Methode verwendet: erstens habe ich versucht, die Behauptungen der *Staseis* und der Hauptsätze zu präzisieren und sie dann nach den Kategorien einzuordnen. Wenn immer es möglich war, bin ich beim Präzisieren von den Beispielen des Hermogenes ausgegangen. Wenn Hermogenes aber keine Beispiele bot, habe ich die Behauptungen selbst nach den Beispielen anderer Autoren (Cicero, Quintilian) konstruiert. Eine Schwierigkeit dieser Methode liegt einerseits in vielleicht manchmal zu willkürlichen Konstruktionen der Behauptungen, andererseits in der Unklarheit einiger aristotelischen Kategorien.

Für das Präzifizieren ist es vor allem nötig, das Zugrundeliegende (ὕποκείμενον) zu bestimmen. Mit dem Zugrundeliegenden könnte man in der Statuslehre das κρινόμενον in Verbindung bringen. Κρινόμενα können nach Hermogenes Taten oder Personen sein. Hermogenes sagt, daß eine *Stasis* nicht allein auf einer Person beruhen kann (Hermog. *Stat.* 3 28), deshalb habe ich nach Möglichkeit die Tat als Zugrundeliegendes behandelt. Auch die mit den drei ersten *Staseis* verbundenen Fragen – ob, was und wie ist es beschaffen ist – haben die Tat als Zugrundeliegendes.

Die Ergebnisse der Analyse auf der Stufe der *Staseis* kann man in der folgenden Tabelle so darstellen.

Die Stasis	Das Zugrundeliegende	Die Kategorie
στοχασμός	die Tat	∅
ὄρος		das zweite Wesen
πραγματική στάσις		ein Wie-beschaffen
ἀντίληψις		ein Wie-beschaffen
ἀντίστασις		ein Tun
ἀντέγκλημα		ein Widerfahren
μετάστασις		ein Widerfahren
συγγνώμη		ein Widerfahren
ῥητὸν καὶ διάνοια		ein Wie-beschaffen<Dokument+Absicht>
συλλογισμός		ein Wie-beschaffen<dokumentierte Tat+Dokument>
ἀμφυβολία		ein Wie-beschaffen<eine Lesemöglichkeit+andere Lesemöglichkeit>
ἀντινομία		ein Wie-beschaffen<Dokument+Dokument>
μετάληψις		die Anklage

Die Vermutung (στοχασμός) entspricht keiner Kategorie, weil man nach Aristoteles die Kategorien nur in einer Verbindung (συμπλοκή) verwenden kann, um

Behauptungen zu machen (Arist. *Cat.* 2a4-10), und das Präzisieren der Existenz überhaupt problematisch ist⁵. Die Definition (ὄρος) entspricht dem zweiten Wesen in der Kategorienlehre des Aristoteles, die pragmatische *Stasis* (πραγματική) und Gegenaussage (ἀντίληψις) entsprechen einem Wie-beschaffenen. Die Gegenrede (ἀντίστασις) kann man mit einem Tun in Verbindung bringen⁶, die Gegenbeschuldigung (ἀντέγκλημα), den Umtausch (μετάστασις) und das Entschuldigen (συγγνώμη) mit einem Wiederfahren⁷. Das Dokument und die Absicht (ῥητὸν καὶ διάνοια), das Zusammenbringen (συλλογισμός), die Mehrdeutigkeit (ἀμφιβολία) und die Antinomie (ἀντινομία) entsprechen einem Wie-beschaffenen, führen aber Dokumente ein. Bei der sog. Veränderung (μετάληψις) ist das Zugrundeliegende nicht die Tat sondern die Anklage, von den Kategorien entspricht der Veränderung ein Wie-beschaffenen.

In der Reihenfolge der *Staseis* kann man ebenfalls eine Tendenz vom Mittelpunkt nach aussen bemerken – die Vermutung fragt nach der Existenz einer Tat, die Definition nach dem Namen, die Pragmatische *Stasis* und die Gegenaussage nach den Eigenschaften der Tat. Den Kategorien eines Tuns und Wiederfahrens entsprechende *Staseis* führen eine andere Tat oder Person als Verursachten oder Verursacher ein. Die Gegenbeschuldigung nennt als Verursacher der Tat den Geschädigten, der oft die zweite Person in einer Gerichtssache ist. Beim Umtausch und Entschuldigen ist das Verursachte oder der Verursacher eine dritte Person oder Sache.

Auf der Stufe der *Staseis* entsprechen also den *Staseis* die folgenden aristotelischen Kategorien: das Wesen, ein Wie-beschaffenen, ein Tun und ein Wiederfahren. Die Veränderung hat als Zugrundeliegende die Anklage, alle anderen *Staseis* aber die Tat.

Unter einer *Stasis* genannte Hauptsätze sind nicht immer mit der Hauptbehauptung der *Stasis* verbunden. Sie können sowohl inhaltlich als auch im Hinblick auf die präzisierten Kategorien einer anderen *Stasis* entsprechen. Zugleich ist es aber nicht möglich, alle Behauptungen in den Hauptsätzen mit *Staseis* zu verbinden. Oft führen die Hauptsätze eine neue Behauptung und die dieser entsprechende Frage ein. Deswegen habe ich bei einigen Hauptsätzen die erste und die zweite Behauptung unterschieden.

In der ersten Behauptung kann das Zugrundeliegende eine Tat, die Beweisbarkeit

5 Oft nimmt man an, daß die Existenz ein Prädikat der zweiten Stufe ist. Das Verb "sein" ist sonst der Operator eines Prädikats.

6 Die Tat hat etwas Gutes verursacht.

7 Die Tat ist von jemandem oder etwas anderen verursacht worden.

der Tat⁸, die Anklage und das zweite Wesen sein. Die ersten Behauptungen entsprechen allen diesen Kategorien, die unter *Staseis* vorgekommen sind, mit den Hauptsätzen συλλογισμός und πρὸς τι ist aber ein In-bezug-auf hinzugekommen.

In den zweiten Behauptungen gibt es mehrere Zugrundeliegende: die Tat, das zweite Wesen, Zeugen, Personen, Absichten, Fähigkeit (δύναμις) und andere Taten und Dokumente. Von den Kategorien sind ein Wann und ein Wo hinzugekommen.

Über die *Staseis* und Hauptsätze kann man zusammenfassend sagen, daß in der Statuslehre des Hermogenes prädierten Behauptungen den folgenden aristotelischen Kategorien entsprechen: Wesen, ein Wie-beschaffen, ein In-bezug-auf, ein Wo, ein Wann, ein Tun und ein Wiederfahren. Mit dem Wieviel kann man keine *Stasis* in Verbindung bringen, weil ein Wieviel nach Aristoteles meßbare Größen und zählbare Mengen ausdrückt (Arist. *Cat.* 4b22-24). Ebenso sind die Kategorien von Liegen und Haben beiseite geblieben⁹.

Die Analyse hat gezeigt, daß man sieben von den zehn Kategorien von Aristoteles mit den *Staseis* und Hauptsätzen der hermogenischen Statuslehre in Verbindung bringen kann. Die aristotelischen Kategorien haben wahrscheinlich die Statuslehre von Hermogenes beeinflusst. Ebenso kann man im hierarchischen System der *Staseis* eine Richtung vom Mittelpunkt nach aussen bemerken, die höher liegenden *Staseis* sind enger mit dem Zugrundeliegenden verbunden, die unteren Gliederungen führen äussere Elemente zuerst als Beziehungen ein, danach als Resultat einer Handlung und zuletzt als Täter. Dieselbe Tendenz ist auch in der Reihenfolge der aristotelischen Kategorien bemerkbar und kann eine weiteres Indiz des Einflusses der Kategorien auf die Statuslehre darstellen. Das Stasissystem des Hermogenes ist vielleicht stärker von den Kategorien beeinflusst als das System des Hermagoras, weil Hermagoras nur vier *Staseis* unterschieden und sie nicht hierarchisch behandelt hat.

8 Beim παραγραφικόν sagt die Behauptung, daß man nicht beweisen kann, ob etwas geschehen ist, es bedeutet aber, daß ebenfalls die Gegenwärtige unbewiesbar ist.

9 Eine genaue Bedeutung dieser Kategorien ist unklar. Aristoteles nennt als Beispiele für ein Liegen nur sog. physische Lagen (sitzt, steht: Arist. *Cat.* 2a1), es ist aber ungewiss, ob hier auch andere Zustände gehören (ist die Existenz eine Zustand?). Ich bin auch nicht sicher, ob man etwas geschehenes mit einem Haben (Perfekt) beschreiben kann.

Lisa 1: tabelid ja skeemid

Tabel 1: Hermogenese põhilauseste seos väitlusmõistetega

(Jäneke 1904: 130-131)

	κατάφασις	ἀπόφασις	συνέχον	αἴτιον
στοχασμός	κεφάλαια <i>respondentia non proferuntur</i>		μετάθεσις τῆς αἰτίας (2)	τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους (1)
ὄρος	προβολή	ὄρος		ἀνθορισμός (συλλογισμός)
ἀντίληψις	προβολή	μόριον τοῦ δικαίου	ὄρος	συλλογισμός
ἀντίθεσις	προβολή	διάνοια	ἀντίθεσις	μετάληψις (ἐτέρα διάνοια)
μετάληψις (ἄγγραφος)	προβολή	παραγραφικόν	συλλογισμός (2)	μετάληψις (1)
ῥητὸν κ. διάν.	προβολή τοῦ ῥητοῦ	διάνοια	ἐτέρα διάνοια (2) (συλλογισμός)	τὸ μὴ προσδιωρισθαι (1) (ὄρος)
ἀντινομία	προβολή τοῦ ῥητοῦ	διάνοια	ἐτέρα προβολή τοῦ νόμου	ἐτέρα διάνοια
συλλογισμός	προβολή τοῦ πράγματος	ῥητόν	ὄρος (2)	συλλογισμός (1)
ἀμφιβολία	προβολή τοῦ ῥητοῦ	ἐτέρα προβολή	τὸ περιέχον καὶ περιεχόμενον	ἀντίθεσις

Tabel 2: Hermogenese stasised ja nende jaotumine põhilausestes

<i>Stasis</i>	<i>Põhilauseid</i>
Oletus	<i>Vaidelisis, kummutavate tõendite nõudmine, tahe, võimalus, kaasus algusest lõpuni, vastuväide, põhjuse vahetamine, veenev kaitsekõne, ühiskvaliteet.</i>

Määratlus	<i>Esitus, määratlus, vastumääratlus, kokkuviiimine, seadusandja kavatsus, suurus, suhe, üks vastandustest, vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus.</i>
Vastulause	<i>Esitus, õiguse osad, isik, määratlus, määratlusest tulenevad kuni suhteni (vastumääratlus, seadusandja kavatsus, suurus, suhe), vastulause, vastuväide, vastandus, teine vastuväide, tees, kvaliteet, kavatsus, (vaidelisuus).</i>
Vastandused (vastuseis, vastusüüdistus, teisaldus, vabandamine)	<i>Esitus, määratlus, määratlusest tulenevad kuni suhteni (vastumääratlus, seadusandja kavatsus, suurus, suhe?), tahtlus, vastandus (vastuseis/vastusüüdistus/teisaldus/vabandamine), teine tahtlus, vastuväide, suhe, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus.</i>
Teostatavus	<i>Seaduslik, õiglane, kasulik, võimalik, auväärne, tulemus.</i>
Vastuväide	<i>Sätetatud: vaie. Sätestamata: esitus, leppel põhinev vaidelisuus, vastuväide, kokkuviiimine, määratlus, vastandus, teine vastuväide, vastulause, tees, kvaliteet, kavatsus.</i>
Lepe ja tahtlus	<i>Leppe esitus, tahtlus, järgneva määratlemise lõpetamine, seadusandja tahtlus, kokkuviiimine, määratlus, vastandus, vastuväide, suhe, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus.</i>
Antinoomia	<i>Leppe esitus, tahtlus, teine leppe esitus, teine tahtlus, vastandus, vastuväide, suhe, kumb lepe hõlmab ja kumba hõlmatakse, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus.</i>
Kokkuviiimine	<i>Teo esitus, lepe, kokkuviiimine, määratlus, seadusandja kavatsus, suurus, jõuline määratlus, suhe, vastandus, vastuväide, vastulause, kvaliteet, kavatsus.</i>
Mitmetähenduslikkus	<i>Leppe esitus, sama leppe 2. esitus vastavalt mitmetähenduslikkusele, seadusandja eesmärk, hõlmav ja hõlmatav, vastandus, vastuväide, tees, kvaliteet, kavatsus.</i>

Tabel 3: Hermogenese stasiste seos Aristotelese kategooriatega

<i>Stasis</i>	Aluseksolev	Kategooria
Oletus	Tegu	∅
Määratlus		teine olemus
Teostatavus		kvaliteet
Vastulause		kvaliteet
Vastuseis		tegemine
Vastusüüdistus		talumine
Teisaldus		talumine
Vabandamine		talumine
Lepe ja tahtlus		kvaliteet<lepe+tahtlus>
Kokkuviimine		kvaliteet<sätestatud tegu+lepe>
Mitmetähenduslikkus		kvaliteet<lugemisviis+lugemisviis>
Antinoomia	kvaliteet<lepe+lepe>	
Vastuväide	Süüdistus	kvaliteet<lepe> kvaliteet<tegu>+olemus, kvaliteet, aeg, koht(tegu)

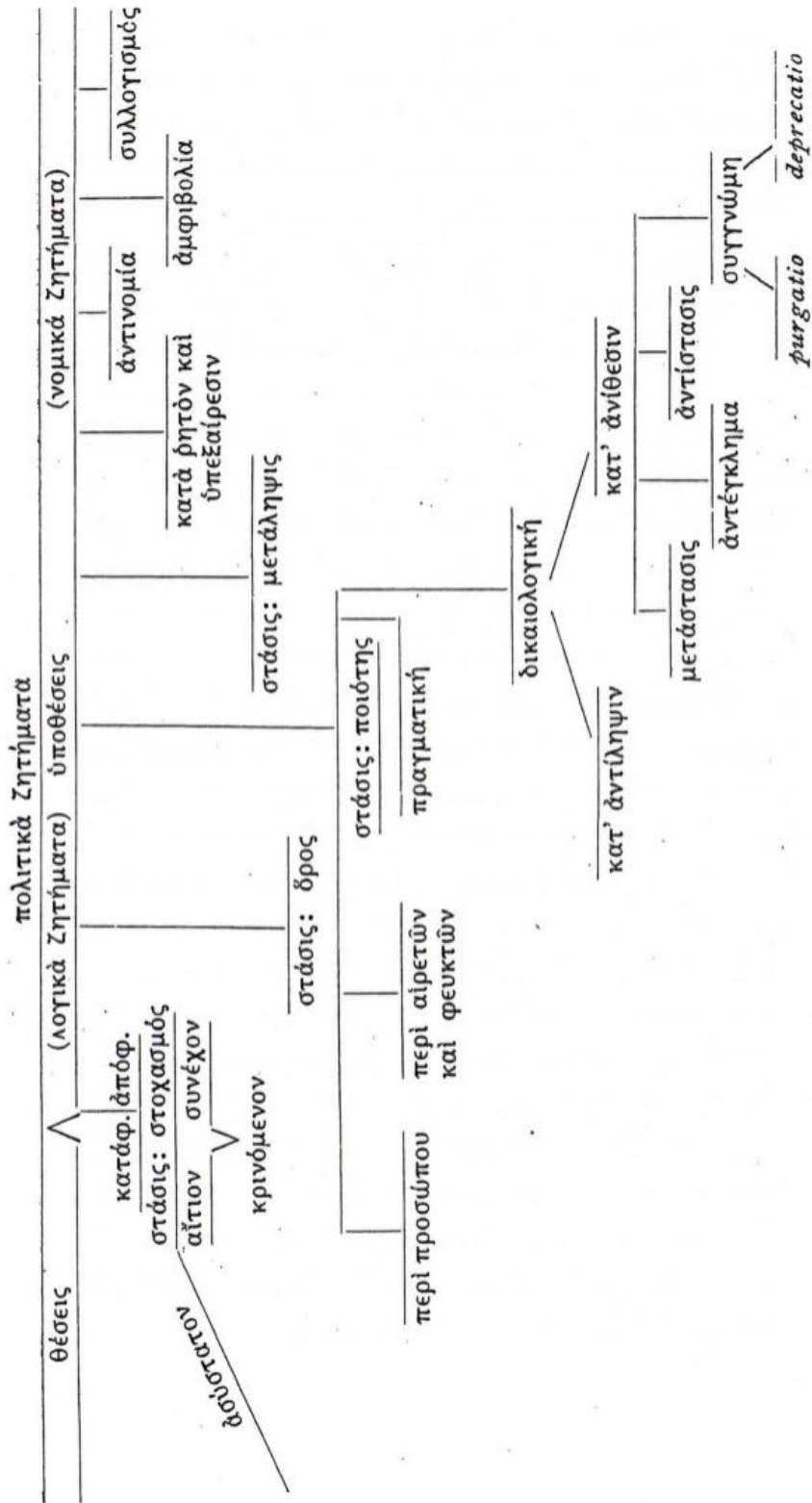
Tabel 4: Põhilause seos Aristotelese kategooriatega

<i>Põhilause</i>	1. väide		2. väide	
	Aluseksolev	Kategooria	Aluseksolev	Kategooria
<i>vaidelisuus</i>	tõendatavus/tegu	kvaliteet<faktid, teod, aeg>	teod	∅, olemus, aeg
<i>täielik vaie</i>	tegu	∅		
<i>kummutavate tõendite nõudmine</i>	tegu	1. ∅<tunnistajad> 2. ∅<tõendid>	1. tunnistajad 2. isik, tegu	1. kvaliteet 2. ∅, olemus, koht, aeg, kvaliteet[, suhe]
<i>tahe</i>	tegu	∅<tahe>	tahe	∅

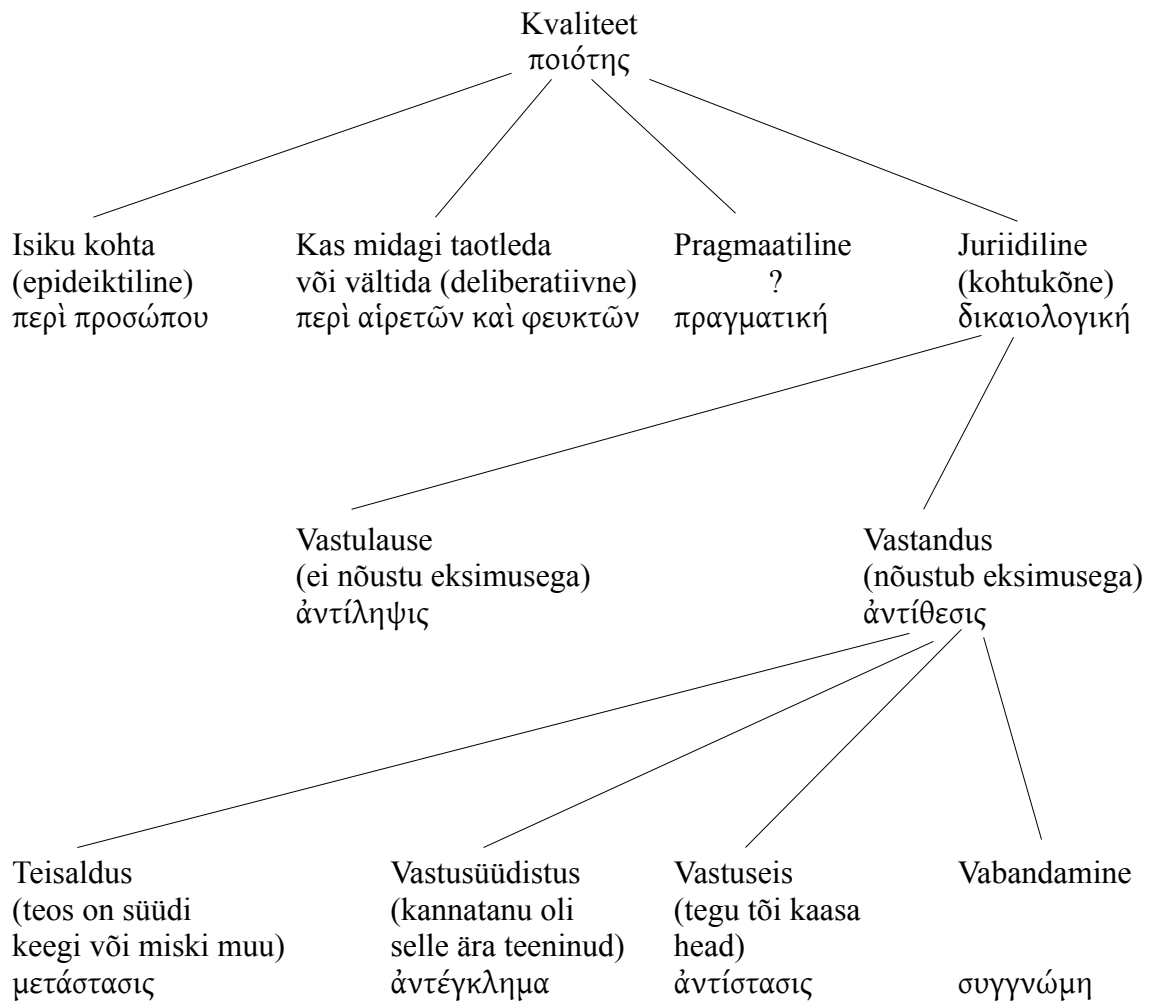
				<isikud>+kvaliteet(isikud)
<i>võimalus</i>	tegu	∅<võimalus>	võimalus	∅ <isikud>+kvaliteet(isikud)
<i>kaasus algusest lõpuni</i>	tegu	∅<teine tegu, isik>	teine tegu, isik	∅, olemus, koht, aeg, kvaliteet[, suhe]
<i>vastulause</i>	tegu	kvaliteet teine olemus		
<i>vastuväide</i>	tegu	1. vastuhakk: kvaliteet 2. vastukoste: kvaliteet<kvaliteet, aeg, koht>	tegu	2. vastukoste: kvaliteet, aeg, koht
<i>põhjuse vahetamine</i>	teine olemus	∅<tegu>	(toimunud) tegu	teine olemus
<i>veenev kaitsekõne</i>	teine olemus	∅<tegu>	(toimunud) tegu	teine olemus[+suhe]
<i>ühiskvaliteet</i>	tegu	1. kokkuvõte: ∅ 2. sihipäraseid põhilauseid: kvaliteet		
<i>esitus</i>	tegu	[teine olemus]		
<i>määratlus</i>	teine olemus	teine olemus		
<i>vastumääratlus</i>	teine olemus	teine olemus		
<i>kokkuviimine</i>	teine olemus	suhe		
<i>seadusandja kavatsus</i>	tegu	teine olemus<seadusandja kavatsus>	teine olemus	teine olemus
<i>suurus</i>	tegu	kvaliteet		
<i>suhe</i>	tegu	suhe		
<i>kvaliteet (määratlus)</i>	tegu	[teine olemus]	isik	kvaliteet
<i>kavatsus (määratlus)</i>	tegu	[teine olemus<kavatsus>]	kavatsus	teine olemus, kvaliteet
<i>õiguse osad</i>	süüdistus	kvaliteet<tegu>	tegu	kvaliteet
<i>isik</i>	süüdistus	kvaliteet<isik>	isik	kvaliteet
<i>tees</i>	tegu	kvaliteet<tees>		
<i>tahtlus (kvaliteedi stasistes)</i>	tegu	kvaliteet<tahtlus>		
<i>vastuseis</i>	tegu	tegemine		
<i>vastusüüdistus</i>	tegu	talumine		

<i>teisaldus</i>	tegu	talumine		
<i>vabandamine</i>	tegu	talumine		
<i>teine tahtlus</i>	tegu	kvaliteet<tahtlus>		
<i>jõuline määratlus</i>	tegu	teine olemus<vastand>		
<i>seaduslik</i>	tegu	kvaliteet		
<i>õiglane</i>	tegu	kvaliteet		
<i>kasulikkus</i>	tegu	kvaliteet	tegu	tegumine
<i>võimalik</i>	tegu	kvaliteet		
<i>auväärne</i>	tegu	kvaliteet	tegu	tegumine
<i>tulemus</i>	tegu	kvaliteet	tegu	tegumine
<i>tahtlus (seadus- stasiste juures)</i>	tegu	kvaliteet<lepe, kostja>		
<i>järgneva määratlemise lõpetamine</i>	tegu	teine olemus<lepe>	lepe	kvaliteet<seadusandja>
<i>hõlmav ja hõlmatav</i>	tegu	kvaliteet<lepe+lepe >		
<i>lepe</i>	tegu	teine olemus<lepe>		

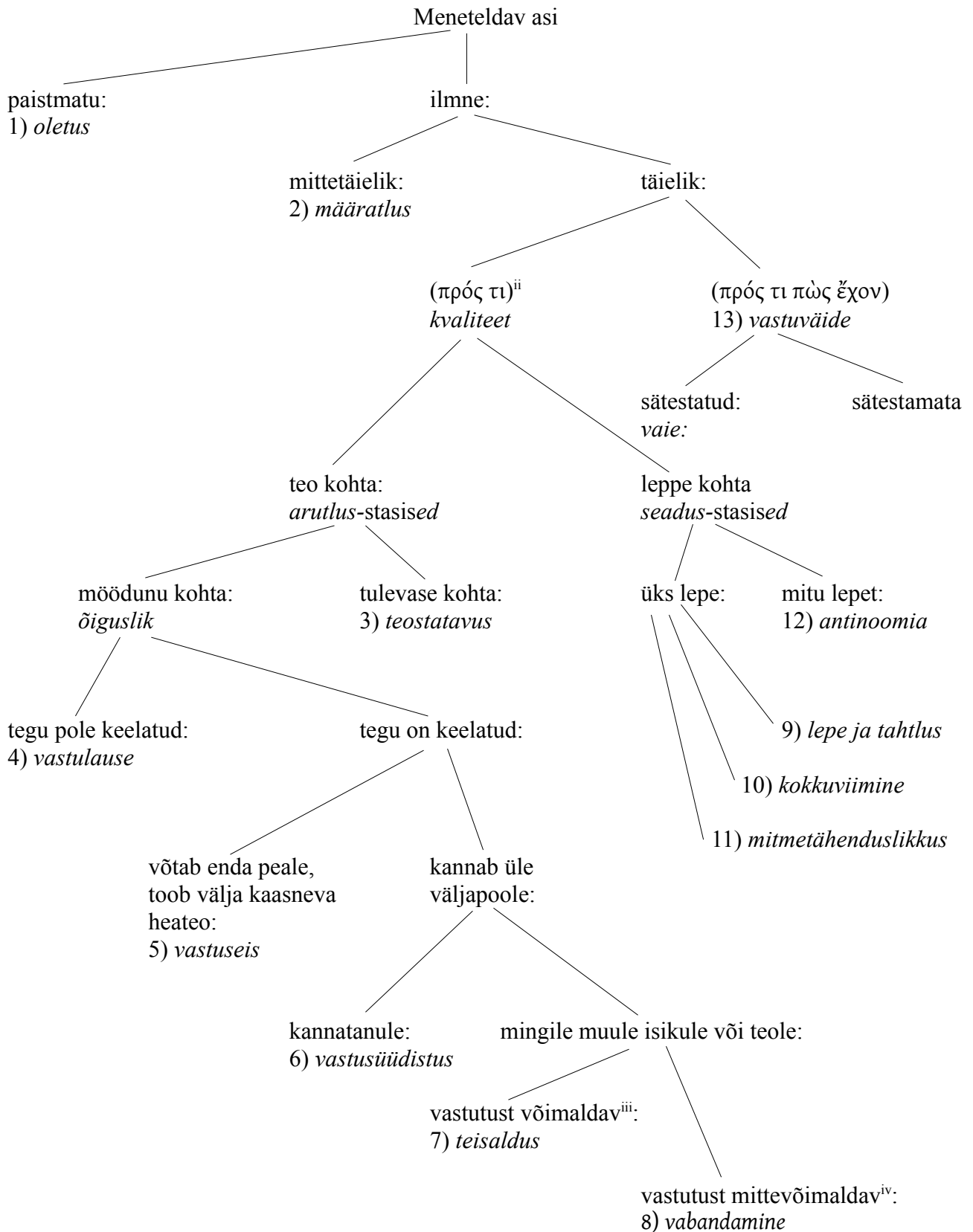
Skeem 1: Hermagorase küsimuste jaotus ja stasised (Thiele 1893: 85)

Skeem 2: Kvaliteedi alajaotus Hermagorasel (Nadeau 1959: 56)

Skeem 3ⁱ: Hermogenese stasised

i Skeemi koostades toetusin Walther Jäneke toodud Hermogenese stasiste skeemile (Jäneke 1904: 121) ja Dieter

Matthese skeemile, mis kujutab Hermogenese vastanduste alajaotust (Matthes 1958: 164).

- ii Mõisted $\pi\rho\acute{o}\varsigma\ \tau\iota$ ja $\pi\rho\acute{o}\varsigma\ \tau\iota\ \pi\acute{\omega}\varsigma\ \acute{\epsilon}\chi\omicron\nu$ on oma skeemi kaasanud Walther Jäneke, viidates sellega *stasise*-teooria seostele stoikute kategooriatega (Jäneke 1904: 71-73).
- iii Põhjuse ülekandmine isikule või teole, mida saab süüdistada.
- iv Põhjuse ülekandmine mingile paratamatusele, nt loodusnähtus (Hermog. *Stat.* 2 13) ja teadmatus (Hermog. *Stat.* 5 42).

Lisa 2: Hermogenese biograafia

Hermogenese elust on vähe teada, toon oma peamise allikana ära *Suda*¹ leksikoni artikli (*Suda E 3046*), mis käsitleb Hermogenest.

Hermogenes, tarsoslane, hüüdnimi Rospel, sofist: teda käis kuulamas filosoof Musonios². Sündis keiser Marcuse³ ajal, oli väga andekas ja [kuigi] tal nappis vanust, saavutas ta suure üleoleku mõistuse poolest. Aga kauaks seda ei jätkunud. Saanud umbes 24-aastaseks, läks ta arust ära ja polnud tema ise⁴, ilma et leidunuks mingit algtõuget või kehatõbe: seetõttu aasisid mõned teda kolmekorselt õnnetut sellise ütlusega: Hermogenes – vanamees laste ja laps vanameeste hulgas. Saanud üle 18 või 20 aasta vanaks, kirjutas ta need täiesti imetlusväärsed raamatud: *Kõnekunsti õpik*, mida kõik käepärast hoiavad, 1 raamat *Seisudest*, 2 raamatut *Stiilitüüpidest*, 2 raamatut *Koile-Süüriast*⁵.

Lemnose Philostratos⁶ ütleb tema kohta *Sofistide elulugudes* järgmist: Hermogenes, kes sündis Tarsoses, tõusis 15-aastaseks saades sofistina esile niivõrd suure kuulsusega, et ka keiser Marcus palus kuulda ettekannet. Niisiis läks Marcus tema ettekandele, nautis väitlust ja imetles improviseerijat ning andis hiilgavaid kinke. Kui Hermogenes jõudis meheikka, kaotas ta ilma ühegi silmnähtava haiguseta ande. See andis laimajaile ainet pilkelooks: nad kõnelesid Homerose järgi, küll oskamatult, et sõnad on tiivulised, sest Hermogenes pildus neid justkui sulgi. Ka sofist Antiochos ütles tema kohta nõogates nõnda: „Hermogenes, kes on vanamees laste seas, laps eakate hulgas“. Stiil, mida ta harrastas, oli umbes selline – Marcuse ees esinedes lausus ta: „Oo vaata, keiser, kõnemees janunemas pedagoogi! Kõnemees ootamas õitseage!“ Ja

1 *Suda* on 10. saj. pKr pärinev mahukas alfabeetiline leksikon, mis on koostatud varasemate allikate ning müütide põhjal.

2 Tegu pole arvatavasti 1. sajandil AD elanud filosoofi Musonius Rufusega. On teada, et 3. sajandil õpetas Ateenas samuti keegi Musonios, keda käis kuulamas Longinos (Heath 1998: 51).

3 Tegu on kuulsal filosoof-keisri Marcus Aureliusega. Marcus Aurelius sündis 121. a. pKr Roomas ning valitses keisrina alates 161. a. pKr, kandes nüüd nime Marcus Aurelius Antoninus. Marcus Aurelius suri 180. a. pKr Vindobonas (tänapäeval Viin). Ehk kõige laiemalt on Marcus Aurelius tuntud päevikulaadse filosoofilise teose *Tà εἰς ἑαυτόν (Iseendale)* autorina. (Unt 1983: 238-252)

4 oli endast teistsugune (ei tundnud ennast ära?).

5 Tühi-Süüria – Süüria lõunapoolne piirkond, kitsamalt võttes Beqaa org Liibanonis, laiemalt aga kogu Eleutherose (*Nahr al-Kabir*) jõe ala. Teatud tõenäosusega võis Hermogenes tõepoolest kirjutada ajaloolase teose, kuigi selle seab kahtluse alla asjaolu, et tal puudus isiklik seos selle piirkonnaga.

väitluses oli veel teistsuguseid väljendeid ja labasusi⁷. Ta suri kõrges eas peetuna üheks pööbli hulgast. Ta peale vaadati ülalt alla, sest kunst oli ta hüljanud.

Mõned räägivad ka, et pärast surma lõigati ta lahti ning leiti tema karvakasvanud süda⁸, mis ületas kõvasti inimesele loomuliku suuruse. Ja need olid pajatused tema kohta.

Ülaltoodud *Suda* leksikoni sissekande teine lõik vastab täpselt Philostratose *Sofistide elulugudes*⁹ kirjutatule (II 7, 577-578), mis on vanim biograafiline allikas Hermogenese kohta. Hermogenest dateeritakse enamasti kohtumise järgi keiser Marcus Aureliusega (Heath 1998: 44-45). Marcus Aurelius tegi retke idamaile 175./176. aastal pKr, toetudes Philostratosele oli Hermogenes siis 15-aastane, seega pidi ta sündima 160. või 161. aastal pKr Antiochos, kes pilkas aru kaotanud Hermogenest, suri enne 200.-205. a., seega oli Hermogenes sellekas ajaks juba hull. Philostratose *Sofistide elulood* ulatuvad aastasse 230, kuhu peaks jääma ka Hermogenese surm, sest Philostratose järgi suri ta kõrges eas.

Philostratose sõnad on andnud alust kahtluseks, kas tema mainitud Hermogenes on seesama, kes kirjutas tuntud kõnekunstiteooriad *Seisudest* ja *Stiilitüüpidest*, sest Philostratos kõneleb ainult esinemistest, kuid ei puuduta Hermogenesele omistatud teoseid, teiseks kritiseerib Hermogenes teoses *Stiilitüüpidest* nn sofistlikku kõnestiili, mida ta Philostratose sõnul ise kasutas. Seetõttu arvas Hermogenese kommentaator Athanasios, et olid kaks Hermogenest (PS 181.7-9), üks neist sofistlik kõnemees, teine aga kõneteooriate autor. Teisalt võis Philostratos pidada teostest tähtsamaks Hermogenese kõnemehekuulsust¹⁰ ning Hermogenese vaated stiilile ja stiil ise võisid aja jooksul muutuda (Heath 1998: 46-47).

Lisaks kahele eelmaintud teosele on Hermogenesele omistatud veel kirjutis *Mõtteleidmisest* (Περὶ εὐρέσεως) ja *Jõulisuse meetodist* (Περὶ μεθόδου δεινότητος), kuid nende autorsus on kaheldav (Heath 1998: 48-49; Patillon 1988: 14; Radermacher

7 βωμόλοχα.

8 Karvane süda toob meelde Homerose väljendi λάσιον κῆρ (Il. 2.851, 16.554), mis viitab tugevusele ja kangelaslikkusele. Huvitav teooria on karvase südame motiivi kohta Malcolm Heathil (Heath 1998: 53-55): Tyrannos on viidanud suurele kuumusele Hermogenese kehas, antiikaja arstiteaduse arvates on süda soojuse allikas ning suur kuumus teeb inimesed karvaseks (Galenus *De Temp.* 1.625.1-626.3; Aetius *Iatr.* 4.78). Kui tavaliselt kasvasid karvad keha pinnale, siis Malcolm Heathi (Heath 1998: 52-54) järgi võis tekkida motiiv ideest, et Hermogenesel kasvasid karvad kuumust tekitavale organile. Kõnemehe kõrvutamine Homerose kangelastega on üsna ootamatu, kuigi tema stiil võis olla jõuline ja energiline. Tänapäeval kutsutakse inglise keeles karvaseks südameks (*hairy heart*) haigust *fibrinous (fibrinus?) pericarditis*.

9 Kayser, C. L., ed. (1964) *Flavii Philostrati opera vol 2: Vitae sophistarum*. Leipzig: Teubner.

10 Hermogenese teosed võitsid populaarsuse alates 5. sajandist.

1912a: 873-877). Lisaks neile kaasati Hermogenesele omistatavasse tekstikorpuse hilisem teos *Progümnasmid* (Προγυμνάσματα).

Hilisema traditsiooni järgi oli Hermogenes imelaps, kes kirjutas teose *Seisudest* 17-aastaselt (u 178 pKr) ja *Stiilitüüpidest* 23-aastaselt (u 184 pKr), nn vaimuhaiguse alguseks peetakse 25. eluaastat (u 186 pKr) (Heath 1998: 49; Rabe 1907: 259). Nii noores eas kirjutatud mõjukate teoste puhul võib näha teatud paralleeli Ciceroga, kes lõi *De inventione* 22-aastaselt.

Teadaolevate biograafiliste seikadena saaks seega välja tuua esmalt esinemise keiser Marcus Aureliuse ees, seejärel kuulsad teosed *Seisudest* ja *Stiilitüüpidest* ning lõpuks hullumeelsuse ja avalikust elust kadumise, seejuures elas Hermogenes tagasitõmbunult ja väidetavalt hullumeelsena kõrge vanuseni. Viimane motiiv, mida *Suda* nimetab, on Hermogenese lahkamisel leitud karvane süda. Esmalt tuletab karvasus meelde Homerose kanegalasi, kelle puhul see viitas tugevusele ja vaprusele. Teiselt poolt seostas antiikaja arstiteadus karvakasvu kuumusega, enamasti kasvasid karvad siiski keha pinnale. Antiikmeditsiin pidas aga südant kuumuse allikaks ning Hermogenes kiiret jõudmist kõnekunsti tippu on seostatud suure tulisusega (PS 289.18-21). Niisiis võisid tulisel reetoril Hermogenesel karvad kasvada südamele (Heath 1998: 53-54).

Lisa 3: Hermogenes Seisudest

HERMOGENES SEISUDEST¹

1 (1) Paljut olemasolevat ja tähtsat, mis moodustab retoorika ja teeb ta kunstiks, on kindlasti mõistetud algusest peale ja korrastatud aja jooksul ning sulaselge on abi, mida see annab elus, nõupidamistel ja kohtuis ning igal pool mujal. Neist asjust tähtsaim on minu arvates see, mis puutub jaotamisse ja näitamisse. Ma ei räägi liikide liikidesse ega terviku osadesse jaotamisest – pole ju seegi retoorika tühine osa – aga praegu ärgu tulgu kõne alla need asjad, vaid poliitiliste küsimuste jaotamine niinimetatud põhilausetesse; (2) see on peaaegu sama, mis mõtteleidmine², ainult ei kätke kõike seda, mis mõtteleidmine.

Ja esmalt tuleb kõnelda sellest, mis on poliitiline küsimus: see on niisiis igaühe puhul kehtivaist seadustest või tavadest lähtuv loogiline vaidlus osade kaupa selle kohta, mida peetakse õiglaseks, ilusaks, kasulikuks või ka kõigiks või mõneks neist korraga – retoorika ei otsi nimelt tõeliselt ja üldiselt ilusat või kasulikku või muud seesugust.

On vaja, et säärane vaidlus puudutaks isikuid ja tegusid, mille erisusi on kahtlemata väga palju. Neid tundes on aga juba kergem mõista küsimuste jaotamist põhilausetesse ja seda, kui paljut üldse jaotada saab.

Isikuist on ühed siis seesugused, keda saab võrdlevalt vaadelda; teised, keda ei saa, täidavad aga isiku kohta muul viisil. Võrdlevalt vaadeldavaist jällegi on kõige suurema jõuga need, mis on kindlad pärisnimed nagu Perikles, Demosthenes ja muud niisugused; teisel kohal on see, mis on suhtes, nagu isa, poeg, ori, valitseja; (3) kolmandal sõimunimed nagu prassijad, abielurikkujad, meelitajad; neljandal eetosemõisted³ nagu maakad, õgardid ja muud samasugused; viiendal kahe nimetuse ühendid nagu rikas nooruk: neist kummalgi iseseisvalt on väike jõud või pole üldse, mõlemad aga ühte põimituna suudavad tagada otsuse; kuuendal isiku ja teo ühendid nagu prostitutsioonis süüdistatav mingitud noorsand; seitsmendal lihtsad üldnimed nagu strateeg, kõnemees. Selge see, et nad võivad esineda küsimustes nii ühekaupa kui ka

1 Tõlke aluseks on Hugo Rabe väljaanne: Rabe, Hugo, ed. (1913) *Περὶ τῶν στάσεων, Hermogenis opera*. Leipzig: Teubner. (Rhetores Graeci, volumen VI).

2 *heuresis*

hulgakesi. Demosthenes oli enesestmõista korruga nii isa, kõnemees kui saadik ning lisaks veel sõdur: siit nähtub ka, et suurem jõud on määratletud pärisnimedel; aga tundma peab jõududest igaüht eraldi ja kasutama nii, nagu õige aeg võimaldab.

Need on niisiis võrreldavad isikud. Ja kasutama peab kiidukõne *topostest* lähtudes niisugusi, mis on tabavad. Võrdlusvõimalust ei paku piiritlemata mõisted nagu „keegi“ ega üksteisega täiesti võrdsed nagu kaks rikat noormeest, kes süüdistavad milleski teineteist vastastikku: sest mida ka üks ütleks teise vastu, on see ka tema vastu.

(4) Nii, nagu on olemas isikute erinevused, on ka tegude erinevused. Suurimat võrdlusjõudu pakub see, kui keegi on ise millegi tegijana kohtu all, näiteks see, kes avastatakse inimtühjas kohas äsjatapetu surnukeha matmas ja teda süüdistatakse mõrvas; teiseks, kui kellegi teise sooritatud tegu viitab otseselt meneteldavale asjale, näiteks on vaenlased püstitanud kolmekordse vallutaja kuju ja menetletakse reetmist; kolmandaks asjad, mis jäävad vahepeale, näiteks kirjutas Perikles „vajaminevate kulude“ alla viiskümmend talenti ja Archidamos on kohtu all pistise võtmise eest – viiskümmend talenti ei viita ju mitte mingil viisil otseselt temale, aga tänu teistele asjadele saab seda käsitleda, nagu viitaks. Sellest küsimusest ei erine ka sugugi prassija, keda süüdistatakse tapmises, kui ta isa on kadunuks jäänud: mulle ei ole teadmata, et mõned on arvanud, et see pole meneteldav asi, ja imestan, kui keegi esitab meneteldamatus asjas süüdistuse ja selle, mida nimetatakse värvinguks, (5) minu arvates prassija kaitseb end ja ütleb midagi.

Minu järgi ei saa tegu menetleda üksnes siis, kui see on võrduv. Näiteks on vaesel ja rikkal kummalgi õitseemas naised, mõlemad märkasid teist samal viisil väljumast teise majast ja süüdistavad vastastikku abielurikkumises – kuna siin isikud ikkagi erinevad, pakuvad nad võrdlusvõimalust, teod aga võrdsuse tõttu mitte.

Järgmisena tuleb käsitleda neid küsimusi, mis on koosseisulised ja mida saab jaotada, ning niisugusi, millel ei ole koosseisu. Koosseisulised on igal juhul need, kus on mõlemad, nii isik kui ka meneteldav tegu, või vähemalt üks neist; mõlema poole väited, mis on usutavuse poolest erinevad ning veenmisjõult tugevad; lisaks veel – kohtunike poole pealt – otsuse paistmatus ja ettarvamatus ning võime lahendini jõuda. Sellised, kus miski neist puudub, on koosseisutud. Need jaotatakse liikidesse.

(6) Esimene koosseisutute liik on ühepoolne asi, mille puhul väidetel pole igakülgset veenmisjõudu, näiteks kui mõrvas süüdistatakse lõbumaja peremeest, kes, kaevanud püünise, püüdis kinni oma maja juurde tulnud kümme pillerkaaritavat noormeest ja tappis nad. Teiseks täiesti võrduvad asjad, näiteks on kahel rikkal

noormehel õitseas naised, mõlemad märkasid samamoodi teist väljumast teise majast ja süüdistavad vastastikku abielurikkumises. Kolmandaks ümberpööratavad asjad, näiteks nõuab keegi tagasi laenu intressidega, teine ütleb, et ta ei võlgne intresse, väites, et see oli hoius⁴, vahepeal kustutab rahvakoosolek võlad ja esimene nõuab raha tagasi kui hoiust, teine ütleb, et pole võlgu, sest oli laen. Tõendeil pole siin erinevust ega jõudu, sest kummagi sõnad pöörduvad ta enda vastu. Neljandaks väljapääsmatud asjad, mida ei saa lahendada ega otsustada, näiteks nägi Aleksander unes, et unenägusid ei tohi usaldada ja küsib nõu: (7) mis tahes nõu keegi siin annaks, väidaks ta endale vastu. Viieandaks ebausutavad asjad, näiteks kui keegi ründab Sokratest lõbumaja pidamises või Aristeidest ebaõigluses. Kuuendaks võimatud asjad, näiteks kui keegi tüleb, et Siphnosⁱ ja Maroneiaⁱⁱ peavad plaani valitseda kreeklasi või et Püütia valetab. Seitsmendaks vääritud asjad, näiteks kupeldab keegi oma naist ja tasu saamata käib ostjaga kohut. Kaheksandaks alusetud asjad, näiteks ütleb keegi ilma mingi põhjusega lahti pojast. Need ei ole küsimused.

Nende liikide kõrval on teised, mis on lähedased koosseisutuile, aga kõneharjutustes siiski kasutatavad. Esiteks tasakaaluta asjad, näiteks Kritias on põgenenud Harmodiose ja Aristogeitoni kujude juurde ning ateenlased peavad aru, kas tirida ta minemaⁱⁱⁱ: see ei ole küll ühepoolne, kuid tasakaaluta. (8) Järgmiseks halvavormilised asjad, näiteks kirjutab keegi Nikiase kirja lõppu, et Kleon on strateeg^{iv}, või pannakse peale lüüasaamist taganenud Mardoniosele^v ette esineda kaitsekõnega kuninga ees – kujundamisel on mõlema puhul sarnaselt eksitud, sest Kleon suri igal juhul Sitsiilia retke eel ja Mardonios enne Pärsia põgenejate naasmist. Nende hulgas on ka otsuste ettearvatavus, näiteks näitas üks naine oma mehele kätte tee türanni juurde, mida keegi polnud suutnud välja nuhkida, mees läks seda mööda, tappis türanni ja kaebab naise peale abielurikkumise pärast. Ma imestaks, kui keegi mõistaks süüdi naise, tänu kellele saadi lahti türannist, kui ka tõendataks, et ta rikkus abielu. Nende liikide kõrvale leiaks kiiresti veel muid seesuguseid.

Edasi tuleb rääkida aga koosseisuliste asjade jaotamisest. Kõnelda praegusel hetkel liikidest⁵ probleemide ja mooduse valguses oleks liigne, sest liike ja mooduseid õpime loomulikult selleks, (9) et kasutaksime probleeme harjutades igale kõnele sobivat stiili, nt kohtuasjades kohtustiili, poliitilistes poliitilist ja ilukõnedes ilukõnestiili ning igauht, nagu asjakohane vastavalt kõneainele. Muidugi on need, kes pole veel uurinud

4 παρακαταθήκη

5 Hermogenes peab võib-olla silmas stiilitüüpe.

küsimuste lihtsat jaotamist mainitud põhilausetesse ega tea probleemide ülalnimetatud seisusid, küündimatud eelöeldut hästi mõistma. Niisiis on enne seda igati mõttetu õpetada stiilireegleid, aga kui võtaksimegi praegu ette rääkida noist teemadest, saaks meil jutt kõrvalisest asjast pikem kui peamisest, sest kõne stiilide ja neist igauhe kasutamise reeglid on iseseisva ja mitte lühikese, lausa ülisuure ja ülipõhjaliku teose aines. Nüüd siis tuleb jutuks seesama põhilausetesse jaotamine.

Õigesti jaotab vastavalt see, kel on teada isikute ja tegude erinevus ning (10) veenmisjõud ja lisaks veel küsimuste niinimetatud seis. Selle, kust pärineb seisu nimi – kas vastaspoolte seisukohavõttudest või kusagilt mujalt – jätan välja uurida teistele. Jättes kõrvale, kas see on kõigi küsimuste üldine või ka kaasnev nimetus, saamaks asja kohta teada, võtan esmalt siin ette meetodi, siis teen algust põhilausete jaotamisega lähtuvalt oletusest – nagu sellest nähtub – möödapääsmatult. Seejärel tuleb üksteise järel juttu teistest. Meetod on niisiis järgmine.

SEISUDE MEETOD^{vi}

2 Iga etteantud küsimuse puhul, kui nad on koosseisulised, tuleb hinnata meneteldavat: kas miski on paistmatu või ilmne^{vii}. (11) Kui on paistmatu, siis on tegu *oletusega*^{viii}: Oletus on ebaselge asja olemuslik kummutamine mingi ilmse tunnuse [või isiku kohta käiva kahtluse] põhjal, näiteks saadi kätte keegi, kes mattis äsjatapetud surnukeha inimtühja paika, ja teda süüdistatakse mõrvas – matmise põhjal, mis on ilmne, uurime paistmatut tegu tegelikult: kes tappis⁶.

Kui meneteldav asi on ilmne, tuleb jälle hinnata, kas see on täielik või mittetäielik; mittetäielikuks nimetan seda, millele on midagi puuduvat lisatud nii, et otsemaid ilmub nimetus ja enam pole teos mingit küsitavust – kui peaks olema nõnda, tuleb tegu *määratlusseisuga*. Määratlusseis on nimetuse uurimine teo puhul, millest on midagi toime pandud, midagi aga täieliku nimetuse jaoks puudu; näiteks see, kui näpatakse templist isiklikku vara: seadus käseb templiriisuja hukata, vargal aga kahekordselt tagasi anda. Kui keegi antakse templiriisujana kohtu alla, ütleb ta, et on varas, peaks aga lisaks selguma, et see on templi vara, oleks ta sulaselgelt templiriisuja ja teos ei oleks mingit küsimust.

Kui meneteldav asi on mõlemat, st nii ilmne kui ka täielik, kerkib küsimus

6 Rangel võttes pole küsimuseks see, kes tappis, vaid kas süüdistatav tappis (Heath 1995: 74).

kvaliteedi kohta, näiteks kas miski on õiglane, seaduslik, kasulik või mingi nende vastand. Selle liiginimi on *kvaliteet*^{ix}, küsimus võib käia aga mingi teo või leppe kohta, kui leppe kohta, (12) siis on tegu *seadusseisuga*, millest räägime hiljem, kui teo kohta, siis *arutlusega*^x. Ka see tuleb jaotada kaheks: kas küsimus puudutab tulevast tegu või käib millegi juba toimunu kohta: kui tulevase kohta, siis on tegu *teostatavusega*, sest teostatavus on vaidlus tulevase teo teemal, kas midagi peab või ei pea toimuma, peab või ei pea antama, näiteks ateenlased vaidlevad, kas tuleb matta Maratoni all langenud barbarid. Kui aga otsust langetatakse juba toimunu kohta, on selle üldnimeks⁷ *õiguslik* nõnda, nagu seal oli kvaliteet. Ka see jaotub omakorda jälle kaheks: kas kostja väidab, et ta on teinud midagi väär ja vastavalt millelegi keelatud või ei. Kui ta kinnitab, et tegu polnud kuidagi keelatud, on tegu *vastulausega*^{vi}. Vastulause on süüdistus vastust mittenõudvaks peetavas teos, mis näib nõudvat vastust – näiteks põllumees ütleb lahti filosoofiaga tegelevast pojast. Kui ta aga nõustub, et tehtu on väär, siis on selle liiginimi jällegi *vastandus*, mida jaotame nõnda: kostja kas võtab kõik juhtunu enda peale või kannab selle üle väljapoole; ja kui ta võtab enda peale, on tegu *vastuseisuga*. Vastuseis sünnib juhul, kui kostja nõustub, et ta tõesti tegi midagi väär, (13) seab aga vastu mingi selle väär abil sooritatud heateo. Kui ta aga kannab üle väljapoole, kas siis kannatajale endale või millelegi muule; ja kui kannatajale, on tegu *vastusüüdistusega*, sest vastusüüdistus sünnib, (140) kui kostja nõustub, et ta tegi tõesti midagi väär, süüdistades aga vastu, et kannatanu oli väärt kannatama seda, mida oli kannatanud. Peaks ta aga kandma üle millelegi muule, tuleb jälle jaotada kaheks: ta kas kannab süüdistuse üle mingile vastutust võimaldavale teole või isikule, nõustudes, et on teinud midagi valet, ja kasutab *teisaldust*, või vastutust mittevõimaldavale – täiesti vastutamatu – ja on seega kasutanud *vabandamist*^{vii}. Teisalduse näiteks on saadik, kes peab kolmekümne päeva jooksul teele asuma, olles saanud varahoidjalt reisikuludeks tuhat drahmi – ta ei saa seda ja seepärast ei asu teele, seejärel antakse ta kohtusse^{xi}. Vabanduse näiteks on kümme strateegi, kes pole tormi tõttu kogunud kokku surnukehi ja on kohtu all^{xiv}. Kui keegi nendes asjades, pean silmas vabandust ja teisaldust, meile vastu vaidleb, siis on neist täpsemalt räägitud vastanduse käsitluses.

Arutlusseisud tunneme ära niisiis nende asjade järgi. *Seadusseisud*^{xv} on aga järgmised: kõigepealt peab siin uuritama leppeid, (14) lepeteks nimetan ma näiteks seadusi, testamente, määrusi, kirju, konkreetseid teadaandeid, üldse kõike, mis kuulub kokkulepitava hulka. Selle uurimise aluseks võib olla üks lepe või mitu, mitme all pean

7 κοινὸν ὄνομα

silmas ka seda, kui üks lepe jaguneb kahte ossa ja üks kohtuskäija näib kasutavat üht, teine teist osa. Kui uurimine puudutab üht lepet, st selle tahtlusi kas üksinda või kaht sellele vastavat osa, on tegu *leppe ja tahtlusega*^{xvi}. Lepe ja tahtlus esineb siis, kui üks, enamasti süüdistades, esitas leppe, teine osa kasutab aga ära tahtlused – näiteks: kui võõras tõuseb linnamüürile, peab ta surema; piiramise ajal tõusiski keegi linnamüürile ja ilmutas kangelaslikkust ning teda süüdistatakse seaduse põhjal. Või teisel juhul: kui keegi paneb mingi teo kokku leppega, samastades sätestamatu sätestatuga⁸ ja tekitab *kokkuviiamise*. Kokkuviiamine on sätestamata teo samastamine sätestatuga, mis asetab ühte millegi, mida pole kirjas, kirjas seisvaga: näiteks ei tohi hetäärist põlvnenud avalikult kõnelda⁹, (15) keegi keelab aga avalikult esineda meesprostituudi järeltulijal^{xvii}.

Kui uurimine puudutab kahte või enam lepet või ka ühte, mis on jagunenud kaheks, on tegu *antinoomiaga*. Antinoomia tähendab kahe või ka enama leppe või ühe jagunenud leppe loomult mitte vastuoluliste osade oludest tingitud kokkupõrget, üldiselt on see leppe ja tahtluse kaksikuurimine. Näiteks: (1.) pärandusest ilmajäetu ei tohi saada osa isa omandist ja (2.) see, kes jääb tormis olevale laevale, saagu laeva peremeheks; pärandusest ilmajäetu jäi tormist vallatud laeval ja talle keelatakse laeva, sest see on isa omand. Jagunenud leppel põhinev näide on järgmine: vägistatud on õigus valida abielu ja vägistaja surma vahel; keegi vägistab järjest kaks tütarlast ja üks valib temaga abielu, teine aga tema surma.

Mitmetähenduslikkus on ilmne juba ta nimest. Mitmetähenduslikkus on leppesse puutuv vaidlus, mis sünnib prosoodiast või silbitamisest. Prosoodiast näiteks nii: kui hetäär kannab kuldehteid, siis saagu ühisomandiks (δημοσια ἔστω) – üks kuldehteid kandev hetäär tabati ja ta väitis, et kuldehted olgu ühisomand (δημόσια), lugedes seadust rõhuga enne eelviimast silpi, teised ütlesid aga, et mitte kuld ärgu olgu ühisomand, vaid tema ise, lugedes rõhuga eelviimasel silbil (δημοσία). Silbitamise kohta: näiteks on kellelgi kaks poega – Leon ja Pantaleon – ja testamendis seisab nii: "Minu omand kuulugu *PANTALEONILE*." (16) Kumbki taotleb kogu vara: üks loeb ühe (sõnana) Pantaleon, teine aga eraldab kogu (πάντα), mille järel on Leon^{xviii}.

Nõndaviisi tunneb ära siis need (seisud). *Vastuväide* pole aga nendesarnane, sest uuritakse seda, kas on vaja protsessi alustada. Vastuväite puhul ju ei uurita, kas miski on kõigepealt – nagu oletuses – ega mis see on – nagu määratluses – ega missugune miski

8 Siin on tegu kirjalikult sätestatu ja sätestamatuga, sellele viitavad sõnad ἔγγραφος ja ἄγραφος.

9 St nõupidamisel esineda.

on – nagu ülejäänutes – vaid just seda ennast, kas midagi neist asjust tuleb uurida, sest on ju vaie. Selle liike on kaks: üks on *sätestatu*, kus uurimine lähtub mingist lepeest, teine aga *sätestamatu*. Sätestatu on vaidel põhinev esmaprotsessi¹⁰ vältimine, kus lähtutakse mingist lepeest, mis on uurimisobjekt. Näiteks ei tohi samas asjas kaks korda kohut mõista; keegi oli mõrva pärast kohtu all ja mõisteti õigeks. Kui ta hiljem oraaklit vajas, ütles jumal talle ära: „Mõrtsukaile ma ei ennusta!“ ja teda süüdistatakse uuesti^{xix}. Kõigepealt on vaatluse all lepe ja tahtlus, seejärel tuleb oletuslik: kas ta ikkagi tappis. Sätestamatu on esmaprotsessi vältimine, mis põhineb samuti (17) vaidel ja lähtub lepeest. Uurimise all ei ole aga lepe, vaid mingi teo üksikasi nagu koht, aeg, isik, põhjus või viis – kui me soostume teoga, toome vastu väites põhjuseks ühe neist asjust. Näiteks on lubatud tappa nii armuke kui abielu rikkuv naine; keegi, kes oli tapnud ainult armukese, leidis mõni aeg hiljem naise armukese haua nutmas ja tappis ta ning on kohtu all mõrva eest^{xx}. Siin toome põhjuseks muidugi aja ja koha.

Nõndaviisi tunneme siis ära need asjad, mida nimetatakse seisudeks, nüüd tuleb rääkida eraldi igäühe jaotamisest. On vaja teada, et oletuse kohta räägitav, millest tuleb juttu ilmtingimata esimesena, on üldiselt kasuks ka kõige oletusele järgneva juures, mistõttu saab see loomulikult olema mahukam.

SEISUDE JAOTAMINE

Oletusest

3 Kui oletusel on nii isik kui ka meneteldav tegu, jaguneb ta järgmiselt: mõnel juhul vaidelisuus, (18) kummutavate tõendite nõudmiseks, tahteks, võimaluseks, kaasuseks algusest lõpuni, vastuväiteks, põhjuse vahetamiseks, veenvaks kaitsekõneks ja ühiskvaliteediks.

Vaidelisuus kujuneb neljal viisil: puudusest – näiteks on prassija isa kadunuks jäänud ja teda süüdistatakse mõrvas: ta ju nõuab, et kõigepealt on vaja tõendada, kas isa on tapetud. Või ülearusest – näiteks vandusid kümme noormeest, et nad ei abiellu, ja neid süüdistatakse pahelises elus: igäüks nõuab neist, et tema üle otsustataks eraldi. Või sellest, et kellegi teise tehtu põhjal ei tohi kohut mõista: näiteks süüdistatakse reetmises kolmikvallutajat, kelle kuju püstitasid vaenlased. Või aja järgi: näiteks käitub pelguri poeg õilsalt ja naise üle mõistetakse kohut abielurikkumises – ta ütleb, et nii palju

10 εὐθυδικία.

aastaid hiljem ei saa kohut mõista. Vaidelisus, mis sünnib mingist leppest, on tugev ja vaie on täielik, muul juhul on ta küll nõrk, pakub aga kasutajale väikest abi. Näide leppel põhineva vaidelisuse kohta, mida nimetan täielikuks vastuväiteks ja vaideks: mõrvas süüdistatu mõisteti õigeks, kui ta hiljem oraaklit vajab, ütles jumal talle ära: „Inimesetapjaile ma nõu ei anna.“ Teda süüdistatakse uuesti. „Seadused keelavad kaks korda samas asjas süüdistada,“ niisiis kasutab ta vaiet ja esmane on vaidel põhinev seadusküsimus.

Kummutavate tõendite nõudmine on kahesugune: tunnistajad kas on olemas või ei. (19) Näiteks ütleb nooriku ema kosilasele, et neiu sureb rutem, kui jõuab tema omaks saada, tütar sureb mürgitamise tunnustega. Seepeale piinab isa passijat: kuulmata midagi enamat mürgitamise kohta, saab ta aga teada naise abielurikkumisest kosjatulnuga ning annab naise mürgitamise pärast kohtusse. Siin on tunnistajad, nimelt passija – seega ei nõua naine tunnistajaid, vaid ründab öeldes, et neid ei tohi usaldada, „sest ori on loomu poolest vaenulik isandate vastu,“ ja „kui me ei pea isegi kõiki vabasid usaldusväärseiks, vaevalt tuleks usaldada orje“; ja selliseid väiteid võiks leida veelgi. Samuti tuleb tunnistajaid tunnistajatele vastu seada ning võrrelda, kummad on usaldusväärsemad, nagu teeb Demosthenes kõnes *Kononi vastu*. See olgu siis su uurimistehnika tunnistajate puhul üldiselt: kas rünnata neid seepärast, et nad tunnistavad tänu poolehoiule või vaenulikkusele, mingi läheduse pärast või isikliku kasu tõttu või et nad pole vanuse poolest usaldusväärsed. Kui tunnistajaid ei ole, peab kostja neid nõudma, kasutades järgmist: (20) isik nagu „kes andis?“; tegu nagu „mille ta andis?“; paik nagu „kus?“; viis nagu „kuidas?“; aeg nagu „millal?“; põhjus nagu „miks?“; ning ta kasutab kõiki või neid, mis on asjakohased. Süüdistaja väidab, et tegudel põhinev kummutus on usaldusväärsem kui tunnistajail põhinev, sest „tegusid ei ole veendud ja nad ei püüa öelduga meeldida – nagu on sageli tunnistajatega – vaid nad on loomult sellised, millised paistavad ka uurides.“

Tahe ja võimalus lähtuvad sellest, mis on isiku juurde kuuluv, muidugi kiiduväärsest. Kui tegu on määratletud isikuga, on pea kõik asjakohane, kui aga millegi muuga, siis kasutame leitule vastavaid asju. Näiteks rikas noormees: sellest saad ju luubi alla võtta vanuse ja saatuse ning nendega kaasneva. Kiiduväärsed asjad on muidugi: päritolu, kasvatus, haridus, vanus, hinge ja keha loomus, eluviis, teod (ja see on tugevaim põhilause), saatus (näiteks rikas või vaene ja muud). Ükskõik kumma poole pealt uurida, on nad tugevad mõlema, nii eesmärgi kui võimaluse juures, ühed aga eriti ühe, teised teise juures – nagu on saatus kohasem võimalusele, nõnda vanus

eesmärgile. (21) Neid asju vaadeldes tuleb niisiis rõhutada, kus miski neist paistab kohasem. – Pealegi ei tuleks uurida ainult kohtualuste tahet ja võimalust, vaid kõigi nende, kes kuuluvad probleemi juurde: näiteks kohtuasi, kus türannia kehtestamise kavas süüdistatakse rikast noorukit, kes elatas pärandusest ilma jäetuid, saab kohe tugevamaks, kui uurida lahtiõeldud poegade kvaliteete. Seepärast peab uurima kõigi oletuste puhul kõiki isikuid, kelle üle saab lisaks langetada otsuse¹¹.

Kaasus algusest lõpuni on enamjaolt süüdistaja poolel ning sünnib ja võimendub samadel alustel, mis kummutavate tõendite nõudminegi, need oleksid: „kes?“, „mis?“, „kus?“, „kuidas?“, „millal?“, „miks?“. Kui see kuulub ainult süüdistajale, on kõik järgmised põhilauseid peale vastuväite kostja omad, kui ta neid kõiki ainult kasutada saab. Kui aga kaasus algusest lõpuni on ühine – aeg-ajalt leidub ka ju selliseid oletusi – on ka ülejäänud põhilauseid mõlemal ühised. Näide kaasuse algusest lõpuni kohta, mis on ühine: ühele mehele oli esitatud süüdistus türannia kehtestamises, ta vend, kes paistis silma kangelaslikkusega, palus tänutäheks süüdistuse eemaldamist, mida ka tehti, mehest sai aga türann ning vend kõrvaldas ta ja teda süüdistatakse kaasteadmises. Süüdistaja võtab appi süüdistuse eemaldamise ja selle juurde kuuluva, (22) kostja aga türanni tapmise ning sellega seotu – ja kumbki peab ümber lükkama teise väited. Ainult kostja oma ei saa aga kaasus algusest lõpuni olla.

Vastulause ei ole alati asjakohane: kui mõistetakse kohut selle põhjal, mida keegi on ise teinud, kuulub vastulause igati asja juurde, kui aga teiste tegude põhjal, siis üldse mitte. See on sarnane väitega „on lubatud ja pole keelatud“. Näide: rikas nooruk elatab kõiki pärandusest ilmajäetuid ja teda süüdistatakse türannia kehtestamise kavas, tema aga ütleb, et „elata on lubatud, keda tahad“.

Vastuväide on alati vastulause vastas ja seda mitte ainult oletuses, vaid kõikjal, kus ta esineb. Ja kui üks kohtuvaidluse pool kasutab neist ükskõik kumba, pean silmas vastulauset või vastuväidet, kasutab teine igal juhul teist. Vastuväide sünnib vastuhaku ja vastukostena, vastuhakk on jõuline, sest ütleb, et pole lubatud, vastukoste aga osutab, et kui see ka on lubatud, siis mitte sel viisil ega neis asjus. Näiteks süüdistatakse jumestatud noorsandi prostitutsioonis – süüdistaja väidab jõuliselt, et meestel pole lubatud end jumestada ja järgnevalt, et isegi kui on lubatud, siis mitte sel viisil ja sellises olukorras. (23) Raske on öelda, kumba neist peaks esmalt kasutama, kas vastuhakku või vastukostet – iga kord sõltub kummagi järjekord asjade loomusest. Tuleb tähele panna, et mõnel juhul on väga häbitu algusest peale kinnitada, et ei ole

11 kes võivad veel puutuda kohtuasjasse.

lubatud, teiseks jäetuna võib ta rohkem jõudu anda, ja peaks kasutama meetodit, mis vastab enim vajadusele.

Põhjuse vahetamine sünnib koos kaasusega algusest lõpuni, mis võivad ju esineda kas sõnades, tegudes või tundeis. Kui need esinevad sõnades, tuuakse põhjuse vahetamine sisse vastavalt leppele ja tahtlusele: näiteks karjus õist pummelungi pidanud noormees vangla juurde sattudes: „Vangid, olge vaprad! Ei lähe kaua, kui teid vabastatakse!“ ja teda süüdistatakse türannia kehtestamise plaanis. Kohtuasjas nõustub noormees sellega, et ütles, kuid peab vajalikuks uurida, mis tahtlusega ta seda ütles. Kui kaasus algusest lõpuni esineb tegudes, uuritakse põhjuse vahetamist nagu teesi: näiteks avastati keegi inimtühjas kohas äsjatapetu surnukeha matmas ja teda süüdistatakse mõrvas. Süüdistatu nimetab aga teesi ja ütleb et „matmata surnukeha matta on ilus“. Kui kaasus algusest lõpuni esineb aga tundeis, sünnib põhjuse vahetamine vabandusest: näiteks vaatab rikas nooruk tihti akropoli poole ja poetab pisara ning teda süüdistatakse türannia kehtestamise kavas. Aga ta ütleb: „Sattusin sellisesse meeleollu, haletsedes türannia alamaid.“ (24) Tuleks aga meeles pidada, et kuigi kõik need leiduvad kõigis oletusis, asub igaüks olulisemal kohal enda omas. Ja veel, kui kohut mõistetakse teiste poolt tehtu põhjal, on põhjuse vahetamine kaheldav ja mõnes mõttes endaga vastuolus: näiteks püstitasid vaenlased kolmekordsele vallutajale kuju ja teda süüdistatakse reetmises. Ta ju ütleb, et vaenlased püstitasid kuju teda imetelles või omasid õhutades või talle lepituseks või hoopis soovides kehtutada kiivust – see kõik ei saa olla tõsi ning seepärast me ütlemegi, et niisuguses oletuses on vaja leida kaheldavaid värvinguid. Kui aga kohut mõistetakse kellegi enda tegude põhjal, väidab ta kas üht asja või mitut, mis aga üksteisest tulenevad: näiteks süüdistatakse öösiti kerjavat meest röövliametis, tema aga ütleb, et öösiti kerjab seepärast, et häbeneb ja ei taha kanda hädakuulutaja märki nende seas, keda kotaks päeval kerjates, ning et sel ajal annetavad lõõgastunud mõttega inimesed rohkem ja muudki seesugust, sest neid asju on palju, ilma et läheksid üksteisega vastuollu.

Veenev kaitsekõne on ümberpööratud kaasus algusest lõpuni: asju, mida üks käsitleb märkidena sellest, et miski on, käsitleb teine märkidena sellest, et miski ei ole. Näiteks: „Seal, kuhu vaatad ja nutad, hakkad türanniks,“ – „Kui tahaksin tõesti olla türann, ei oleks ma vaadanud, nii et see välja paistab.“ See põhilause jäetakse mõnikord välja, (25) välja jäetakse ta siis, kui tunnused, mille põhjal kohut mõistetakse, kaasnevad vältimatult tegudega, mille üle kohut mõistetakse. Näiteks on sellel, kes kavatseb kehtestada türanniat, hädavajalik varuda relvi. Mõttele sellele: välg on löönud

Periklese majja ja leitakse tuhat hopliidirüüd, Periklest süüdistatakse türannia kehtestamise kavas – selles kohtuasjas ei saa öelda: „Kui kavatseksin türanniks saada, ei oleks ma relvi varunud.“ Niisugustes asjades analüüsib süüdistaja aeg-ajalt kaasust algusest lõpuni ka määratluslikult nagu jumestatud ja prostitutsioonis süüdistatava nooruki puhul – süüdistaja väidab ju jõuliselt, et minkimine on juba iseenesest prostitutsioon. Ka siin on veenev kaitsekõne välja jäänud, aga sellele vastavasse põhilausele tuleb sisse tuua väide „asja ei saa ümber pöörata“, sest see on ainus, millest saab mõjujõudu. Näiteks: „Need, kes kavatsevad türanniks saada, varuvad relvi, ent relvade varujad ei raja ilmtingimata türanniat, sest ka millegi muu pärast võib relvi varuda.“ Ja samuti: „Prostituudid jumestavad end, aga jumestajad ei ole ilmtingimata alati prostituudid, sest ka mõnel muul põhjusel võib end jumestada,“ ning ilmselt esitab ta sama palju väiteid kui põhjuse vahetamises.

Ühiskvaliteet on epiloogid ja teisesed kõned¹². (26) Nad esinevad kõigis küsimustes, mitte ainult oletuses – peale tõendite toomist käivad süüdistajad süüdistuse läbi *toposena* (näiteks türanni vastu või meesprostituudi vastu või olgu süüdistuseks mis tahes) ja võtavad kokku kõik pasliku, nagu näiteks teeb Demosthenes, öeldes: "Tahan teha kokkuvõtte süüdistustest – ma näitasin, et ta pole teatanud midagi tõest," ja nii edasi. Ka kostjad teevad teistele sarnaselt kokkuvõtteid, kuid ei kasuta neid samamoodi, vaid kõnelevad haledalt ja liigutavad meelt. Seejuures on kasulik tuua kohale lapsi, naisi, sõpru jms. – süüdistaja muidugi kõrvaldab selle kui kasutaotleva võtte. Mainitud sihipärased põhilauseid on siin mõlemale poolele ühised: seaduslik, õiglane, kasulik, võimalik ja auväärne. Üldiselt hõlmavad epiloogid samu asju, mis eessõnad, ja neil on sama jõud – mõlemad tuuakse ju sisse hingeliigutuste¹³ pärast, näiteks hirmu, viha, hõrduse, kadeduse või muu sellise. Erinevad nad teineteisest selle poolest, et sissejuhatused peavad mingi hingeliigutuse vastuvõtuks või tagasilükkamiseks ette valmistama, epiloogid aga seda põhilause abil paisutama või kahandama ja esile tooma asju, millega on juba lõpule jõutud. Samuti erinevad epiloogid ja sissejuhatused selles osas (27), et epiloogid on rütmilt vabad ja toovad välja kõik, mis on juba leitud, põhjalikumalt, mitte aga lühidalt, nagu sissejuhatustes – täpsemalt tuleb sellest juttu kirjutises sissejuhatusest.

Selline on niisiis täieliku ja üksiku oletuse jaotus. Mõned oletused on aga mittetäielikud ning lisaks leidub veel täielikke ja mittetäielikke kaksikoletusi, kus me

12 δευτερολογία

13 πάθος τῆς ψυχῆς

kasutame kahekordset jaotust. Neist tulebki nüüd juttu.

Ainult tegudel põhinev mittetäielik oletus on koosseisuline – sel juhul ei otsustata isiku üle ning tegusid on üks. Näiteks avastati keegi inimtühjas kohas äsjatapetu surnukeha matmas ja teda süüdistatakse mõrvas. Selles asjas ei esine tahet ja võimalust, kuid kõiges muus jaotub ta täpselt nagu täielik oletus.

Ainult isikutel põhinevat üksikut mittetäielikku oletust minu järgi eksisteerida ei saa – arvan, et see peaks natuke aega tagasi meneteldavaist tegudest räägitu põhjal tähelepanelikele täiesti selge olema. Mõned toovad siiski järgmise näite mittetäielikule üksikule oletusele, kus nende sõnul otsustatakse ainult isiku üle: prassija isa jääb kadunuks ning teda süüdistatakse mõrvas. Esmalt küsin ma neilt (28), kas pole siin kaasust algusest lõpuni. On küll: isa kadumine, mis ei kuulu isiku, vaid teo alla. Kas me ei peaks nõudma tema puhul põhjuse vahetamist? Ja veelgi: kui asi poleks nii, milline oleks siis kaitsekõne? Kuidas võitleb ta kohtus, kui pole tegu? Kui's siis? Kas ta ei kasuta veenvat kaitsekõnet? Minu arvates küll. Mis moodi on see asi siis mittetäielik? Tegudel on siin muidugi vähem jõudu, võrreldes äsjatapetu surnukeha matmise juhtumiga, nimelt on kaasusel algusest lõpuni kõigis oletusis vähem jõudu, kui kohut mõistetakse selle põhjal, mida on teinud teised, eriti veel siis, kui ei viidata kellelegi otseselt, nagu Archidamose puhul, keda süüdistati pistise võtmises, sest Perikles oli arvepidamises kandnud „vajaminevate kulude“ alla viiskümmend talenti.

Niisiis ainult isikul põhinevat üksikut oletust minu järgi ei ole, küll aga on kaksikoletus. Kõigepealt tuleb juttu täielikust kaksikoletusest.

Täielik kaksikoletus sünnib siis, kui otsustamise all on kaks isikut ja kaks tegu. Näiteks Aischines ja Demosthenes, kes, naasnud saatkonnaga Philippose juurest, süüdistavad teineteist vastastikku pistise võtmises, sest esimene, st Demosthenes, avastatakse kulda matmas, teine aga, st Aischines, on kirjutanud kuritegeliku¹⁴ saatkonna kaitsekõne^{xxi}. (29) Siin on välja jäänud kummutavate tõendite nõudmine, sest teod on võrdsed, muid põhilauseid peaksid aga mõlemad pooled kasutama kahekordselt, näiteks: „Kui mina ei oleks tahtnud sel põhjusel saatkonnas kurja teha, siis sina muidugi oleks tahtnud sel põhjusel.“ Ja muude põhilauseite puhul analüüsime samamoodi üht teisele vastu seades, sest jaotada ja pidada kaitsekõnet eraldi kõigis põhilauseis ning siis jälle süüdistada eraldi kõigis põhilauseis ei ole lõöv, vaid vägagi tüütu, niisiis tuleb nad ühte põimida.

Mittetäielik tegudel põhinev kaksikoletus esineb siis, kui otsustatakse ainult

14 valeliku, petliku, reetliku. Kuritegelik saatkond (Kleis), ülekohtune saatkond (Tronski, Zielinski).

tegude üle. Näiteks käisid kaks reetorit saatkonnaga türanni juures ning, jõudnud tagasi, süüdistavad teineteist vastastikku pistise võtmises, sest üks neist avastatakse kulda matmas, teine on aga loonud kuritegeliku saatkonna kaitsekõne – kaks võrdset isikut siin võrdlusainest ei paku, võrdlema hakatakse aga erinevaid tegusid. Siin on niisiis taaskord välja jäänud tahe ja võimalus, kõigis muudes põhilausestes jaotub ta aga ühtmoodi kõrvutamise abil nagu täielik kaksikoletus.

Üksnes isikuil põhinev kaksikoletus sünnib jällegi juhul, kui otustatakse ainult isikute üle. Näiteks olid sangaril, kes suri mürgitamise tunnustega, kasuema ja sõjasaagiks saadud konkubiin, mõlemad süüdistavad vastastikku teineteist – siin saab uurida ainult tahet ja võimalust, mis on loomu poolest omased isikule, (30) kõik muu on võrdne.

Peale nende on olemas veel kolm kaksikoletuse liiki, mida me nimetame ühendatuiks: kokkusattumus, eelküsimus ja kaasküsimus. Kokkusattumus tekib, kui põhjuse vahetamisega satub kokku üks teine terviklik küsimus ning ka see on vaja täielikult jaotada. Näiteks pidi strateegi juures vangis hoitava reetmises süüdistatavat meest nii kaua, kuni ta nimetab oma kaasosalised; strateegi juures oli vangis üks tema kaasstrateeg, keda süüdistati reetmises, esimene strateeg tapab teise, leides väidetavalt ta kaisust oma naise, teda süüdistatakse kaasosaluses. Antud juhul kasutab kostja ju kaasuse algusest lõpuni järel põhjuse vahetamist, milleks on „ta tappis abielurikkuja“ – ilmneb teine küsimus, kui tõenäoline oli tal vangis olles abielu rikkuda ning kui tõenäoline oli, et naine sellisele mehele andus, ning pärast selle küsimuse jaotamist läheb kostja tagasi esimese oletuse veenva kaitsekõne juurde. Eelküsimus esineb juhul, kui enne üht küsimust tuleb oletuslikult küsida mingi teise asja kohta, kas see on või ei ole: näiteks võttis rikas strateeg reetureina kinni vaese vaenlase kolm last ja tappis neist kaks, kes ei võtnud piinamise käigus midagi omaks (31), kolmanda aga, sest see võttis enne piinamist omaks reetmise, nende isa ei esitanud vastuhagi ning strateeg süüdistab teda kaasosaluses. Kumbki peab esmalt midagi tõendama – rikas, et nad olid reeturid, vaene, et ei olnud – peale seda, kui vaene mees on nõustudes möönnud, et nad olid reeturid, asub ta iseennast kaitsma. Kaasküsimus sünnib, kui teo tunnused kujunevad läbi üksteise, näiteks: vangid tuleb Thesmophoria pühadeks vabastada; mees kahtlustas teenijat abielurikkumises oma naisega ja vangistas ta kodunt ära oleku ajaks, naine vabastas teenija Thesmophoria pühadel ning see põgenes, hiljem leiti mees tapetuna ning naist süüdistatakse kaasosaluses. Küsimus, kas teenija tappis mehe, kujuneb ju läbi abielurikkumise, abielurikkumise fakt aga küsimuse läbi, kas ta mõrvas mehe –

tavaliselt kujunevad nad läbi teineteise, kuid on ka selge, et lisandub veel muu: mehe kahtlustus, teenija vabastamine naise poolt jms. See erineb eelküsimisest selle poolest, et seal on küsimused üksteisest lahus, (32) siin aga kujuneb kõik läbi üksteise.

Nende kõrval on olemas veel kavatsusel põhinev oletus, mis uurib pelgalt kavatsust, kui on ilmsed nii tegu kui tegija. Näiteks haavas oletatavalt hullunud kasuema oma poega ja tappis kasupoja, tervenenuks süüdistatakse teda mõrvas. Seda laadi oletus erineb vabandamisest selle poolest, et kui seal on kokku lepitud põhjuse ümberpaigutamises (nt kaastunne või piinamine vms), siis siin küsitakse, kas ta oli ehk hull või ei.

Arvatavasti leidub peale nende veel muid oletuste liike, kuid lõputult uurida on liiast. Ma nimelt arvan, et missugused muud liigid ka ei tekiks, leitakse nad olevat siinsete mingid kombinatsioonid, ja on selge, et ka nende jaotamine ei ole raske neile, kes siinset on jälginud.

Määratlusest

4 Määratlus jaguneb esitluseks, määratluseks, vastumääratluseks, kokkuvõimiseks, seadusandja kavatsuseks, suuruseks, suhteks, mõnel juhul üheks vastandustest, kui asjakohane, (33) võib leida kohe järgnemas ka vastuväite ja vastulause, seejärel kvaliteedi ja kavatsuse.

Esitus on seesama, mis kaasus algusest lõpuni – määratlus eristab tegu ja sünnib sellest, mis on kaasuses algusest lõpuni kõrvale jäetud. Näiteks veenis filosoof türanni türannivõimu maha panema ja nõuab autasu. Esitus on järgmine: „Ma tegin lõpu türanniale ning pean saama autasu.“ Loomulikult suurendab ta seda veel kaasusest algusest lõpuni tuleneva põhjal. Kõrvalejäetust lähtuv määratlus: „See ei ole türannitapp,“ mis määratletakse aga selleks, mis jäeti kõrvale, s.o tema tapmine. Vastumääratlus põhineb jälle tehtul, näiteks: „Ei, vaid see on türanniale lõpu tegemine.“ Kokkuvõime paneb aga mõlemad ühte, sest enesestmõista taotleb autasu nõudja seda, et nad ei erine teineteisest sugugi. Üldiselt võistleb kokkuvõime määratlusega kõikjal samal viisil, millest rääkisime vastulause ja vastuväite puhul, nii et kumba neist kumbki pool siin ei kasutaks, kasutab teine kindlasti allesjäänut. Seadusandja kavatsust käsitlevad mõlemad oma isikliku kasu huvides. Suurus näitab, et juhtunu on tähtis. Suhe näitab jällegi, et tähtsam on teha türanniale lõpp ilma veretööde, segaduse ja mässuta

kui koos nendega. (34) Vastandus ei ole antud juhul asjassepuutuv, kuid esineb muudes küsimustes tihti. Näiteks leiab mees naise koos eunuhhiga, kelle ta tapab abielurikkujana, meest süüdistatakse mõrvas – pärast seda ju, kui küsimus, kes on abielurikkuja, on eelmainitu läbi end ammendanud, süüdistab ta vastu, et eunuhh väärts seda, mis talle osaks sai. Sellele järgneb ilmtingimata vastuväide, milleks on: mees oleks pidanud kohtuasja algatama ja süüdistuse esitama. Kui on leitud vastuväide, esineb kidlasti ka vastulause, et see oli lubatud. Kvaliteet saadakse isikuga kaasnevast: kui isik on kindel, siis muidugi kõigest kiiduväärsest, teisalt aga, kui isik on määramata, siis juhul, kui ta on üks neist, kelle üle saab otsustada, näiteks isa või keegi muu, kellest oli eelnevalt juttu isikute all, siis kõneleme, olles uurinud temaga kaasnevat, kui isik on aga täiesti määramata, analüüsime nüüd teda tehtu põhjal, kes oli ta möödaniikus ja kelleks saab pärast seda, kui ta mõistetakse õigeks või süüdi, sest analüüsime kvaliteeti mõlema poole pealt. Kavatsust uurivad samuti mõlemad pooled – mis kavatsusega ta midagi tegi, mis kavatsusega süüdistab või vaidleb jms. Ühist kvaliteeti käsitletakse siin ühenduses isiku kvaliteedi ja kavatsusega.

(35) Nagu on olemas palju oletuste liike, nõnda ka määratluste omi – eelnevalt oli kõne all üksik, ülejäänud on kahekordsed. Esimest kutsutakse ümbernimetuseks, see on, kui kostja paneb ühe nimetuse vastu teise. Näiteks näppas keegi templist eravara ja on templiriisujana kohtu all – öeldes, et on varas, leiab ta, et peab kahekordselt tagasi maksma. Sarnaselt kaksikoletusega jaotad sa selle kahekordseiks põhilauseiks ja paned ühe põhilause vastu teise, näiteks: „Sa oled templiriisuja, mitte varas, sest varas on see ja see, templiriisuja aga see ja see,“ ja nõndaviisi ka järgnevaga. Kostja kasutab väidet samal määral, pöörates selle aga ümber.

Teine kannab nime kaasamisele vastavalt – kui kostja on millegi ümber nimetanud, ütleb süüdistaja, et ta on vastutav nii selle kui tolle nimetuse puhul. See sarnaneb üsnagi ümbernimetusele – rääkides aga sellest, milles nad erinevad, toome näite nagu kord ja kohus. Saadikuna teele minnes andis mees tütre strateegi hoole alla, kes aga tüdruku vägistab. Kui isa tagasi jõudis, kaebas ta strateegi ühiskondliku kahju eest kohtusse, strateeg peab aga õigeks maksta 10 000 drahmi, sest see on kindlaksmääratud trahv vägistajale. Kui kostja on siin öelnud: „Ma olen vägistaja, kuid pole kahjustanud ühiskonda,“ (36) nimetab süüdistaja teda vastutavaks mõlemas, nii vägistamises kui ka ühiskondlikus kahjus. Sest kui ta ei kinnitaks, et kohtualune on vägistanud, kaotaks ta ju ka ühiskondliku kahju, sest kui ei ole vägistamist, ei ole loomulikult ka ühiskondlikku kahjut. Seeläbi on niisiis üks asi teisega ühendatud, kuna

sel juhul, kui ta vabastab kohtualuse vägistamissüüdistusest, ei saa ta süüdistada ühiskondlikus kahjus. Nii on teinud ka Demosthenes kõnes *Meidiase vastu* – kui Meidias ütles, et see oli ülbus ja isiklik, mitte pidustustega seotud ühiskondlik kahju, viis Demosthenes mõlemad kokku, st ülbusest tulnud ja pidustustega seotud kahju, et ülbust kõrvale jättes mitte kaotada ka pidustustega seotud kahjustamist, sest kui ei ole eelduseks olevat ülbusest tulnud kahju, ei leia kinnitust ka pidustustega seotud kahju. Ümbernimetuse puhul aga kõrvaldatakse teine nimetus; näiteks: „Sa ei ole varas, vaid templiriisuja.“ Vahe on selles, et seal järgib tegu loomu poolest süüdistust, näiteks templiriisuja on ilmtingimata varas, sest templiriisuja on loomulikult püha vara varastaja. Ühiskonda kahjustanu ei ole aga sellest tulenevalt kohe vägistaja, sest ühiskonnale saab ka muul viisil kahju teha. Seetõttu kõneleb süüdistaja siin, võttes kokku mõlemad, seal lahutab aga ühe teisest. Siinse asja juurde kuulub niisiis jaotuses pigem see põhilause kui ümbernimetus (37) ja loomulikult on ka jaotus seepärast ümbernimetuses erinev.

Kolmas on kaksikmääratlus isikute järgi, see esineb siis, kui tervikliku teo on toime pannud või kuuluvad selle juurde muul viisil kaks isikut. Näiteks preestriameti pärimine laste poolt – mees, kel on poeg, paistis silma kangelaslikkusega ja nõudis, et teine mees, kel oli samuti poeg, annaks talle preestriameti, mille ta ka sai. Mõlemad mehed surid ja pojad nõuavad ametit endale, küsimus on ju selles, kes on preestri poeg, ühe poolel on algus (isa oli preestriametisse sündinud), teise poolel aga lõpp (tema isa suri, olles veel preester). Ka seda jaotad sa samalaadselt, pannes ühe põhilause teise vastu.

Neljas on kokkusattumus, s.o nagu oletuseski, kui põhilause te seas sattutakse mingile muule terviklikule küsimusele. Näiteks näeb initsieerimata mees unes müsteeriume ja küsib kellelki, rääkides, mida nägi, kas asjad on nii, küsitud nõustub ning antakse saladuse väljarääkijana kohtu alla. Küsimus on, mis on väljarääkimine, ning see viib edasi suhteni ning sattutakse teisele küsimusele, kes on initsieerimata inimene. Ka seda jaotad sa üksteise järel kõigis põhilauseis kuni suhteni, seejärel teed ülejäänud põhilused mõlemale ühiseks.

Viies liik on kaks nimetatud määratlust, see esineb, kui ühe isiku juures on uurimise all kaks nimetust, mis ei ole ümbernimetused. (38) Näiteks: preestriks olgu puhast päritolu puhas mees; mehel, kes tappis oma abielurikkujast isa, keelatakse preestrina töötada, küsimus on aga selles, kes on puhas ja kes puhast päritolu. Kui esmalt on üks küsimus põhilauseis täielikult läbi võetud, peab teise uuesti algusest peale

läbi võtma. See käis määratluse kohta.

Vastulausest

5 Vastulause jaguneb esitluseks, õiguse osadeks, isikuks, määratluseks ja määratlusest tulenevaiks kuni suhteni, vastulauseks endaks, vastuväiteks, vastanduseks, teiseks vastuväiteks, teesiks, kvaliteediks ja kavatsuseks.

Esitlus sünnib, nagu määratluseski. Õiguse osa on sama, mis vastulause, erinedes aga selle poolest, et siin tuuakse see algusest peale lihtsalt ilma ettevalmistuseta sisse ja pannakse vaide rolli, vastulauses tehakse aga teisiti. Näiteks pani maalikunstnik sadama ette välja pildi, kus kujutas laevahukku, keegi ei maabunud enam ja teda süüdistatakse ühiskondlikus kahjus. Esitlus on ilmne, õiguse osa aga järgmine: kohtu alla ei tohi anda selle eest, mida ükski seadus pole ära keelanud. Isik: „kui ka tohiks anda kohtu alla, siis ühiskondlikes asjades mitte lihtinimesi, vaid kõnemehi, saadikuid, strateege vms, (39) sest nemad ju saavad ühiskonda kahjustada, kuna ajavad ühiskondlikke asju, lihtinimesed aga ei.“ Määratlus: „Ühiskondliku kahju süüdistuste aluseks on muud asjad nagu näiteks laeva, kaitsemüüri, võitluskaaslaste hülgamine vms.“ Sellele järgneb tingimata kokkuviiimine: „Nii need kui teised asjad on ühiskondlik kahju ja ei erine üksteisest kuidagi, sest on palju viise, mille järgi keegi saab seadust rikkuda, kui ta ei riku kõigi nende järgi, ei ole ta seepärast veel süütu, vaid, rikkudes seadust kas või ühe järgi, teda karistatakse.“ Nii üritab ta loomulikult väita. Seadusandja kavatsust – kui see on asjakohane – kasutab kumbki oma kasuks. Suurus: juhtunu on tähtis. Suhe: see on tähtsam kui kaitseks öeldu. Näiteks: laeva või müüri hülgamisest on tähtsam olukorra loomine, mil on puudus kõigest hädavajalikust, sest ükski laevnik ei maabu. Neil juhtudel, pean silmas suurust ja suhet, puututakse tingimata kokku ka kaasusega algusest lõpuni. Sellele käib vastu vastulause, nagu õppisime oletuse all: „See on lubatud ja ükski seadus ei keela.“ (40) Seejärel tuleb vastuväide, kui on võimalus, siis vastuhaku varal: „Ei ole lubatud,“ või vastukoste varal: „Kui ka on lubatud, siis mitte neis asjus ja sel viisil.“ Vastandus sünnib sel juhul vastuseisuga, näiteks: „Tegutsesin meremeeste huvides, et nad hoiaksid end teades, missugusesse hädasse nad tõenäoliselt sattuvad, kui seilavad valel ajal.“ Teine vastuväide: „Oleks pidanud teisiti nõu andma.“ Ja kuna hageja on vastu väitnud, kasutab ka kostja jälle vastulauset, näiteks: „Igaüks annab nõu, nagu oskab, ja see pole keelatud – kõnemees kõnede, kunstnik aga kunsti

abil.“ Ja järgnevalt sünnib tees, praegu on teesiks: „Igaüks peab linnale kasulik olema, nagu oskab.“ Ka süüdistaja kasutab seda, pöörates ta mõnel juhul ümber, näiteks: „Kunste ei tohi lihtsalt kuritarvitada ühishüvesid hävitades.“ Kuidas uurida kvaliteeti ja kavatsust, õppisime määratluse juures. Neid asju ei maininud me jaotust tehes, palju jäi ju kõrvale, vaid sel määral, et viidata põhilause loomusele.

Ka vastulausete liike on palju, kaks neist on üksikud, peamiselt kaks aga kahekordsed. Jällegi esinevad ka teatud kombinatsioonid, nii et neid leidub rohkemgi. Kes on aga omandanud teadmised üksnes eelmainitud liikide kohta, ei eksi ka teiste õige jaotamise juures. (41) Seepärast ka neist räägime.

Üksikuist vastulauseist üks on selline, mille puhul otsustatakse tehtu enda põhjal. Näiteks süüdistatakse ühiskondlikus kahjus Alkibiadest, kel on Kyzikose lahingu järel võõrsilt naastes karikatel kujutatud Sitsiilia sündmusi^{xxii} – see jaguneb asjassepuutuva järgi ainult eelmainitud põhilauseisse. Teine üksik vastulause on aga selline, mille puhul otsustatakse teo enda ja millegi muu talle järgneva põhjal nagu tolles asjas, kus kunstnik on maalinud laevahukku ja teda süüdistatakse, kui keegi ei maabu enam. Ja ka siin: pärast Chaironeia lahingut saatis Philippos sõna, andes valiku, kas ta jätab endale 2000 vangi või 1000 surnut, Demosthenes veenis valima 1000 surnut ja kui Philippos vangid tappis, süüdistatakse teda ühiskondlikus kahjus. Niisugustes vastulausetes on peale eelmainitud üks eriomane põhilause, milleks on vaidelikus, mida võib paigutada nii teiste põhilause ette kui kui nende vahele ja üldse sel viisil, kuidas on kasulik. Vaidelikus on järgmine: „Mille alusel sa mind haged? Kui hiljem toimunu põhjal, siis ei tohi kedagi vastutusele võtta selle alusel, mida tegid teised, isegi kui nad oleksid sugulussidemeis, rääkimata vaenlastest ja mittesugulastest, kui aga selle alusel, mida algul soovitasin või tegin, pidanuksid siis vastu vaidlema ja takistama. Ja kui sa vaidlesid ja jäid alla, (42) ei ründa ja ei süüdistata nüüd sa mitte üksnes mind, vaid ka neid, kes hääletasid ja ei takistanud – kui sa aga ei väitnud vastu ega takistanud, kuigi sul toona oli midagi paremat öelda või teha, ent sa loobusid sellest, tõendad sa oma süüd avalikkuse eiramises, või ei olnud sul midagi vastu öelda ja oled sarnaselt minuga vastutav sessamas teadmatuses hilisemate tagajärgede suhtes, mida keegi ei oodanudki juhtuvat, ning oled samuti väärt kandma karistust, kui pead mind karistuse vääriliseks.“ Samuti peab seesugustes vastulausetes kasutama enne asjakohast vastandust vabandavat põhilause, näiteks: „Keegi ei teadnud ette tulevikku, niisiis pole ka mina mitteteadjana vastutav.“ Nagu kord ja kohus käsitleb seda see, kes tunneb kogu kõnekunsti, ei piisa ju üksnes jaotamisoskusest, millest see raamatuke ainsana räägib, vaid on vaja ka

käsitlemisoskust. Nii palju siis üksikuist vastulauseist.

Kaksikvastulausete üks liik on põimumispõhine, teine jaotuspõhine. Põimumispõhine esineb siis, kui kahe süüdistuse olemasolul ei saa kumbki eksisteerida ilma teiseta, vaid teisega põimunult. Näiteks vaidleb keegi kõigi kavatsustele vastu, ise midagi välja pakkumata, ja teda süüdistatakse avalikkuse eiramises¹⁵. Selge, et siin on kaks vastulauset, sest lubatud on nii kõnelda kui mitte kõnelda, (43) ja samuti ka kaks vastandust: "Ma vaidlen vastu, sest sellele, milles kõnelejad eksivad, peab vastu vaidlema," ja samas: "Ma ei kõnele, sest sellest, mis pole hädaline, ei pea rääkima." Sellele liigile on aga eriomane, et kaitsja peab need kaheks jaotama ja juttu tegema kummastki eraldi, süüdistaja aga ühte põimima. Jaotuspõhine kaksikvastulause sünnib siis, kui kaht süüdistust on võimalik ka ilma teineteiseta menetleda; näiteks süüdistatakse meest, kes on vahetanud palju naisi ja lapsendanud palju lapsi, kõlvatus elus. Siin süüdistaja põimib ja kostja jaotab samamoodi, aga on selge, et süüdistaja põimib paisutamise eesmärgil ühte kaks iseseisvalt otsustatavat asja, kostja aga jällegi jaotab kahandamise heaks kaheks. Esimese liigi puhul aga ei sünni see nõnda paisutamise ja kahandamise eesmärgi enda pärast, vaid kuna otsust ei saa langetada teisel viisil kui neid sisse tuues.

Ma ütlesin, et vastulausete liike võib olla rohkemgi. Eelkirjeldatuist erineb näiteks järgmine: kaks meest süüdistasid teineteist abielurikkumises, nad loobusid süüdistustest ja vahetasid naisi, neid süüdistatakse kõlvatus elus. Esiteks otsustatakse siin kahe isiku üle, seejärel on neli vastulauset, mõlemal ühed ja samad, näiteks: on lubatud süüdistada ja süüdistusest jälle loobuda, on lubatud abielluda, kellega tahetakse, ja jätta maha naine, kes on. (44) Kõik see ei ole keelatud ning süüdistajal on hädavajalik neist viimane kui üks ümber lükata. Kummagi poole (süüdistaja ja kostja) võtted on selged eelöeldu põhjal.

On olemas veel muidki vastulausete liike, millest praegu rääkida oleks ülearune, sest igaüks, kes eelkõneldut täpselt järgib, võib jaotada kõiki vastulauseid.

¹⁵ Siin on ainult δημοσίωv, panin juurde eiramise, sest Hermogensesel kipuvad vahetult järgnevates näidetes korduma eelnevate elemendid.

Vastandustest

(vastuseisust, vastusüüdistusest, teisaldusest, vabandamisest)

6 Kõik vastandused jagunevad esitluseks, mõnel juhul määratluseks ja määratlusest tulenevaiks kuni suhteni, tahtluseks, vastanduseks endaks, st selleks, mis käib küsimuse sellesama seisuga nime alla (vastuseisuks, vastusüüdistuseks, teisalduseks või vabandamiseks), teiseks tahtluseks, vastuväiteks, suhteks, jõuliseks määratluseks, teesiks, teiseks vastuväiteks, vastulauseks, kvaliteediks ja kavatsuseks.

Esitus põhineb loomulikult toimunul. Määratlust kasutame, kui ta on asjakohane, samal moel, nagu oli eelnevalt juttu vastulause juures. (45) Pärast paisutamist tuleb muidugi asjad kaasus lõpuni, kostja kasutab selle vastu tahtlust. Näiteks olgu järgmine juhtum: kangelane tappis prostituudist poja ja teda süüdistatakse mõrvas. Määratlus pole siin asjakohane. Pärast esitlust toob süüdistaja välja kaasuse algusest lõpuni, kuna määratlus pole asjakohane. Kostja kasutab selle vastu tahtlust, nõudes, et uurida ei tuleks ainult toimunut, vaid ka kavatsust selle juures: esiteks, et ta ei olnud poja vastu pahatahtlik ega haudunud halba, ja veel, et tegutses vastumeelselt, kuid häda sunnil. Seejärel tuleb vastandus, siinsel juhul on asjakohane vastusüüdistus: ta oli seda väärt ja ta räägib meesprostituutsiooni *toposest* – kõigi vastusüüdistuste puhul muutub vastandus *toposlikuks*. Ta mainib ka midagi vastuseisulist, näiteks et ta tegi seda kannatanu enda huvides. Üldiselt on kõik vastandused väga suurel määral omavahel läbipõimunud ja mitte ainult omavahel, vaid ka teiste seisudega. Teine tahtlus on süüdistaja poolel: see ei olnud mitte sel, vaid mingil muul põhjusel. Tuleks mõista, et isegi kui siin pole see põhilause kõige sobivam, (46) võib ta samas aga mujal osutada väga sobivaks ja kasulikuks. Vastuväide: pidanuks tegema teisiti, mitte niimoodi. Suhe kuulub mõlemale, nad peavad vastastikku näitama, kas tähtsam on hea- või kuritegu. Jõuline määratlus on samuti kahepoolne. Arusaadavam on see põhilause järgmise küsimuse korral: ümber piiratuna ja näljas, andis strateeg nõu linnast välja minna ja võidelda, aga ei veennud teisi, ta murdis salaja maha osa linnamüüri ja välja minnes nad võitsid, hiljem süüdistatakse strateegi avalikkuse eiramises. Niisiis jõuline määratlus: see pole niivõrd võit kui linna vallutamine ja hävitamine, ja kostja poolt jälle teistmoodi: see pole niivõrd müüri mahamurdmine kui langenud müüri püstitamine. Vastavalt järgneb tees: „Strateeg peab linnale head tegema sel viisil, nagu on võimalik, mõnikord ka vastu kodanike tahtmist, kui nad ei tea, mis on parem, ja tekitama suure asemel väikest kahju.“ See on ju terves vastanduses ühine. Teine vastuväide on jälle

süüdistaja poolel: „Just seda oleks ta pidanud arutama rahva, taksiarhide ja lochagostega.“ Vastulause: „Ma olin strateeg, loomulikult oli see mulle lubatud,“ või: „Mul oli isana lubatud otsustada oma poja üle.“ Üldse kasutame me asjakohaseid põhilauseid nii, nagu hetk lubab. Kuidas sünnivad kvaliteet ja kavatsus, saime selgeks määratluse all.

Mõned, kes on *Retoorikaõpiku* pealkirja all käsitlenud jaotuste osa, (47) on üritanud kõnelda mingeist vastuseisude liikidest ja, Zeusi nimel, ka muude vastandusseisude omist mitte selleks, et selgitada meile, et nende jaotus kuidagi erineb, nagu tegime meie vastulause all ja mujal – mis oleks vast tõesti midagi väärt – vaid nad ütlesid hoopis, et üks on isiklik, teine ühiskondlik, kolmas segunenud jne. Seesama viga esineb ka kirjutistes kõnestiilisest ja moodustest¹⁶ – see on muidugi jälle kasulik neile, kes uurivad isikliku ja ühiskondliku kõne kohta, aga ma imestan, kui keegi, kes ei tunne veel jaotust kui sellist, neist aru saaks. Mis kasu on mõistmatul küsimuste jaotamisest selle järgi, mis on isiklik või mis ühiskondlik?

Veel ei erista mõned vabandamist teisaldusest vastutusvõimetuse ja -võime alusel, vaid ütlevad lihtsalt, et kõik, mis teisaldab kuriteo millelegi välisele, on teisaldus – olgu torm, piinamised vms – vabandamisena määratlevad aga üksnes selle, mis teisaldab mingile isiklikule hingeseisundile nagu haletsus, uni vms. Küllap ei ole see vale: ei erine ta ju millegi rohkema kui vabandamise nimetuse poolest, mida võib sageli ilusti kasutada ka teisalduste puhul ning vastupidi, (48) teisaldust kasutatakse jällegi juhtudel, mida peetakse vabandamiseks. Arvan, et see ei puuduta jaotamise liike, vaid oskust kasutada sobivaid hetki ja eritleda õigesti mõtteid.

Teostatavusest

7 Teostatavus jaguneb seaduslikuks, õiglaseks, kasulikuks, võimalikuks, auväärseks ja tulemuseks.

Teostatavus on kas sätestatud või sätestamata: sätestatud teostatavuse küsimus põhineb leppel. Näiteks nõuab seadus, et sõjapidamist arutataks kolme päeva jooksul. Kui Philippos vallutas Elateia, tegi Demosthenes kirjaliku ettepaneku rünnata samal päeval. Sätestamata teostatavus aga ei põhine leppel, näiteks taotles Kleon pärast Pylose sõjakäiku, et teda nimetataks Püütialaseks.

¹⁶ περί ιδεών και τρόπων, tegu võib olla kõneliikide (kohtukõne, poliitiline kõne, ilukõne) või stiilidega.

Sätestatu puhul liigitub seaduslik vastavalt üheks seadusseisuks ja selle järgi teda ka jaotatakse, seadusseisudest teeme otsemaid juttu. Sätestamata juhul tuleb seaduslikuna käsitleda aga kommet, näiteks: „Taotled enneolematut, keegi pole midagi niisugust ega nii suurt kunagi varem taotlenud.“ Seda eritleme me jälle vastuhaku ja vastukoste abil. Vastukoste oleks järgmine: Kleon taotleb pärast Pylose sündmusi, et teda nimetataks Püütialaseks – „Sa nõuad enneolematut!“ - „Nõuan enneolematut, (49) sest ka tehtu on enneolematu.“ Vastuhakk aga selline: „Siiski pole see enneolematu, sest ka Periklest kutsuti Olümpialaseks.“ Sobilikud hetked näitavad kätte, kumba neist – kas vastuhakku või vastukostet – esmalt peaks kasutama, nagu sai kindlaks tehtud oletuse all.

Õiglane liigitub üheks õiguslikuks seisuks ja jaotub selle järgi vastavalt võimalusele põhilauseisse.

Kasulikkus on kahekordne: tarvilik ja paratamatu. Näiteks: „Tarvilik on võtta olüntoslased enda liitlasteks. Veel enam, see on paratamatu selleks, et Philippos, vallutanud nende linna, ei koguks võimu meie vastu.“ Seda uurid sa kahekordselt – mis kaasneb, kui me teeme seda, mille üle nõu peetakse, ja mis juhtub siis, kui me seda ei tee. Neist igäht omakorda neljakordselt, näiteks: „Kui me selle vastu võtame, jäävad meile alles olemasolevad hüved ja tulevad lisaks need, mida ei ole, olemasolevaist hädadest saame aga lahti ja ei lisandu neid, mida ei ole. Kui me aga seda vastu ei võta, siis olemasolevad hüved kaovad, lisanduvad, mida praegu ei ole, juurde ei tule, olemasolevad hädad jällegi jäävad ja lisaks tulevad need, (50) mida ei ole.“

Võimaliku juures teed sa alajaotuse: esiteks näitad sa vastuhakku kasutades, et see ei ole raske, seejärel vastukostet kasutades, et kui ka on raske, on see hädavajalik, et kasulikkuse huvides peab kandma vaevu ja ohte, et selle asemel ei saaks osaks veel suuremad hädad, seejärel, et see on ka kergem. Kui kõne all on sõda või midagi muud sellist, siis uuri võimalikkust isikutega kaasneva põhjal, nagu teeb seda Demosthenes teises Olynthose kõnes^{xxiii} – kuidas Philipposel läheb (et ta on kartlik), millised on välissuhted (nt tessaallaste ja illüürlastega), varad, „palgasõdurid ja vahtkond ta ümber“ ja sellega kaasnevat. Selle vastaspoolel on võrdlus Ateena vägedega: miks kõnemees selle kõrvale jättis, oskab kindlasti välja tuua see, kes kõnet teooria järgi uurib. Kuigi jaotus nõuab seda, pole ka midagi üllatavat, kui see jääb välja, sest seal on vastavalt asja loomusele välja jäetud ka mõned muud põhilauseid ja meiegi jätame sageli midagi välja, mitte ainult teostatavuses, vaid kõikjal. Kunst näitab jaotamise teed, aga kunsti peab vastavalt võimalusele kohandama teo loomusega, sest esimene kuulub mõtteleidmise,

teine otsuse langetamise juurde. Kunagi ei kõnele me kõigest, mida leiutame, vaid kõigest, (51) mida peame kõneväärseks.

Auväärne on kasuliku sarnane, näiteks: „Kui teeme seda, mida nõukogu arutab, siis milline olemasolev au jääb meile alles ja milline, mida ei ole, tuleb lisaks? Ja millisest olemasolevast autusest saame me lahti ning milline, mida ei ole, kuid on oodata, ei lisandu? Ja kui me jällegi ei tee seda, siis missugusest olemasolevast häbist me lahti ei saa ning milline, mida ei ole, saab meile osaks? Ja milline olemasolev au kaob ning milline au, mida ei ole, kuid võib tulla, ei lisandu?“

Tulemus pakub hüpoteetiliselt kõike, mis tuleneb. Näiteks jäägu me peale või ei, tasub aitamine ikkagi ära, isegi juba hääletamine üksi. Nagu on filipikates^{xxiv}: „See pole, Zeusi nimel, isegi siis, kui te ei tee seda, mida mina valin, sugugi ebaoluline, sest ta kas hoiab hirmu tõttu eemale, teades, et te olete valmistunud, või jätab selle kahe silma vahele ja langeb rünnaku ohvriks, kui pole valvel.“ Ja jällegi: „Kui meid vajavad liitlased kaotavad või võidavad ilma meieta, on see kummalgi juhul kahjulik,“ nagu seisab kõnes *Megalopolislaste kaitseks*^{xxv}.

(52) *Vastuväitest*

8 Vastuväide on taas sätestatud või sätestamata. Sätestatud vastuväide on täielik vaie ja esimene küsimus leitakse ühe seadusseisu kohta, millest, nagu sai öeldud, tuleb kohe juttu. Mõnikord lahatakse esimest küsimust määratluse põhjal, vaidele järgnevat küsimust jaotatakse aga mingi teise arutlusseisu järgi. Näiteks: seaduse vaidlustaja peab vaidlustama seaduse kolmekümne päeva jooksul selle kehtestamisest, pärast seda pole see lubatud. Saadikukohuseid täitnud vaese mehe rikas vaenlane lasi käiku seaduse, mille järgi ei tohi kuni viietalendise vara omanikud riigiametis töötada ega kõnesid pidada, vaene mees naasis 30 päeva pärast ja tahtis seadust vaidlustada. Esmane uurimine toimub leppe ja tahtluse järgi, kes ja kunas on kohustatud vaidlustama seadust 30 päeva jooksul, et kohustatud pole saadikud, võõrsil viibijad ja kõike muud sellist. Teisene toimub aga teostatavuse järgi, (53) kas käikulastud seadus oli seaduslik, õiglane ja muu sellega kaasnev. Siin tuleb ka üks teine väide, näiteks vaie: „Sul ei ole 50 talenti ja sa ei saa kõnet pidada.“ On selge, kuidas ka sellele vastatakse teo loomusele toetudes – kuna käib veel uurimine, kas seadust on vaja üle vaadata, ei saa seda kasutada, nagu ta oleks juba jõus.

Sätestamata vastuväide jaguneb esitluseks, leppel põhinevaks vaidelisuseks, vastuväiteks, kokkuviiamiseks, määratluseks, vastanduseks, teiseks vastuväiteks, vastulauseks, teesiks, kvaliteediks ja kavatsuseks. Näiteks taotles üks sangarlikult võidelnud kodaniku tapmist ja soov rahuldati, tuli aga välja, et sangar oli ta juba eelnevalt tapnud ning teda süüdistatakse mõrvas. Esitus: „Sa oled mõrvar.“ Vaie: „Ma ei esita kaitsekõnet kellegi pärast, kelle rahvas on mulle tapmiseks üle andnud.“ Vastuväide: „Kui sa tapsid, ei olnud ta veel üle antud,“ sest ta väidab vastu muidugi aja põhjal, too¹⁷ kinnitab tegu, aga mõistab hukka teo tausta sellega, et kui ta oleks tollal kohal olnud ja vastu vaielnud, ei oleks rahvas teda üle andnud. Kokkuviiimine: „Pole vahet, kas praegu või siis.“ Me ei räägi nagu jaotust tehes, vaid näitamaks põhilause loomust, sest jaotades oleks siin veel paljust kõnelda. Määratlus: „Vahe on igati olemas.“ Vastandus: „Kuna aga rahvas hääletas ta kahjuks, oli ta surma väärt.“ (54) Teine vastuväide: „Ta oleks pidanud ütleva, et tappis ja ohver oli väärt, et tal kõri läbi lõigati, ning taotlema vastutusest vabastamist.“ Vastulause järgib seda: „Ma võisin taotleda, mida aga tahtsin, ja teie ei tohi piiritleda viisi, kuidas pidanuksin taotlema.“ Tees: kas sellistes asjades peab vastu tulema või ei tohi anda sangareid pealekaebajate kätte. Kvaliteet ja kavatsus käivad, nagu eelpool.

Lepest ja tahtlusest

9 Leppe ja tahtluse uurimine jaguneb leppe esitluseks, tahtluseks, järgneva määratlemise lõpetamiseks, jällegi seadusandja tahtluseks, kokkuviiamiseks, määratluseks, vastanduseks, vastuväiteks, suhteks, jõuliseks määratluseks, teesiks, teiseks vastuväiteks, vastulauseks, kvaliteediks ja kavatsuseks.

Esitus on sätestatu vastu toimunu ise. Näiteks: kui võõras tõuseb linnamüürile, peab ta surema; sõja ajal tõusis keegi võõras linnamüürile ja võitles kangelaslikult, teda süüdistatakse seaduse järgi. Esitus selle põhjal: „Sa tõusid müürile.“ Tahtlust uuritakse kahekordselt, seadusandja ja vastutaja poole pealt – (55) seadusandja puhul: kunas, mis asjaoludel ja mille pärast räägib ta müüriletõusjaist, kõnealuse isiku puhul aga leppe¹⁸ abil, näiteks: „Uurida ei tule ainult seda, kas ma tõusin müürile, vaid ka mis kavatsusega ja haudumata kurja.“ Järgneva määratlemise lõpetamine on leppe kasutaja poolel:

17 Süüdistaja.

18 ῥήτωρ, siin pole selle sõna puhul tegu niivõrd leppe kui kostja suulise põhjendusega.

"Seadusandja ei määratlenud järgnevalt midagi sellist, vaid ütles lihtsalt, et võõras ei tohi müürile tõusta." Teine tahtlus kuulub ühiselt mõlemale poolele: kostja kasutab seda, astudes järgneva määratlemise lõpetamise vastu, näiteks: "Seadusandja arvas, et ilmset asja pole tarvis lähemalt määratleda ja nõuda, et hea tahte korral ei tohi kedagi keelata." Hageja aga ütleb: "Ta pidas lihtsalt täiesti mõeldamatuks lubada võõraid müürile tõusta." Kokkuviimine: leppe puhul pole mingit vahet, kas luua järgnevaid määratlusi või ei, ta on ilma selletagi selge. Määratlus: vahe on igati olemas. Vastandus on toimunu ise ja enamjaolt kuulub ta kostjale. Vastuväide, näiteks: "Oleksid pidanud toimima teisiti," ja "Sa saanuks linnale head teha ka seadust rikkumata, kui eelistanuks seda." Suhe käib nagu vastandusseisudeski: kumb on suurem, kas hea- või kuritegu, (56) see on samuti mõlemal ühine. Ka ülejäänud põhilauseid uuritakse niisamuti kui vastanduste puhul.

Antinoomiast

10 Antinoomia on justkui kahkordne lepe ja tahtlus. Nii määratlesime ka meetodi all, mille järgi õppisime seise ära tundma: antinoomia jagab selle seisuga suuremat osa põhilauseid, mis on saanud muidugi kahekordseks. Aga, nagu selgub, on tal ka teatud eripära.

Antinoomia jaguneb järmiselt: leppe esitluseks, tahtluseks, teiseks leppe esitluseks ja uuesti teiseks tahtluseks. Järgmistest põhilauseist on mõned enamasti võrdsuse tõttu välja jäetud. Nagu leppes ja tahtluses järgnevad neile näiteks järgneva määratlemise lõpetamine, teine seadusandja tahtlus, kokkuviimine ja selle vastu käiv määratlus, need väited aga, mida saab kumbki pool kokkulangevalt esitada, paistavad võrdsed ning raske on leida võimalust neid kasutada. Pärast neid tulevad põhilauseid on aga ilmsed: vastandus, vastuväide, suhe, jõuline määratlus, tees, teine vastuväide, vastulause, seejärel kvaliteet ja kavatsus. (57) Antinoomia eriomane põhilause, mis lisandub leppe ja tahtluse jaotusele, on küsimus, kumb lepe hõlmab ja kumba hõlmatakse, näiteks kumb sündmus ei elimineeri kumbagi lepet. See põhilause paigutatakse suhte järele.

Järgmise näite põhjal saab kõik selgeks: lahtiõeldud poeg ei tohi osa saada isa omandist ja see, kes jääb tormis oleval laevale, saagu laeva peremeheks; lahtiõeldud poeg jäi isale kuuluvale tormist haaratud laevale ja tal keelatakse saada laeva

peremeheks. Leppe esitlus: „Kui sinust on lahti öeldud, ei saa sa osa isa omandist.“ Tahtlus: „Arvatavasti räägib see sellest, kui keegi nõuab laste kohta käiva seaduse järgi endale mingit isa omandit pärija või järglasena, mitte aga sugulussidemeteta võõrana.“ Sellele järgneb teine seaduse esitlus: „Samas määrab seadus aga selgelt laeva isandaks selle, kes jääb pardale.“ Selle vastu tuleb teine tahtlus: „Määrab sel juhul, kui omand ei kuulu isale, vaid kellelegi teisele, kui ei olda lahtiöeldud poeg, kui ei olda seadusega välja jäetud.“

Siis on järgneva määratlemise lõpetamine: ükskõik kumb seda kasutab, saab ka teine seda kasutada ja need on võrdsed. (58) Arvatavasti saaks seda käsitleda ka jaotades, meie aga praegu ei jaota, vaid näitlikustame põhilauseid ja need peaksid olema selged. Sellest põhilausest johtuvalt on võrdsed ka määratlus ja kokkuviimine. Aga teist tahtlust, mis on seadusandja kavatsus, uurib kumbki pool mõlema seaduse puhul erinevalt, näiteks: „Miks jätab seadusandja lahtiöeldud poja isa pärandusest ilma?“ Süüdistaja ütleb: „Sest ta arvas, et poeg, keda isa vihkas, ei ole vääriline isa varast osa saama.“ Kaitsja aga: „Mitte seepärast, vaid et nad oleksid sunnitud iseseisvalt vaeva nähes ja end ohtu seades vara hankima ning hülgaksid pehmuse ja laiskuse, mille pärast neist lahti öeldi. Mina olen seda nüüd teinud, jäädes laevale.“ Samuti: „Miks ta annab laeva sellele, kes jääb pardale?“ – „Et meremehed oleksid hädaohus vankumatud,“ või mida tahes kumbki välja mõtleb. Olen korduvalt tunnistanud, et ma ei kõnele praegu jaotust tehes, vaid esitan neid asju ainult niisuguses mahus, et näidata põhilauseid.

Vastandus on kummalgi poolel kahekordne. Näiteks: „Aga sa oled lahtiöeldud poeg,“ rünnak on siin *toposlik*. Kostja: „Aga ma jäin laeva pardale,“ siin on ka midagi vastuseisulist ja kirjeldus olukorrast tormi ajal. Vastuväide on samuti kahekordne, sest lahtiöeldud poeg ütleb: (59) „Mind laevast ilma jätta ei oleks õiglane, kui ma ka oleksin selline inimene, ei ole ju praegu õige aeg selles süüdistada.“ Süüdistaja aga: „Mitte selles, vaid muudes asjades oleksid pidanud mehe eest väljas olema.“ Suhe – kummast seadusest on parem kinni pidada, võimaluse korral öelda, et üks on vana, teine aga uus, ühe on kehtestanud Solon (kui see nii juhtub olema), teise aga too, üks on ühine, teine isiklik, üks puudutab suuri, teine pisiasju ja et selle rikkumise korral kannatab linn palju, kui aga teist rikutakse, lühiajaliselt või üldse mitte. Pärast neid on ka antinomiaalele pigem eriomane põhilause, kumb hõlmab ja kumba hõlmatakse, näiteks kumb sündmus ei elimineeri kumbagi seadust. Siinses asjas paistab selle põhilause loomus vaevu kätte, järgmise küsimuse puhul saab see aga selgemaks: keegi mees vägistab ühtaegu kaks noorikut ja üks eelistab abielu, teine aga vägistaja surma. (60)

See, kes nõuab, et vägistaja peab surema, ütleb, et kui ta sureks, oleks see karistus mõlema eest, kui aga abielluks teise naisega, jääks rahuldumata seaduse teine pool. Jõuline määratlus: „See laev pole isa, vaid merelainete oma,“ või „See pole ei isa ega kellegi teise oma.“ Teesi ja sellele järgnevat uuritakse nagu vastandustes, kui nad on asjassepuutuvad.

Kokkuvüümisest

11 Kokkuvüümine jaguneb teo esitluseks, leppeks, kokkuvüümiseks, määratluseks, seadusandja kavatsuseks, suuruseks, seejärel jõuliseks määratluseks, suhteks, mõnel juhul vastanduseks, kui see on asjakohane, siis esineb ka vastuväide, millele järgneb kindlasti vastulause, seejärel kvaliteediks ja kavatsuseks. Üldiselt jaguneb kokkuvüümine määratluse järgi peale esimeste põhilause vahetuse.

Näite põhjal saab see selgemaks: seadus keelas komöödiais nimeliselt pilgata; keegi näitas pilgatavaid isikuliste maskidega ja teda süüdistatakse seaduse põhjal nimelise pilkajana. Teo esitus: „Sa pilkad seadusevastaselt kodanikke.“ Lepe: (61) „Aga ma ei nimetanud mitte kedagi, keelatud on ju nimetamine.“ Kokkuvüümine: see ei erine sugugi tollest. Määratlus: vägagi erineb. Seadusandja kavatsus on ühine: mida seadusandja soovis seda ära keelates. Hageja ütleb: „Ta soovis kaotada ükskõik millise kodaniku lihtsa ja vastutustundetu teotamise süüdistusega, millega nad aga tahavad.“ Kostja ütleb aga: „Mitte seepärast. Ta soovis hoopis, et komöödiad juhiks teatud inimestele tähelepanu, seega ei keelanud ta komöödiat täiesti ära. Ta aga ei tahtnud, et järeltulevail põlvedel või kaasaegseil oleksid mälestused, mis sisaldavad laimu mõne kodaniku kohta. Ilma nimedeta sünnib tähelepanu pööramine maskide kaudu, tulevasse aega kanduv mälestus ja teotus teiste inimeste ees aga kaovad.“ Suurus käib nii nagu määratluseski – juhtunu on tähtis. Jõuline määratlus – aga see on ka nimeline pilkamine. Nii suhet kui kõike muud järgnevat uuritakse samuti nagu määratluses.

Kokkuvüümise liike on palju, kõiki neid jaotad sa aga ühtmoodi, siiski võib välja tuua nende näited. Kokkuvüümisel sünnivad: võrdsuse põhjal nagu eelnevalt kõne all olnu, suurema põhjal, näiteks on lubatud tappa tagasi pöörduvaid pagulasi, keegi rooskas tagasipöördujat ja teda süüdistatakse ebaseaduslikus karistamises, ta ütleb: „Mis lubab rohkemat, lubab ka vähemat.“ Vastandi põhjal: kangelasele tuleb anda autasu, strateeg tappis lahingurivist lahkunud sõduri ja teda süüdistatakse mõrvas: (62) ta ei

kasuta ju ainult vastusüüdistust, vaid seda koos eelöelduga. Vähema põhjal sest tulenev: abielurikkujaid on lubatud häbimärgistada, keegi tappis abielurikkuja häbimärgistamise käigus ja teda süüdistatakse mõrvas. Ta ütleb: „Kui on lubatud esimene asi, on lubatud ka sellele järgnev.“

Mitmetähenduslikkusest

12 Mitmetähenduslikkus jaguneb leppe esitluseks, sama leppe teiseks esitluseks vastavalt mitmetähenduslikkusele, seadusandja eesmärgiks, hõlmavaks ja hõlmatavaks, vastanduseks, vastuväiteks, teesiks, kvaliteediks ja kavatsuseks. Tuleb teada, et kui mitmetähenduslikkus on täiesti iseseisev küsimus, on ta paratamatult kitsi ja jaotuse osas samuti kuivavõitu, juhtub ta aga olema küsimuse osa, muutub ta jaotuse suhtes kasulikuks. Sellisena esineb ta kõigis oraakleil ja ettekuulutusel põhinevais väljamõeldud küsimusis.

(63) Põhilause te vaatluseks olgu niisiis järgmine küsimus: kui hetäär kannab kuldehteid, siis saagu ühisomandiks (δημοσια ἔστω); üks hetäär tabati kuldehteid kandmas ja keegi ütleb, et ühisomand on tema, hetäär aga kostab, et mitte tema ei ole ühisomand, vaid kuld. Leppe esitus: „Seadus nõuab, et sa oleksid ühisomand.“ Teine esitus vastavalt mitmetähenduslikkusele: „Mitte mina, vaid kuldehted.“ Seadusandja kavatsust uurib kumki pool oma kasuks, näiteks: „Seadusandja arvas, et see on väärt karistust,“ üks ütleb, „mis on suurim,“ teine aga „karistust, kuid mõõdukas, nagu reastas ta karistused ka muude kuritegude puhul vastavalt määrale.“ Hõlmav ja hõlmata: kui hetäär saab ühisomandiks, saavad ka kuldehted ühisomandiks, kui ainult kuldehted saavad ühisomandiks, hetäär vabastatakse. Otsekohe järgneb vastandus – see on näiteks vastu süüdistav, süüdistaja koostab kõne hetääri vastu *toposeliselt*. Sellele järgneb jällegi vastuväide, näiteks: „Kui ka prostituut, on tal sellest valikust tulenevad omad õigused mitte olla vabade naiste sarnane ega nende vääriline,“ ja ühtlasi peab tema kaitseks kõneleja ilmselt haletseva kõne, tuues välja vaesuse või muud säärast. Kvaliteet ja kavatsus käivad nii nagu eemisteski. Selle küsimuse juures juhtub kavatsuse uurimine olema mahukas: kas ta kandis kuldehteid, suhtudes seadusesse põlglikult või seda lihtsalt tundmata.

i Siphnos on saar Küklaadide saarestikus. Siin viidatakse sellele kui millelegi tähtsusetule. Demosthenes kirjutab 13.34: „Kui ma oleksin arvanud, et te olete siphnoslased või kythnoslased või mõned muud säärased, annaksin nõu olla vähem õilis, aga kuna te olete ateenlased, soovitan

- teil valmis panna vägi, sest on häbi, oo mehed ateenlased, häbi lahkuda selt õilsalt kohalt, mille andsid teile üle eisiisad.“
- ii Maroneia on linn Traakias. Viidatakse samuti kui tähtsusetule kohale. Demosthenes kirjutab 17.23: „Suurim häbematus, mille ees oleme seisnud, on see, et kui muud hellenid ja barbarid kõik kardavad teie vaenu, sunnivad uusriikad üksi teid ennast põlgama kord veendes, kord jõudu kasutades, nagu teeksid nad poliitikat abderalaste või mardoneialaste aga mitte ateenlaste juures.“
 - iii Teema eeldab, et põgenikud, kes leiavad varjupaiga Harmodiose ja Aristogeitoni kujude juures, on puutumatud. Probleem on selles, kas see seaduslik õigus laieneb ka Kritiasele, kes on 404. aastal eKr Ateenas võimu haaranud Kolmekümne Tüüranni üks juhte – kuidas saab Kritias nõuda kaitset tüürannitajate kujude juures? Üldjuhul on kuritegu rikkuda puutumatus Harmodiose ja Aristogeitoni kujude juures, kui keegi Kritias seal tapaks, läheks ta kohtu alla. (Heath 1995: 69)
 - iv 414. a. eKr kirjutab Nikias kirja Ateena rahvakoosolekule ja palus Sitsiilias sõjakäigul olev vägi tagasi kutsuda või saata lisajõude ning avaldas soovi ise väejuhi kohalt tagasi astuda (Thukydides 7.10-15). Plaan saata Kleon Nikiase asemele põhineb ootamatul edul Pyloses 425. aastal eKr, kus ta võttis üle Nikiase koha. Kleon oli aga saanud 422. a. eKr surma Amphipolise lahingus. (Heath 1995: 69)
 - v Pärsia väejuht Mardonios sai surma 479. a. eKr Plataia lahingus (Herodotos 9.64). Ta ei saanud kuninga ees kaitsekõnet pidada, sest oli surnud – kronoloogiline ebatäpsus. Või: on tegu Mardoniose vägede taandumisega Tessaaliasse pärast Salamise lahingut?
 - vi Traditsiooniline seisuteooria põhines kolmel küsimusel: "Kas miski on?", "Mis see on?" ja "Missugune see on?" (Nt Quintilianus *Institutio oratoria* 3.6.44 1-4 *A plurimis tres sunt facti generales status, quibus et Cicero in Oratore utitur et omnia quae aut in controuersiam aut in contentionem ueniant contineri putat: sitne, quid sit, quale sit.* Ka Quintilianus 3.6.56, Cicero *Or. 45, De Or. 2.104-13.*) Need küsimused vastavad oletusele, määratlusele ja kvaliteedile (lad *qualitas*). Hermogenes laiendas süsteemi 13 seisuni, luues 3. küsimusele, st kvaliteedile, hulga alajaotusi ning lisas 4. küsimuse kohtuasja võimalikkuse/vajaduse kohta (vastuväide). (Heath 1994, Heath 1995: 70-73 ja Holtmark 1968)

Hermogenese seisude skeem on järgmine:

I- oletus

I

I- määratlus

I

I- kvaliteet ---- arutus ---- teostatavus

I	I	I	
I	I	I---- õiguslik ---- vastulause	
I	I	I	
I	I	I-- vastandus ---- vastuseis	
I	I	I	
I	I	I-- vastusüüdistus	
I	I	I	
I	I	I-- teisaldus	
I	I	I	
I	I	I-- vabandamine	
I	I		
I	I-- seaduselis ---- üks ---- lepe ja tahtlus		
I	I	I	
I	I	I-- kokkuviiimine	
I	I	I	
I	I	I-- mitmetähenduslikkus	
I	I		
I	I-- mitu ---- antinoomia		
I			
I			
I			
I- vastuväide			

(1) Kas uuritakse millegi olemasolu?

Jah => oletus

Ei => 2

- (2) Kas uuritakse, mis asi see on?
 Jah => *määratlus*
 Ei => *kvaliteet* => 3
- (3) Kas uuritakse teo või seaduste üksikasju?
 Teo => *arutus* => 4
 Seaduste => *seadusseis* => 9
- (4) Kas uuritakse olnud või tulevast tegu?
 Tulevast => *teostatavus*
 Olnut => *õiguslik* => 5
- (5) Kas kostja eitab, et midagi tehti valesti?
 Jah => *vastulause*
 Ei => *vastandus* => 6
- (6) Kas ta võtab vale teo omaks või kannab vastutuse üle?
 Võtab omaks => *vastuseis*
 Kannab üle => 7
- (7) Kas ta kannab vastutuse üle ohvrile?
 Jah => *vastusüüdistus*
 Ei => 9
- (8) Kas ta kannab vastutuse üle kellelegi/millelegi kolmandale?
 Jah => *teisaldus*
 Ei => *vabandamine*
- (9) Kui uuritakse seadusi, siis kas on tegu ühe leppe või mitmega (sh ka üks, mis on jaotunud mitmeks)?
 Üks => 10
 Mitu => 12
- (10) Kas seadust tõlgendatakse üheselt?
 Jah => 11
 Ei => 13
- (11) Kas küsimus on seaduse piiritlemises või sätestatu ja sätestamatu võrdluses?
 Piiritlemine => *lepe ja tahtlus*
 Võrdlus => *kokkuviiimine*
- (12) Kui uuritakse mitut või üht jagunenud lepet, on seisuks *antinoomia*.
- (13) Kui uuritakse leppe tõlgendust, on seisuks *mitmetähenduslikkus*.
- (14) Kui uuritakse protsessi võimalikkust/vajadust, on seisuks *vastulause*.
 Kui vastulause põhineb leppel => *sätestatu*.
 Kui vastulause põhineb leppel, kuid lisandub teo üksikasju => *sätestamatu*.

Mõistete ja seisude jaotamise puhul kasutab Hermogenes läbi kogu teose (kaheks)jaotamise võtet ehk *diariesis*. *Diariesis* on oluline meetod nii filosoofias (nt Platon *Phaidros* 266b: Τούτων δὴ ἕγωγε αὐτός τε ἐραστής, ὦ Φαῖδρε, τῶν διαιρέσεων καὶ συναγωγῶν, ἵνα οἷός τε ὦ λέγειν τε καὶ φρονεῖν) kui ka loogikas.

- vii Teadmata või ilmne tähendab üksnes seda, kas vaieldakse mingi fakti olemasolu üle või mitte. Ilmse all pole mõeldud seda, et kuritegu oleks ilmne. (Heath 1995: 74)
- viii Hermogenese järgi on oletus tõend olemasolu kohta. Mõned autorid on aga pidanud oletuseks ka süüdistuse eitamist (Cicero *De Or.* 2. 105, Quintilianus *Inst.* 3.6.32, Zenon 325.19 jj, Minukianos). (Heath 1995: 73)
- ix Kvaliteediks olen tõlkinud kreeka mõiste ποιότης, millele vastab ladina *qualitas*. Sõna viitab mingile omadusele (ποιός, α, ον või ποιός, ά, όν), seda tuleks meeles pidada ka võõrsõna "kvaliteet" puhul. Kvaliteedi mõistet kasutab Aristoteles "Kategoriate" (nt. *Cat.* 8b26). Otsustasin võõrsõna kasuks, olles kuulnud paljude asjatundjate arvamusi, kuid arutelu käigus pakuti ka mitmeid huvitavaid tõlkevasteid, mille autoreiks on Marju Lepajõe, Eduard Parhomenko, Tõnu Luik, Janika Päll, Jaan Unt ja Toomas Lott: millisus, missugusus, laad, mihus.
- x Arutlusseis oli eelistatud, sest puhas seadusseis kippus seostuma seaduseväänamisega. Seda mõtet väljendab juba Gorgias 6. fragmendis 7-9: πολλὰ μὲν δὴ τὸ πρᾶον ἐπεικὲς τοῦ ἀυθάδου δικαίου προκρίνοντες, πολλὰ δὲ νόμου ἀκριβείας λόγων ὀρθότητα.
- xi Esmapälgul võib tunduda, et vastulause taandub määratlusele – selleks, et mingit tegu saaks pidada lubatuks, tuleb vaielda süüdistaja seisukoha vastu, kes nimetab tegu loomulikult ebaseaduslikuks, teo nimetuse küsimus on aga määratlus. Selgust toob ehk järgmine näide: abielumees tapab kangelase, kes on ta naise armuke, teda süüdistatakse kogukonna huvide kahjustamises. Mees ei

- saa eitada, et kangelase tapmine nõrgestab linna ja kahjustab seega kogukonna huve => ta ei saa vaielda määratluse üle, et tegu ei vasta süüdistuse definitsioonile, ta saab aga öelda, et armukese tapmisest pole mõtet teha kuritegu, sest see on seadusega lubatud. Vastulause on muidugi nõrgem väide kui oleks määratlus.
- Järgnev näide pojast lahti ütlemise (ehk pärandusest ilma jätmise) kohta eeldab, et isal on õigus mitterahuldava käitumise pärast pojast lahti öelda. Isa õigused selleks pole piiratud, kuid piirid on hägusad, tänu sellele on see levinud harjutusteema. (Heath 1995: 75).
- xii Vabandamine, mis üritab tegu mingi asjaoluga põhjendada, on vastanduse liikidest nõrgim, sest sel juhul ei saa süüd üle kanda. Vastanduse 4 liiki esinevad enne Hermogenest Minukianosel ja arvatavasti ka Zenonil. (Heath 1995: 76)
- xiii Sellest teemast on juttu ka Cicero *Inv.* 2.87-91, 124 (Heath 1995: 76).
- xiv Arvatavasti on tegu merelahinguga. Põhineb Arginusai merelahingule järgnenud kohtuprotsessil, kus süüdistati strateege. See teema esineb ka Apsinesel 326.23 (Heath 1995: 76).
- xv Seadusseisud ei kuulunud algselt seisude süsteemi. Hermagoras defineerib seisu kui mingi teoga seotud küsimuse (*Prolegomenon Sylloge* 329, 10-12: 'Ὅτι ὁ Ἑρμαγόρας φησὶ ὅτι ἄσισ ἐστὶ φάσις, καθ' ἣν ἀντιλαμβάνομεθα τοῦ ὑποκειμένου πράγματος, ἐν ᾧ ἐστὶ τὸ ζήτημα, καθ' ὃ ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις.'). Teoga on seotud ainult arutlusseisud ja Hermagoras tegi väidetavalt vahet arutlustel ja seadusküsimustel (Cicero *Inv.* 1.17, Quintilianus *Inst.* 3.6.61 jj). Hillisemad autorid on sellele eristusele ka vastu vaieldud (Quintilianus *Inst.* 3.6.45 jj, 54 jj). (Heath 1995: 76-77 ja Holtsmark 1968)
- xvi Lepe ja tahtlus üritab näidata, et seaduse eesmärk on kitsam, kui lubab tõlgendada tema tekst. (Heath 1995: 77)
- xvii Syrianusel 2.198 jj on sood ära vahetatud, teine variant esineb Quintilianusel *Inst.* 7.6.3, kus naine saab prostituudiks peale poja sünnitamist. (Heath 1995: 77)
- xviii Problem on loomulikult selles, et antiikajal ei märgitud kirjas sõnavahesid. Quintilianus märgib, et see teema pole vaieldav, kui pojad teineteisest kuidagi ei eristu, sest siis pole alust väidetele, mille põhjal võiks isa üht teisele eelistada (*Inst.* 7.9.6). Pantaleoni kasuks räägib aga asjaolu, et kreeka keele sõnajärg oleks lubanud mitmetähenduslikkust vältida, kui pärijaks pidanuks olema Leon. (Heath 1995: 77-78)
- xix Hermogenes määratleb esimese küsimuse leppe ja tahtlusena, mõned autorid on viidanud aga ka mitmetähenduslikkusele, sest seadus ütleb: "δὶς περὶ τῶν αὐτῶν δίκας μὴ εἶναι", δίκαι võivad olla nii protsessid kui karistused (Zenon 340. 29-35). Teine küsimus on oletuslik – kas ta on mõrvar. Kostja ei pea nimetama oraaklit valeks, ta võib öelda, et oraaklid on segased. (Heath 1995: 79)
- xx Mehe õigus tappa abielurikkujad oli levinud harjutusteema. Ajaloolise tausta kohta nt Lysias 1.30, Demosthenes 23.53. (Heath 1995: 79)
- xxi 346. aastal eKr saatsid ateenlased Makedoonia kuninga Philippos II juurde kolm saatkonda, sõlmimaks rahu, sest vallutustega Tessaalias ja mujal oli ta muutunud ateenlastele ohtlikuks jõuks. Juba esimese saatkonnaga 346. a kevadel, kuhu kuulusid ka Aischines ja Demosthenes, kaasnesid sisepinged ja vastastikused süüdistused. Kui Ateena rahvakoosolek oli Philokratese rahu heaks kiitnud, läkitati Philippose juurde needsamad 10 saadikut rahu vandumist ja ratifitseerimist jälgima. Kui Philipposega kohtumine viibis, kasvasid pinged veelgi, Ateenasse naastes olid jätkuvalt vaenujalal kaks poolt – nende hulka, kes olid rahu suhtes optimistlikumad, kuulusid ka Philokrates ja Aischines, teised eesotsas Demosthenesega uskusid, et Philippos ei ole Ateena suhtes sugugi nii soodsalt meelestatud, kui võiks arvata. Ateena ja Makedoonia läbirääkimiste jätkamiseks saadeti veel kolmas saatkond, millest Demosthenes keeldus osa võtmast ja Aischines saatis haiguse ettekäändel enda asemel oma venna Aphobotose. Enne saatkonna teele asumist teravnes olukord veelgi ning 346. aasta juulis süüdistas Demosthenese mõttekaaslane Timarchos Aischinest saatkonna kuritegelikkuses. Peamine süüdistus oli järgmine: Aischines olla saanud Philipposelt pistist, et ta teataks ateenlastele, et Philippos ei kavatse hävitada Phokist ega suurendada Teeba mõjujõudu. Aischines olla olnud algusest peale teadlik Philippose kahepalgelisusest. Arvatavasti said Philipposelt kingitusi kõik saadikud (Demosthenes tegi ettepaneku kasutada raha ateenaa pantvangide välja ostmiseks). Küsimus on, kas Aischines võttis kingituse vastu, teades, et Philippos kavatseb Ateena vastu kurja, või mitte. Kohtuprotsess toimus alles 343. aastal ning väikese häälteenamusega tunnistati Aischines õigeks. Nii Demosthenese süüdistuskõne kui Aischinese kaitsekõne kannavad pealkirja *Kuritegelikust saatkonnast* (Demosthenes 19, Aischines 2). Vastukaaluks ründab Aischines Demosthenest kõnes Ktesiphoni vasti (Aischines 3) ning süüdistab Demosthenese sõpra Timarchost kõlvatuses (Aischines 1). (Fischer 2001: 2-6)
- xxii Kommenteerin pikemalt. Alkibiades oli Ateenlaste laevastiku juht. 415. a. eKr kevadel, ööl vastu

retke algust Sitsiiliasse purustati Ateenas hermid, milles süüdistati Alkibiadest ja kaevati ta kohtusse. Protsess ei jõudnud aga toimuda ja Alkibiades sõitsis Sitsiiliasse, kus elavad kreeklased võtsid Ateena laevastiku vastu ebasõbralikult, Sitsiiliasse saabusid ka saadikud teatega, et Alkibiades peab viivitamatult Ateenas kohtu ette astuma. Alkibiades põgenes ja leidis varjupaiga Spartas. Ateenas mõisteti ta tagaselja surma. Spartast suundus Alkibiades Pärsiasse. 411. a. eKr haarasid Ateenas võimu oligarhid, selle peale puhkes Samose saare juures seisnud laevastikus sõdurite ja sõudjate ülestõus, kes ei tunnustanud oligarhide võimu ning valisid uuteks strateegideks Thrasybulose, Thrasylluse ja Alkibiadese. Kyzikose (410 eKr) ja Byzantioni vallutamise järel kutsuti Alkibiades Ateenasse tagasi (408/407 eKr).

xxiii Philippose vahendeist pikemalt Demosthenes 2.5-10, 14-21. Siin on Hermogenes aga arvatavasti kokku pannud tekstikohad Demosthenes 1.21-24 (kartlikkus, tessaallased, illüürlased ja varad) ja Demosthenes 2.17 (palgasõdurid ja vahtkond).

xxiv Demosthenes 4.18.

xxv Demosthenes 16.30 jj.

Lisa 4: Sõnastik

Kreeka-eesti Hermogenese *stasise*-teooria sõnastik

ἄγραφος	sätestamatu
ἄδοξον	vääritu
ἄδύνατον	võimatu
ἀναγκαῖον	paratamatu
ἀμφιβολία	mitmetähenduslikkus
ἀνεύθυνον	vastutusvõimetu
ἀνθορισμός	vastumääratlus
ἀντέγκλημα	vastusüüdistus
ἀντίθεσις	vastandus
ἀντίληψις	vastulause
ἀντινομία	antinoomia
ἀντιπαράστασις	vastukoste
ἀντίστασις	vastuseis
ἀντιστρέφων	ümberpööratav
ἀντονομάζων	ümbernimetus
ἀπαίτησις τῶν ἐλέγχων	kummutavate tõendite nõudmine
τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους	kaasus algusest lõpuni
ἀπερίστατον	alusetu
ἀπίθανον	ebausutav
ἀπλός	üksik
ἀπόδειξις	näitamine
ἀπολογία	kaitsekõne
ἄπορος	väljapääsmatu
ἀσύστατον	koosseisutu
ἀτελής	mittetäielik
ἀφανές	paistmatu
βούλησις	tahe
γνώμη	kavatsus

γραφή	süüdistus
διαίρεσις	jaotamine
διάνοια	tahtlus
δικαιολογία	õiguslik
δίκαιον	õiglane
δύναμις	võimalus (oletuse liigina)
δυνατόν	võimalik
δύο λεγόμενοι ὄροι	kaks määratlust
ἔγγραφος	sätetatud
ἐκβησόμενον	tulemus
ἔλεγχος	kummutav tõend
ἐμπίπτων	kokkusattumus
ἔνδοξον	auväärne
ἔνστασις	vastuhakk
ἑτερορρεπές	tasakaaluta
εὐθυδικία	esmaprotsess
εὔρεσις	mõtteleidmine
ζήτημα	küsimus
θέσις	tees
κακόπλαστον	halvavormiline
κατὰ διαίρεσιν	jaotuspõhine
κατὰ πρόσωπα	isikute järgi
κατὰ σύλληψιν	kaasamisele vastavalt
κατὰ συμπλοκὴν	põimumispõhine
κατήγορος	süüdistaja
κεφάλαιον	põhilause
κοινή ποιότης	ühiskvaliteet
κοινὸν ὄνομα	üldine nimetus
κρινόμενον	meneteldav, meneteldav asi
κύρια ὀνόματα	pärisnimed
λογικὴ στάσις	arutlusseis
μετάθεσις τῆς αἰτίας	põhjuse vahetamine
μετάληψις	vastuväide
μετάστασις	teisaldus
μονομερής	ühepoolne

μορίοι δικαίου	õiguse osad
νομική στάσις	seadusseis
νόμιμον	seaduslik, seaduslikkus
όλόκληρος	terviklik
όρική στάσις	määratlusseis
όρος	määratlus
πάθος τῆς ψυχῆς	hingeliigutus
τὸ παραγραφικόν	vaidelisis
παραγραφή	vaie
περιέχον καὶ περιεχόμενον	hõlmav ja hõlmatav
πηλικότης	suurus
πιθανή ἀπολογία	veenev kaitsekõne
ποιότης	kvaliteet
πρᾶγμα	tegu
πραγματική	teostatavus
προβολή	esitlus
προειλημμένον	ettearvatav
προκατασκευαζόμενος	eelkõsimus
τὸ μη προσδιωρισθαι	järgneva määratlemise lõpetamine
πρός τι	suhe
πρόσωπον	isik
ρήτόν	lepe
ρήτόν καὶ διάνοια	lepe ja tahtlus
στάσις	seis
στοχασμός	oletus
συγγνώμη	vabandamine
συγκατασκευαζόμενος	kaaskõsimus
συλλογισμός	kokkuviimine
συμβεβηκός	sõltuv (nimetus)
συμφέρον	kasutaotlev, kasulik
συνεζεύγμενος	ühendatud
συνεστώς	koosseisuline (vt ἀσύστατος)
συνοΐδα	kaasteadma
τέλειος	täielik
τελικὰ κεφάλαια	sihipärased põhilused

ὑπεύθυνον	vastutusvõimeline
φανερόν	ilmne
φεύγων	kostja
χρήσιμον	tarvilik
χρῶμα	värving

Eesti-kreeka Hermogenese stasise-teooria sõnastik

alusetu	ἀπερίστατον
antinoomia	ἀντινομία
arutlusseis	λογικὴ στάσις
auväärne	ἔνδοξον
ebausutav	ἀπίθανον
eelküsimus	προκατασκευαζόμενος
esitlus	προβολή
esmaprotsess	εὐθυδικία
ettearvatav	προειλημμένον
halvavormiline	κακόπλαστον
hingeliigutus	πάθος τῆς ψυχῆς
hõlmav ja hõlmatav	περιέχον καὶ περιεχόμενον
ilmne	φανερὸν
isik	πρόσωπον
isikute järgi	κατὰ πρόσωπα
jaotamine	διαίρεσις
jaotuspõhine	κατὰ διαίρεσιν
järgneva määratlemise lõpetamine	τὸ μὴ προσδιωρισθαι
kaasamisele vastavalt	κατὰ σύλληψιν
kaasküsimus	συγκατασκευαζόμενος
kaasteadma	συνοίδα
kaasus algusest lõpuni	τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους
kaitsekõne	ἀπολογία
kaks määratlust	δύο λεγόμενοι ὄροι
kasutaotlev, kasulik	συμφέρον
kavatsus	γνώμη
kokkusattumus	ἐμπίπτων
kokkuvimine	συλλογισμὸς
koosseisuline (vt järgmine)	συνεστῶς
koosseisutu	ἀσύστατον

kostja	φεύγων
kummutav tõend	ἔλεγχος
kummutavate tõendite nõudmine	ἀπαίτησις τῶν ἐλέγχων
kvaliteet	ποιότης
küsimus	ζήτημα
lepe	ῥητόν
lepe ja tahtlus	ῥητόν καὶ διάνοια
meneteldav, meneteldav asi	κρινόμενον
mitmetähenduslikkus	ἀμφιβολία
mittetäielik	ἀτελής
mõtteleidmine	εὗρεσις
määratlus	ὄρος
määratlusseis	ὀρική στάσις
näitamine	ἀπόδειξις
oletus	στοχασμός
paistmatu	ἀφανές
paratamatu	ἀναγκαῖον
põhilause	κεφάλαιον
põhjuse vahetamine	μετάθεσις τῆς αἰτίας
põimumispõhine	κατὰ συμπλοκὴν
pärisnimed	κύρια ὀνόματα
seaduslik, seaduslikkus	νόμιμον
seadusseis	νομική στάσις
seis	στάσις
sihipärased põhilaused	τελικὰ κεφάλαια
suhe	πρός τι
suurus	πηλικότης
sõltuv (nimetus)	συμβεβηκός
sätetamatu	ἄγραφος
sätetatud	ἔγγραφος
süüdistaja	κατήγορος
süüdistus	γραφὴ
tahe	βούλησις
tahtlus	διάνοια
tarvilik	χρήσιμον

tasakaaluta	έτερορρεπές
tees	θέσις
tegu	πράγμα
teisaldus	μετάστασις
teostatavus	πραγματική
terviklik	όλόκληρος
tulemus	έκβησόμενον
täielik	τέλειος
vabandamine	συγγνώμη
vaideliskus	τò παραγραφικόν
vaie	παραγραφή
vastandus	άντίθεσις
vastuhakk	ένστασις
vastukoste	άντιπαράστασις
vastulause	άντίληψις
vastumääratlus	άνθορισμός
vastuseis	άντίστασις
vastusüüdistus	άντέγκλημα
vastutusvõimeline	ύπεύθυνον
vastutusvõimetu	άνεύθυνον
vastuväide	μετάληψις
veenev kaitsekõne	πιθανή άπολογία
võimalik	δυνατόν
võimalus (oletuse liigina)	δύναμις
võimatu	άδύνατον
väljapääsmatu	άπορος
värving	χρῶμα
vääritu	άδοξον
õiglane	δίκαιον
õiguse osad	μορίοι δικαίου
õiguslik	δικαιολογία
ühendatud	συνεζεύγμενος
ühepoolne	μονομερής
ühiskvaliteet	κοινή ποιότης
üksik	άπλόος

üldine nimetus
ümbarnimetus
ümbepööratav

κοινὸν ὄνομα
ἀντονομάζων
ἀντιστρέφων